

POTUNGAUE TOUTAI

LIPOOTI FAKATA'U

**LIPOOTI FAKAPA'ANGA
2016-17**

KANOTOHI

1	Talateu	4
1.1	fa’unga lipooti fakata’u	4
2	Puipuitu’a	6
3	‘Ofisi ‘o e ‘Eiki Minisita	8
4	‘Ofisi ‘o e ‘ofisa pule ngaue	9
4.1	Lao	11
4.2	fetu’utaki	11
5	Va’a Ngaue faka’ofisi	12
5.1	Tafa’aki ngaue pa’anga	12
5.1.1	Patiseti	13
5.1.2	Tanaki pa’anga	14
5.2	tafa’aki tokanga’i ‘o e kau ngaue	15
5.2.1	Palani ta’u tolu, PALANI pule’i fakata’u pea mo e Lipooti fakata’u	15
5.2.2	fe’unuaki ‘a e kau ngaue	15
5.2.3	Polokalama ako taimi loloa	16
5.2.4	Ngaahi ako taimi nounou, fakataha fakaloto-fonua mo tu’apule’anga	16
5.2.5	Kau Ngaue	17
5.2.6	Fa’unga ‘o e Potungau	17
5.3	Tafa’aki ngaue ki he Fakamatala mo e fetu’utaki Tekinolosia	18
5.3.1	ngaue fakanetiueka/ngaue fakakomipiuta	19
5.3.2	‘initaneti/peesi ‘i he initaneti/fetohi’aki faka’elekitulonika	19
5.3.3	Ngaue ki he Laipeli faka’elekitulonika	19
5.4	Tafa’aki ngaue ki he naunau mo e ‘enisinia	19
5.5	Palani ta’u tolu, Lipooti Fakata’u Mo e Fakatau fakapule’anga	21
6	Va’a Fakahoko Ngaue ki hono Pule’i mo Fakalalakaka e ngaahi toutai	21
6.1	tafa’aki pule’i mo e palani fakalalakaka	22
6.1.1	Palani pule ‘a tonga ki hono pule’i mo fakalalakaka e toutai valu 2015 - 2017	22
6.1.2	Palani pule ‘a tonga ki hono pule’i mo fakalalakaka ‘o e toutai palu, 2017 - 2019	23
6.1.3	Palani pule ‘a tonga ki he pule’i mo fakalalakaka ‘o e sipoti toutai fakakomesiale, 2018 - 2022	24
6.1.4	palani pule ‘a tonga ki hono pule’i mo fakalalakaka ‘o e ika mo’ui, 2017 – 2021	24
6.1.5	palani fakafonua ‘a tonga ki hono malu’i ‘o e ‘anga, 2018 – 2022	25
6.2	tafa’aki tu’utu’uni	25
6.2.1	Tu’utu’uni ngaue fakatoutai ki he founa no vaka toutai	25
6.3	tafaka’aki ‘ekonomika mo e sitesitika	26

6.3.1	ko hono hu atu e koloa mei 'oseni ki tu'apule'anga	26
6.3.2	toutai valu	27
6.3.3	toutai palu	27
6.3.4	toutai mokohunu	28
6.3.5	toutai 'o e ika mo'ui	28
6.3.6	savea'i 'o e maketi fakatau ika fakalotofonua	29
6.3.7	polokalama ki hono to'o e tute mo e tukuhau ngaue'aki	30
6.3.8	tafa'aki fakamaketi.....	31
7	Va'a Saienisi	31
7.1	Tafa'aki toutai loloto	31
7.1.1	Toutai Valu	31
7.1.2	toutai ki he fa'ahinga 'o e palu.....	35
7.2	tafa'aki ki he faama ika	36
7.2.1	Tofe mata'itofe	37
7.2.2	Vasuva	37
7.2.3	Limu.....	38
7.2.4	Fanga ki'i limu iiki – fafanga.....	38
7.2.5	Tukumisi.....	38
7.2.6	Mokohunu.....	39
7.2.7	Takaniko	39
7.2.8	Kaloa'a mo e TO'O.....	40
7.3	Tafa'aki fakalalaka mo e fale'i ki he ngaahi kolo matatahi	40
7.3.1	Ngaahi ngaue ki tu'a mo e ngaahi 'OTU motu ki tahi	40
7.3.2	polokalama poe tauhele ika 'i tonga ni.....	42
7.3.3	maa'imoa faka'ali'ali ngoue, toutai mo e ngaahi ngaue'anga 2016	42
7.4	tafa'aki toutai mamaha.....	43
7.4.1	savea he 'elia feitu'u pule'i makehe	44
7.4.2	savea mokohunu.....	44
7.4.3	muimui'i 'o e lekooti ola toutai	45
7.4.4	savea ki he tu'unga 'o e me'a mo'ui 'i fanga'uta	46
7.4.5	muimui'i mo lipooti e lahi e kona he ika	46
7.4.6	Tanaki e ola toutai 'o e tuna fakataumu'a ki he ma'u me'atokoni mo e fakakomesiale 47	
7.4.7	savea fakasosiale mo 'ekonomika 'i he 'elia feitu'u pule'i makehe	47
7.5	Tafa'aki ngaue ki tua ki he kautoutai mo e ngaahi 'otu motu	48
7.5.1	'ofisi toutai vava'u.....	48
7.5.2	TOUTAI HA'APAI.....	50

7.5.3	'Ofisi toutai NiuaTOPUTAPU	52
7.5.4	'Ofisi toutai 'eua.....	53
8	va'a muimui'i lao 'o e toutai (FCD).....	55
8.1	tafa'aki ki hono muimui'i e lao.....	55
8.1.1	Ngaahi ngaue kuo lava ki he malu 'o e ngaahi taulanga fakafonua	55
8.1.2	ngaahi koloa ta'efakalao na'e puke he potungau.....	56
8.1.3	ngaahi ngaue fakalao na'e fakahoko	56
8.2	Tafa'aki ki hono muimui'i e ngaahi vaka toutai	56
8.2.1	ngaahi ngaue ki hono muimui'i ofi 'o e ngaahi vaka.....	57
8.3	tafa'aki taulama fakamafai	58
8.3.1	Ngaahi ngaue 'a e tafa'aki taulama fakamafai na'e fakahoko	58
8.4	tafa'aki laiseni	59
8.4.1	ngaahi fatongia 'o e tafa'aki laiseni.....	59
8.4.2	ngofua	60
8.4.3	faka'ata mei he tute.....	60
9	ngaahi pole ki he potungau toutai	61
9.1	Ngaahi palopalema 'oku tatau ai 'a e 'u va'a ngaue	61
9.2	Fakava'a	61
	Fakalahi 1: Lea Nounou.....	63
	Fakalahi 2: Ngaahi Ako mo e Fakataha ki Tu'apule'anga	64
	Fakalahi 3: Faka'ali'ali ngoue mo e Toutai 2016	67
	tongatapu.....	67
	Vava'u	68
	ha'apai.....	69
	niuatoputapu	69
	Niuafou'ou	70
	'EUA.....	71

1 TALATEU

Ko e Lipooti fakata'u, 'oku ne fakahaa'i 'a e fua fatongia 'a e Potungaue Toutai mei Siulai 2016 ki Sune 2017

Ko e tefito'i fatongia 'o e Potungaue Toutai, ko hono fakatolonga, pule'i, fakalalakaka 'i ha founa 'oku tu'uloa 'etau ngaahi me'a mo'ui mei 'oseni pea ke fakapapau'i 'oku fakalalakaka 'a e tu'unga ma'u'anga mo'ui 'a e kakai 'o e fonua, fakasosiale, faka'ekonomika, pea ke lahi mo e me'akai ke nau ma'u me'atokoni mei ai. 'I he lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga 2016/2017 na'e 'i ai 'a e ngaahi pole na'e fehangahangai mo e Potungaue. Neongo 'a e ngaahi fakafe'atungia ko ia 'a e si'isi'i 'a e ngaahi me'angaue, mo 'ikai fe'unga 'a e pa'anga ngaue' ka na'e kei malava pe ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia mo e ngaahi taumu'a 'i he palani fakalukufua fakata'u 3 'a e Potungaue.

Ko e ngaahi feitu'u toutai'anga 'o Tonga ni, 'oku 'i he 15°S ki he 23.5°S latitute pea 173°W ki he 177°W longitute. Ko e lahi 'o e konga tahi faka'ekonomika mavahe, 'oku fakafuofua ki he 700,000km² fakahoa ki he lahi 'o e fonua 747km². Ko e pole 'oku fakatefito ia ki hono pule'i lelei mo hono fakalahi 'a e ngaahi fakalalakaka tu'uloa 'e ma'u mei he ngaahi me'a mo'ui mei 'oseni.

1.1 FA'UNGA LIPOOTI FAKATA'U

Ko e kakano 'o e lipooti ni 'oku ne hulu'i mai 'a e ngaahi fatongia 'o e fa'unga 'o e Potungaue Toutai.

Ko e fa'unga 'o e Potungaue Toutai 'oku 'i ai 'a e ngaahi va'a ngaue lalahi koeni;

- 'Ofisi 'o e 'Ofisa Pulengaue.
- Va'a Ngaue faka- 'Ofisi.
- Va'a Ngaue ki he Palani hono pule'i mo Fakalalakaka 'o e Toutai.
- Va'a Ngaue Faka-Saienisi.
- Va'a ki Hono Muimui'i 'o e Lao ki he Toutai.

Ko e 'Ofisi 'o e Pule 'o e Potungaue 'oku nau fakahoko 'a e ngaahi fatongia ko 'eni;

- Tokoni ki he 'ofisi 'o e 'Eiki Minisita.
- Fengaue'aki fakataha mo e tokoni mei muli mo e ngaahi kautaha fakatu'apule'anga.
- Lao.
- Fakamatala.

Ko e va'a Ngaue Faka'ofisi ko honau ngaahi fatongia;

- Pa'anga
- Tokanga'i 'o e kau ngaue.
- Fakamatala mo e fetu'utaki fakatekinolosia.
- Naunau mo e 'Enisinia.
- Palani fakata'u tolu, lipooti fakata'u mo e founa fakatau.

Ko e va'a ki hono Pule'i mo Fakalalakaka 'o e Toutai ko honau fatongia;

- Pule'i mo e Palani Fakalalakaka.
- Tu'utu'uni.
- 'Ekonomika.
- Sitetisitika.

Ko e va'a Saienisi ko honau ngaahi fatongia;

- Toutai loloto

- Faama'i 'o e me'a mo'ui
- Fakalalakaka mo e fale'i ki he ngaahi kolo matatahi
- Toutai mamaha
- Ngaue ki tu'a mo e ngaahi motu (ongo Niua, Vava'u, Ha'apai, mo 'Eua).

Ko e ngaahi fatongia 'o e va'a ki hono Muimui'i 'o e Lao ki he Toutai;

- Muimui'i e Lao mo hono ngaahi tu'utu'uni
- Muimui'i 'o e ngaahi vakatoutai.
- Taulama fakamafai.
- Laiseni.

2 PUIPUITU’A

Ko e Lipooti Fakata’u ki he Ta’u Fakapa’anga 2016/17 ‘a e Potungaue Toutai, fakahaa’i fakalukufua ‘a e ngaahi pole mo e a’usia ki he ta’u, ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi tu’utu’uni mo e tataki na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki Minisita ‘o e Ngoue, Me’atokoni, Vao’akau mo e Toutai Semisi Taelangi Fakahau.

‘I Siulai 2016 na’e tali ai ‘e he Kapineta ke fakahoko ‘a e ngaue ki he Palani Fakafonua ki he Sekitooa Toutai ‘o makatu’unga ‘i he konga ‘e ua. ‘Uluaki ke vakai’i ‘a e va’ gaue mo e ngaahi kupu fekau’aki, pea ko hono ua ke fa’u ‘a e tu’utu’uni fakafonua ki he toutai ke ne lava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi fehu’i kuo ‘ohake mei he Palani Fakafonua ki he sekitooa Toutai. Na’e tokoni mai leva ‘a e Potungaue ki Muli mo e fefakatau’aki ‘a Nu’usila ki hono vakai’i ‘o e tu’utu’uni Toutai pea tokoni leva ‘a e Kautaha Toutai ‘a e Pasifiki ki hono vakai’i ‘a e va’ gaue mo e ngaahi kupu fekau’aki.

Na’e ‘ave ‘a e tohi kole ki he Polokalama Ngoue Fakamamani mo e Malu ‘o e Me’atokoni mo e Polokalama Fakafeitu’u ‘a e Pasifiki ki he ‘Oseni ke fakapa’anga ‘a e ngaue ki hono fakahoko ‘a e Palani Fakafonua ki he Sekitooa Toutai ‘i he tokoni ‘a e Pangike ‘a Mamani ‘i hono fa’u ‘a e tohi kole ni.

Lotonganga ‘a e Ta’u Fakapa’anga 2016/2017 ko e konga ‘uluaki ‘o e Palani Fakafonua ki he Sekitooa Toutai ko hono fa’u ‘o e palani ngaue. Kuo ‘i ai ‘a e ngaahi konga ia ‘i he Palani ‘a e Sekitooa Toutai ‘oku lele lelei pe ia ‘o hange ko e Feitu’u Pule’i Makehe ‘a ia ‘oku tokoni mo fakapa’anga ‘e he Pangike Fakalalakaka ‘a ‘Esia pea kau ki ai mo hono to e vakai’i ‘o e Feitu’u Pule’i Makehe ‘a ia na’e fakahoko ia ‘e he Kautaha Me’atokoni ‘a Mamani ‘o e ngaahi Pule’anga Fakatahataha.

Ko e taumu’a ‘a e Ma’aimoa Faka’ali’ali Ngoue 2016/17 ko e “Tonga Mo’ui Lelei mo Fiefia”. Na’e kau ‘a e Potungaue ‘i he Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue, ‘o kamata mei Niuatoputapu pea hoko atu ai ki Niuafou’ou, Vava’u, Ha’apai, ‘Eua mo Tongatapu, pea na’e fakaafe fakalangilangi ai ‘a ‘ena ‘Afifio ko Tupou VI ko e Tu’i ‘o Tonga pea mo Kuini Nanasipau’u ke fakahoko ‘a e to’ folofola hono fakaava ‘o e faka’ali’ali ngoue pea pehe ki hono foaki ‘o e ngaahi pale ki he kau ikuna takitaha. Na’e ‘ilonga ‘aupito ‘a e poupoua mo e ngaue fakataha ‘a e ngaahi potungaue ‘a e pule’anga, kau pule fakavahe, kau ‘ofisakolo, ngaahi kolo, to’utupu, ‘o lava lelei ai ‘a e Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue. Pea ‘oku fakamalo’ia ‘e he Potungaue Toutai ‘a e ngaue fakataha ‘a e ngaahi kupu fekau’aki.

Ko e Patiseti ‘a e Potungaue Toutai na’e hiki mei he \$2,059,400 ‘i he 2015/16 ki he \$2,808,000 ‘i he 2016/17. Ko e pa’anga humai na’e tanaki, na’e hiki ‘aki ‘a e \$657,800 mei he \$1,048,200 ‘i he 2015/16 ki he \$1,706,000 ‘i he 2016/17.

Ko e ‘uluaki ta’u eni na’e ngaue pe ‘a e Potungaue Toutai ‘iate ia hili ‘ene mavahe mei he Potungaue Ngoue, Me’atokoni, Vaotata mo e Toutai ‘a ia na’e ‘i ai ‘a e ngaahi lakanga tu’umau ‘e 64 pea ko e lakanga pe ‘e 50 na’e lava ‘o fakakakato.

Ko e lahi e koloa mei ‘oseni ne hu atu ki tu’apule’anga (‘ikai kau ai e ika mo’ui) ‘i he ta’u fakapa’anga 2016/17 ko e toni ‘e 2,611. Ko e hiki ‘aki ia e 50% mei he lahi e koloa mei ‘oseni ne hu atu ki tu’apule’anga he ta’u fakapa’anga kuo hili. Ko e mahu’inga fakapa’anga katoa e me’a mo’ui mei ‘oseni na’e hu atu ki tu’apule’anga ko e pa’anga Tonga ‘e \$15 miliona ‘a ia ko e hiki ‘aki ia ‘a e 46% mei he mahu’inga fakapa’anga ‘o e ika na’e hu atu ki tu’apule’anga ‘i he ta’u fakapa’anga ki mu’a.

Ko e kalasi ‘o e me’atahi na’e lahi taha hono uta atu ki tu’apule’anga mei Tonga’ni ko e valu, palu mo e ika mo’ui. Ko e toni fakalukufua ‘e 2,372 ‘o e valu na’e hu atu ki tu’apule’anga ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni ‘a ia ko e hiki ‘aki ia ‘e 55% mei he ta’u fakapa’anga kuo hili. Ko e mahu’inga ‘o e

valu na'e uta atu ki tu'apule'anga na'e fakafuofua ki he pa'anga Tonga 'e \$13.2 miliona, 'a ia 'oku hiki 'aki ia 'a e peseti 'e 35% mei he ta'u kuo 'osi.

Ko e lahi 'o e palu na'e uta atu ki tu'apule'anga ko e metuliki toni 'e 157 pea na'e fe'unga ia mo e pa'anga 'e \$1.02 miliona. Ko e ika mo'ui mo e maka na'e uta atu ki tu'apule'anga, na'e fe'unga mo e kongokonga 'e 124,383 'a ia ko hono mahu'inga 'oku ofi ki he pa'anga Tonga 'e \$0.48 miliona.

Ko e savea maketi 'i Vava'u, Ha'apai mo e feitu'u 'e fa 'i Tongatapu, na'e fakafuofua ki he metuliki toni 'e 109, na'e lava ke lekooti pea fakafuofua hono mahu'inga ki he pa'anga Tonga 'e \$886,309.70.

'Oku fakafuofua ko e pa'anga Tonga 'e \$4.2 miliona 'a e pa'anga hu mai 'a e pule'anga kuo tukuange 'o makatu'unga 'i he polokalama ki hono to'o 'o e tute mo e tukuhau ngaue'aki mei he naunau toutai 'oku hu mai mei tu'apule'anga.

Ko e lahi 'o e valu na'e lava 'o toutai' 'i Tonga' ni 'e he ngaahi vaka fakalotofonua, na'e fe'unga mo e metuliki toni 'e 556 'a ia 'oku 'i ai 'a e 'alapakoa, piki'ai, takuo mo e 'atu. Ko e lahi taha ko e takuo pea na'e feunga mo e peseti 'e 66.

Ko e vaka toutai muli 'e 7 na'e laiseni ke toutai 'i Tonga' ni 'i he 2016/17. Pea ko e ola 'enau toutai fakakatoa na'e fe'unga mo e metuliki toni 'e 2,453. Ko e lahi taha ko e 'alapakoa, 'a ia na'e fe'unga ia mo e metuliki toni 'e 1,429 'a ia ko e peseti ia e 58% fakalukufua.

Ko e lahi fakakatoa 'o e palu na'e ma'u 'i Tonga' ni na'e fe'unga mo e metuliki toni 'e 278.2. Ko e kalasi 'o e Palu Tavake na'e lahi taha 'a ia na'e fe'unga mo e peseti 'e 40%.

Na'e hokohoko atu pe 'a e savea toutai ko ia ke vakai'i 'a e lahi 'o e ihu moana 'i hotau potutahi fakatonga, 'a ia na'e fakahoko 'e he kautaha fakafonua ki 'oseni mo e 'etimosifia (NIWA) mei Nu'usila, 'o fakapa'anga pe 'e he Pule'anga Nu'usila ka na'e uesia 'aupito ko e 'ikai ke ola lelei 'a e toutai.

Na'e hiki 'a e tokolahi 'o e kau faama tofe 'i Vava'u mei he toko 8 ki he toko 11 pea ko Ha'apai na'e hiki mei he toko 2 ki he toko 3 pea ko e kau faama tofe fo'ou 'e toko 3 na'e fokotu'u 'i Tongatapu. Ko e fakafanau tofe na'e ma'u ai 'a e tofe iiki 'e 200,000 pea na'e 'uluaki 'ave 'o fakaili 'i tahi kimu'a pea toki tufaki atu ki he kau faama tofe.

Na'e lava 'e he kau faama tofe' 'o fokotu'u 'e nau kulupu fakafonua ma'a e kau faama tofe' 'i he tokoni ki ai 'a e Potungae Toutai pea pehe ki he Potungae Leipa mo e Fefakatau'aki.

Na'e lava lelei ke fakahoko hono fakafanau e fa'ahinga 'o e vasuva ko e kukukuku. Na'e fakafuofua ki he fua'i vasuva 'e 6 miliona ne ma'u ke fakaili, pea mo e fakafuofua ke mo'ui ha peseti 'e 10 – 30.

Na'e lahi e Limu 'i he faama Limu ne mole pe maumau'i 'i he matangi ko ia ko Winston fakataha mo hono kai 'e he ika. Kuo tokoni mai 'a e SPC ke to e fakalalakaka e faama limu 'i Tonga ni. Ko e ngaue ko eni 'oku fakataumu'a pe ki Vava'u. Na'e to e uesia 'a e faama limu 'e he matangi ko Ula. 'I he konga ki mui 'o Tisema 2016 na'e malava ai 'e he potungae ke to'a e fu'u limu 'e 3,080, ka na'e hoko 'a e ki'i matangi malohi 'i he kilisimasí 'one maumau'i 'a e konga lahi 'o e limu pea toe pe 'a e ki'i konga si'isi'i 'aupito. 'Oku lolotonga fakahoko pe foki e ngaue ko'eni he vahe fonua Vava'u 'o fakataumu'a ke toe fakaili ke ma'u ha pulopula fe'unga.

Na'e lava 'o fakafanau 'a e tukumisi 'o ma'u ai tukumisi iiki 'e 500,000 pea ko e fakafanau 'o e nga'ito na'e ma'u ai fanga ki'i nga'ito iiki 'e 500,000.

Na'e manakoa 'aupito 'a e polokalama Feitu'u Pule'i Makehe pea 'i he 'osi 'a e tau fakapa'anga 2016/17 kuo lava ai 'o fokotu'u 'a e Feitu'u Pule'i Makehe 'e 28.

Na'e lava 'o fakahoko foki 'i 'Okatopa ki Novema 2016 e savea mokohunu 'i Vava'u, Ha'apai pea mo Tongatapu makatu'unga 'i hono siofi e tu'unga lolotonga 'oku 'i ai e mokohunu. Na'e mahino mai mei he ola 'o e savea ko 'eni 'a e holoa 'o e tu'unga lahi 'oku 'i ai e mokohunu he vahefonua takitaha. 'I he ngaahi vahefonua takitaha ne meimei ko e mokohunu pe 'oku ma'ama'a ange hono tu'unga fakapa'anga he maketi ne 'ikai ke fu'u toutai'i. Ko e fakakatoa 'i he tu'unga mo'ui lelei 'o e mokohunu 'oku tu'u 'i he tu'unga fakatu'utamaki.

Na'e kei hokohoko atu pe 'a e savea 'i Fanga'uta 'o makatu'unga ia he fiema'u ke mahino'i 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a fanga'uta mo lahi 'o e me'amo'ui mo hono kalasi 'oku nau nofo ai. Na'e mahino mei he ola e savea ni 'oku holo 'aupio e tu'unga 'oku 'i ai e ika 'i Fanga'uta.

Na'e ngaue 'a e Potungaue ki hono tanaki e fakamatala ki he tokolahi e kakai 'oku konā 'i he me'atahi. 'Oku mahino mei he lipooti ko e lahi taha e konā 'oku hoko ia 'i Ha'apai.

Ko e tefito'i ngaue ki hono faama'i 'o e me'a mo'ui 'i Ha'apai ko e faama'i 'o e tofe. Ko e ngaahi ngaue ko 'eni 'oku lelei mo fakalakalaka. Ko ia ai 'oku hoko atu 'a e ngaue ki hono fakamata 'o e fo'i tofe 'i ha ngaahi ako na'e fakahoko 'e he Potungaue.

Ko e vaka toutai 'e 40 na'e 'i ai 'enau laiseni ke toutai 'i he potutahi 'o Tonga, lolotonga 'a Siulai 2016 ki Sune 2017. Na'e 'i ai e vaka toutai muli 'e 7, vaka toutai valu fakalotofonua 'e 5, vaka toutai sipoti faka-komesiale 'e 4, mo e vaka toutai palu 'e 24. Lolotonga e ta'u fakapa'anga ko eni, ko e vaka toutai muli 'e taha mo e vaka sipoti toutai faka komesiale 'e taha na'e 'osi 'ena taimi laiseni pea 'ikai to e fakafo'ou.

'Oku 'i ai 'a e hounga'ia mo e fakamālō ki he ngaahi tokoni ki he fakalakalaka 'o e toutai kuo fakahoko mei he ngaahi hoa ngaue mei muli, 'o hange Potungaue ki muli mo e fakafetau'aki 'a Nu'usila, Potungaue ki muli mo e fakafetau'aki 'a 'Aositeleia, Senita 'a 'Aositelelia ki he Fekumi ki he Ngoue (ACIAR), Kautaha Toutai 'a e Pasifiki (FFA), Komiuniti 'a e Pasifiki (SPC), Pule'anga Siaina, Pule'anga Siapani, Komisoni Toutai ki he Uesite mo e Pasifiki (WCPFC), Kautaha me'atokoni 'a Mamani 'o e ngaahi Pule'anga fakatahataha (FAO), Pangike 'a Mamani (WB) pea mo e Pangike Fakalakalaka 'a 'Esia (ADB).

3 'OFISI 'O E 'EIKI MINISITA

Ko e Minisitā 'oku ne tokanga'i 'a e Potungaue Toutai 'a Tonga, ko Semisi Taelangi Fakahau, 'a ia ko e 'Eiki Minisita ia 'o e Ngoue & Me'atokoni, Vao'akau mo e Toutai. 'Oku ma'u 'e he 'Eiki Minisita' ni ha taukei ma'olunga fakavaha'a pule'anga he ta'u lahi, ki he ngaahi ngaue ki hono fakalakalaka mo hono pule'i 'o e Toutai pea pehe mo e taukei 'i he ngaahi tu'unga fakalotofonua, fakafeitu'u mo e fakavaha'apule'anga 'o e Toutai.

Ko e ngaahi ngāue lavame'a mahu'inga ko ia mei he 'ofisi 'o e 'Eiki Minisita ki he ta'u, ko hono fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni fakangāue ki hono pule'i fakalukufua 'a hono fakalele 'o e Potungaue Toutai. Ko e taki lelei 'a e 'Eiki Minisitā, ko e halanga ia ki he ngaahi lavame'a 'a e Potungaue Toutai ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17. Ko e taha 'o e ngaahi lava me'a, 'a e taki atu 'a e 'Eiki Minisitā 'i he ngaahi fakataha mahu'inga fakafeitu'u mo fakavaha'apule'anga fekau'aki mo e Toutai, 'a ia 'oku kau ki ai e;

- Fakataha fakakata'u hono 13 'a e Kautaha Me'atokoni 'a Mamani fekau'aki mo e Toutai, **Port Vila, VANUATU**
- Fakataha hono 32 'a e komiti ki he Toutai (COFI), **Loma, 'ITALI**
- Konifelenisi fekau'aki mo "hotau Kaha'u 'a 'Oseni" fakapa'anga 'e John Kerry, Sekelitali ki he ngaahi vahe-fonua 'o 'Amelika, **LA, 'AMELIKA**
- Fakataha 'a e Kominiueli fekau'aki mo e polokalama Faka'ekonomika 'i 'Oseni, **Suva, FISI**
- Fakamo'oni 'i he Aleapau Talite mo 'Amelika, **Nadi, FISI**
- Fakataha 'a e kau Minisita ki he Fengaue'aki Fakafeitu'u ki he ngaahi mafai ki he 'Oseni, **Honiara, SOLOMONE**
- Konifelenisi ki hono Fakatolonga mo Fakalalakala 'o e Toutai, **Suva, FISI**
- 'Uluaki fakataha ki he Malu 'a e Ngaahi Taulanga, **Oslo, NORWAY**
- Konifelenisi 'a e Pule'anga Fakatahataha fekau'aki mo 'Oseni, **New York, 'AMELIKA**
- Konifelenisi hono 'uluaki ki he kau taki ma'olunga fekau'aki mo ha ngaahi fakalalakala faka'ekonomika 'i he Toutai ki he Pasifiki, **Suva, FISI**
- Fakataha hono 48 'a e kau taki 'o e ngaahi fonua 'o e Pasifiki, **Apia, SAMOA**

4 'OFISI 'O E 'OFISA PULE NGAUE

Puipuitu'a

Ko e 'ofisi 'o e pule ngaue 'oku taki ai 'a Dr Tu'ikolongahau Halafihi. Ko e ngaahi ngaue 'a e 'ofisi ni, ko e 'oatu 'a e ngaahi fale'i mo e tokoni ki he 'Eiki Minisita, fetu'utaki mo ngaahi kautaha tokoni fakapa'anga, fakahoko e ngaahi va ngaue fakavaha'a pule'anga, tokanga'i e ngaahi me'afakalao, fetu'utaki mo e ngaahi ngaue faka-fakamatala.

Ko e fuofua Palani Fakata'u Tolu 'o e 2016/17-18/19 ma'a e Potungae Toutai na'e teuteu ia 'i he 2016 'i he tokoni mai 'a e tokotaha fale'i ma'a e Potungae Toutai 'a ia 'oku fakapa'anga 'ene ngaue 'e he Potungae ki Muli mo e Fefakatau'aki 'a Nu'usila. Ko e Palani, ko e kongia ia 'o e ngaue fakafonua ki he ngaahi palani pea 'oku felave'i tonu pe ia mo e Fa'unga Palani Langa Fakalalakala 'a Tonga (TSDF).

'Oku 'omai 'e he Palani fakata'u tolu ko eni' ha fakakaukau fo'ou ki hono fakalalakala mo hono mapule'i e toutai tu'uloa hotau fonua' ni. 'Oku poupou 'a e Palani ni ki hono fokotu'u 'o e ngaahi feitu'u pule'i makehe 'i he ngaahi komiuniti pea mo hono ohi mai 'o e ngaahi toutai mo e faama ika 'oku tu'uloa mo fakakomesiale.

Na'e fakakakato 'a e Palani ki he Sekitoa Toutai 'i he vaha'a taimi ko eni 'o e 2016/2017. Ko e Palani ki he Sekitoa Toutai na'e fa'u 'i he tokoni faka-tekinikale mo faka-pa'anga mei he Pangike 'a Mamani pea mo e Sino'i Pa'anga Fakavaha'apule'anga ki hono Fakalalakala 'o e Ngoue pea na'e 'omai ai foki mo e makatu'unga malohi ki he fekumi ki he ngaahi tokoni fakapa'anga mei he ngaahi hoa fakalalakala ki he ngaahi poloseki ngaue matu'aki mahu'inga. 'Oku kei hokohoko atu pe 'a hono fakahoko 'o e Palani ki he Sekiota Toutai pea 'oku ngalingali 'e malava ke 'i ai e tokoni mei he PROP ki hono fakahoko 'o e ngaahi 'elia lalahi 'o e Palani.

'Oku hounga ki he Potungae 'a e ngaahi ngaue mo e tokoni kuo fakahoko mai 'e he ngaahi hoa ngaue fakalalakala fakavaha'apule'anga mo e ngaahi sino ngaue fakafeitu'u 'a ia 'oku kaunga lahi ki he fakalalakala 'o e toutai 'i Tonga' ni, tautautefito ki he Va'a Tokoni 'a Nu'usila, Va'a Tokoni 'a 'Aositelelia, Senita Fakavaha'apule'anga 'a 'Aositelelia 'i he Fekumi ki he Ngoue (ACIAR), Kautaha

Toutai 'a e Pasifiki (FFA), Komuniti 'a e Pasifiki Tonga (SPC), Pule'anga Siaina, Pule'anga Siapani, Komisoni Toutai ki he Uesite mo e Pasifiki (WCPFC), Kautaha Me'atokoni mo e Ngoue 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha (FAO), Pangike 'a Mamani (WB), Pangike Fakalalakaka 'a 'Esia (ADB).

Na'e tali 'e he Hou'eiki Minisita 'o e Kapineti 'a e lakanga fo'ou ko e 'Ofisa Pule Ngaue (CEO) ma'a e Potungaue Toutai pea ne fokotu'u ai 'a Dr Tu'ikolongahau Halafihi ki he lakanga ni 'o ne kamata ngaue 'i he kongaloto 'o Sune 2016. Ko e ngaahi lavame'a lalahi 'i he 'ofisi 'o e Pule Ngaue, ko hono fakahoko 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'oku fakahoko mai mei' he 'ofisi 'o e 'Eiki Minisita, fakakakato 'a e ngaahi palani ngaue 'oku 'i he Palani 'a e Potungaue, longomo'ui 'a e fengaue'aki mo e Komisoni ki he Kau Ngaue Fakapule'anga, Potungaue Pa'anga mo e Palani Fakafonua pea pehe ki he ngaahi Potungaue kehe 'a e Pule'anga, fengaue'aki lelei mo e ngaahi kupu fekau'aki fakalalakaka mo e Pa'anga, pea mo hono pule'i fakalukufua 'a e ngāue 'a e Potungaue Toutai. Na'e fakafongā'i atu 'e he Pule Ngaue 'o e Potungaue Toutai 'a e Potungaue' mo e Pule'anga Tonga 'i he ngaahi fakataha' ni ki tu'apule'anga;

- Fakataha ki he ngaahi fokotu'utu'u mo e Aleapau 'a Tokelau, **Nadi, FISU**
- Fakataha makehe 'a e kau 'ofisiale ki he komiti toutai hono 9, Fakataha fakata'u faka-Minisita 'a e komiti toutai hono 13, **Vanuatu**
- Kau atu ki he fakataha ki hono fokotu'utu'u 'o e Aleapau 'a Tokelau mo hono ngaahi hoa ngaue pau, kau ngaue mei he Tevaka moana & Alealea ki he ngaahi founa pule ki he kau 'ofisiale makehe, **HONIARA**
- Fakataha hono 13 fakata'u 'a e Komisoni Toutai ki he Uesite mo e Pasifiki, **FISU**
- Fakataha hono 10 'a e SPC ki he kau Pule Toutai mo e ngaahi poloseki felave'i.
- Fakataha kimu'a 'a e kau 'ofisiale 'a e Komiti Toutai (Talite Alepau mo Niue), Fokotu'utu'u Aleapau 'a Tokelau, Konivesio Fakamamani lahi mo Fakafeitu'u fekau'aki mo 'Oseni pea moe ngaahi me'angaue felave'i mo e fanga ki'i fonua iiki kei langalanga hake.
- Fakataha hono 102 'a e Komiti Alealea ki he Toutai, **'AOSITELELIA**
- Fakataha fakata'u 'a e kau taki 'a e komiti Tevaka Moana, **'OKALANI, NU'USILA**
- 'Uluaki fakataha 'a e ngaahi paati ki he Aleapau ki he Malu 'o e Ngaahi Taulanga 2009, **Olso, NORWAY**
- Konifelenisi 'a e Pule'aga Fakatahataha fekau'aki mo 'Oseni pea mo hono tokoni'i 'a e fakahoko ngaue 'a e SDG 14, **NEW YORK, 'AMELIKA**
- Fakataha kimu'a 'a e Komiti Toutai ki he Pasifiki & Fakataha angamaheni hono 13 'a e Komiti Saienisi, **RAROTONGA, COOK ISLANDS**

Kau ngaue

Ko e kau ngaue 'e toko tolu (3) 'i he 'ofisi 'o e Pule Ngaue 'o kau atu ki ai 'a e Pule Ngaue 'o hange ko ia 'oku ha atu 'i he **Tepile 1**;

Tepile 1: Pule Ngaue mo 'ene kau ngaue ki he ta'u fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Dr. Tu'ikolongahau Halafihi	'Ofisa Pule Ngaue
Ms. Alice Helu	'Ofisa Toutai Ma'olunga
Mrs. Pelenaise Tuiano	'Ofisa Teknikale Kalasi II

4.1 LAO

Puipuitu'a

Ko e fatongia 'o e tafa'aki Lao ko hono 'oatu 'a e ngaahi fale'i mo e tokoni fakalao ki he ngaahi me'a fakalao kotoa 'a e Potungaue. Tanaki atu ki he ngaahi fale'i fakalao 'oku ne tokoni ki he ngaahi va'a 'o e Potungaue 'i he'enua ngaahi ngaue kau ai 'a e;

- i. Tokoni ki hono fakahoko 'o e ako ma'a e kau 'ofisa fakamafai pea mo e ngaahi kolo matatahi 'a ia 'oku 'i ai honau feitu'u pule'i makehe (SMA)
- ii. Tokoni ki hono fakahoko 'o e ngaahi alelea ki hono fa'u 'o e ngaahi Palani Pule'i 'o e Toutai pehe ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'utu'uni fakahoko ngaue.
- iii. Fa'u mo vakai'i 'o e ngaahi alepau 'a e Potungaue.
- iv. Sivi'i 'o e ngaahi kole laiseni ke fakapapau'i 'oku fenapasi mo e ngaahi fiema'u 'a e lao.
- v. Tokoni ki he ngaahi fakatokanga mo e faka'ilo makatu'unga 'i he 'ikai muimui ki he Lao Toutai mo hono Ngaahi Tu'utu'uni.

Ko e tafa'aki ngaue ni, 'oku ne fatongia'aki 'o hono leva'i mo tokanga'i 'a e ngaahi Lao, Tu'utu'uni mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue mo e founga ngaue 'oku 'i he malumalu pe 'oku fatongia'aki 'e he Potungaue. Na'e kamata ai ngaue ki hono fakalelei'i 'o e Lao ki he Pule'i 'o e Toutai 2002 pea mo hono ngaahi tu'utu'uni ko ha founga ia ke fakalelei'i 'aki 'a e ngaahi 'isiu kuo 'ohake pea ke fakalelei 'a e Lao ke taau mo e tu'unga fakamuimui taha ke fakapapau'i 'oku ne muimui mo hohoamalie mo e ngaahi tu'utu'uni fakafeitu'u mo fakavaha'a pule'anga. 'I he vaha'a taimi 'o e lipooti'ni ne lava 'a e va'a ni ke ne fa'u, alelea, fakakakato pea fakahu atu 'a e ngaahi tohi fakalao ko eni 'i lalo 'aki 'a e tokoni mei he ngaahi va'a kotoa 'o e Potungaue kae'uma'a 'a e tokoni faka-tekinikale mei he Kautaha Toutai 'a e Pasifiki, Komuniti ki he Pasifiki mo e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale.

- Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Toutai 2016 (lolotonga 'i he Komiti Lao 'a e Fale Alea)
- Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2016 (kamata 'i he 'aho 16 Tisema 2016)
- Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017 (kamata 'i he 'aho 29 Sune 2017)

'Oku toe tokoni foki 'a e tafa'aki ni ki hono fa'u mo fakahoko 'a e Palani Ngaue 'a e 'Ofisi 'o e Pule Ngaue mo tokoni ki hono fakalele 'o e 'ofisi 'o e Pule Ngaue.

Kau ngaue

Ko e 'Ofisa Lao pe 'e tokotaha 'a e Potungaue 'a ia 'oku ha atu 'i he **Tepile 2**.

Tepile 2: 'Ofisa Lao 'a e Potungaue' ki he ta'u fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Ms. Salote Koloamatangi	'Ofisa Lao

4.2 FETU'UTAKI

Puipuitu'a

Ko e tafa'aki ngaue fakafetu'utaki 'a e Potungaue Toutai 'oku nau fakataumu'a ke 'omai 'a e fetu'utaki lelei 'i he ngaahi ngaue 'a e Potungaue 'o fakafou 'i he televisone, letio, ngaahi nusipepa, uepisaiti, mitia fakasosiale pea mo e ngaahi naunau paaki fetu'utaki ki he kakai 'o Tonga. 'Oku tukuatu 'e he tafa'aki fetu'utaki 'a e Polokalama televisone mo e letio tu'o taha he mahina ke fakapapau'i 'a e ho'ata mai 'a e ngaahi ngaue mo e ngaahi 'isiu 'a e Toutai ki he kakai 'o Tonga.

‘Oku ha atu ‘a e ngaahi ngaue lavame’a ‘a e tafa’aki ngaue fakafetu’utaki ‘i lalo ki he ta’u fakapa’anga ko eni;

- Ngaahi ngaue fakatoutai
 - Ngahi ngaue fekau’aki mo e Fetu’u Pule’i Makehe mo e komiuniti ‘i he ‘otu motu.
 - Ngaahi ngaue fekau’aki mo hono muimui’i ‘o e Lao ki he ‘u kolo’kau kiai mo e ‘otu motu.
 - Uike Palani (Palani Fakata’u Tolu, Patiseti mo e Palanai Fakata’u) ‘a e Potungaue.
 - Polokalama ‘I he Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue mo e Toutai fakata’u ‘a e Potungaue.
 - Polokalama fakatau ika ma’ama’a.
 - Polokalama fakaako ki he ‘u ako’anga pea mo e kakai ‘o Tonga.
 - Ngaahi ako mo e fakataha (Tonga mo fakatu’apule’anga).
 - Polokalama televisone faka’osi ‘o e ta’u mo e ‘Eiki Minisita.
- Tukuange ‘o e ngaahi ongoongo fo’ou
 - Fakataha fekau’aki mo e Tu’utu’uni Ngaue Toutai Fakalotofonua pea mo e Palani Sekitooa Toutai
 - Fakataha ki he laiseni faka-‘ilekitulonika.
 - Fakataha ki he Malu ‘a e Taulanga.
 - Vakai’i ‘a e ‘u feitu’u pule’i makehe ‘e he Kautaha Me’atokoni mo e Ngoue ‘a e Ngaahi Pule’anga Fakatahataha.
 - Fakataha ki hono Palani ‘o e Malu ‘a e ‘u Me’amo’ui mei ‘Oseni.
 - Founa hono Tanaki ‘o e ‘u Fakamatala.
 - Fakataha ‘a e Komiti Fale’i ki hono Pule’i ‘o e Toutai.
 - Fakataha ki he Palani ki hono Fakalalaka’i ‘o e ‘u Me’amo’ui ‘i Tonga ni.
 - Ako ki hono Muimui’i ofi ‘o e ‘u Vaka Toutai.
 - Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue mo e Toutai.

Kau ngaue

Ko e toko ua ‘oku na ngaue he tafa’aki ko eni, ‘a ia ‘oku ha atu ‘i he **Tepile 3**;

Tepile 3: Kau ngaue ‘a e tafa’aki Fakamatala ki he ta’u fakapa’anga 2016-2017

Hingoa	Lakanga
Mrs. Siosi’ani Matangi	Toutai Akoako
Ms. Kilisitina ‘Akimeta	Tokoni ‘Ofisa Fetu’utaki (lau’aho)

5 VA’A NGAUE FAKA’OFISI

Puipuitu’a

Ko e va’a ngaue faka’ofisi ‘oku taki ai ‘a e tokoni pule ngaue ko Mr. Vilimo Fakalolo. Ko e va’a ni ‘oku ‘i ai ‘a hono tafa’aki ngaue iiki ‘e nima, tafa’aki Pa’anga, tafa’aki ngaue Faka’ofisi mo e Vā ngaue, ma’u’anga Fakamatala mo e Tekinolosia, tafa’aki ngaue ki he Ngaahi Koloa pea mo e Mekanika, pea mo e tafa’aki ngaue ki he Palani Fakata’u Tolu, Lipooti Fakata’u pea mo e Fakatau Fakapule’anga.

5.1 Tafa’aki ngaue pa’anga

Puipuitu’a

Ko e tafa’aki ko eni ‘oku ne tokanga’i ‘a e ngaahi ngaue fakapa’anga ki he Falepa’anga mo e Palani Fakafonua ‘a Tonga, Potungaue Tanaki Tukupau mo e Tute.

Kau ngaue

Ko e kau ngaue 'a e tafa'aki pa'anga 'oku ha atu 'i he **Tepile 4**;

Tepile 4: Kau ngaue 'a e Tafa'aki Pa'anga ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mr. Tevita Talakai	'Ofisa 'Akauniteni Pule
Mrs. Katalina T Fifita	'Ofisa Tekinikale Kalasi 2
Mrs. Mele Holo'ia	'Ofisa Tekinikale Kalasi 2

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue eni 'a e tafa'aki pa'anga na'e kakato lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga ni.

5.1.1 PATISETI

Ko e fakakatoa 'o e Patiseti ki he pa'anga hu atu, na'e hiki hake mei he **\$2,059,400** 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16 ki he **\$2,808,000** 'i he ta'u fakapa'anga 2016/17. Ko e tanaki pa'anga mei he ma'u'anga pa'anga, na'e hiki 'aki 'a e **\$657,800** mei he **\$1,048,200** 'i he ta'u fakapa'anga 2015/16 ki he **\$1,706,000** 'i he ta'u fakapa'anga 2016/17.

Ko e vahenga (pa'anga vahe) ki he ta'u fakapa'anga FY 2016/17 ko e lahi taha ia he patiseti na'e tali ko e 55.3%. Ko e konga leva 'o e patiseti 'oku toe ko e pa'anga ngaue ia 'a ia ko e 44.7%. Ko e fakaikiiki 'o e vahevahe 'o e Patiseti 'oku ha 'i he **Tepile 5**.

Tepile 5: Pa'anga mo hono vahevahe lalahi ki he ta'u fakapa'anga 2015/16 -2016/17

Pa'anga hu atu mo hono vahevahe	2015/16 (T\$)	2016/17 (T\$)	Kehekehe
Kau ngaue tu'uma'u	1,299,100	1,553,600	254,500
Kau ngaue lau'aho	35,000	38,000	3,000
Fefononga'aki mo e fetu'utaki	133,000	280,800	147,800
Tokanga'i mo tauhi me'angaue	261,700	356,800	95,100
Totongi koloa mo e fakahoko ngaue	272,100	439,300	167,200
Me'a'ofa fakangaue mo e 'inasi	58,500	73,000	14,500
Ngaahi koloa		66,500	66,500
Katoa	2,059,400	2,808,000	748,600

Tepile 6: Fakamole mo e anga hono leva'i 'o e Patiseti lolotonga ki he ta'u fakapa'anga 2016/17

Pa'anga hu atu	Katoa 'oe Patiseti kamata (T\$)	Pa'anga tokoni makehe ki he	Patiseti 'i he faka'osinga 'o e ta'u	Katoa 'o e Patiseti kuo vahe'i ki he Ola ngaue	Peseti na'e ngaue'aki
Polokalama 1					

'Ofisi 'o e 'Eiki Minisita mo e Pule Ngaue	203,600	-23,065	180,535	152,370	84
Va'a Ngaue Faka'ofisi	883,100	210,850	1,093,950	889,679	81
Polokalama 2					
Va'a ngaue ki he Palani mo e Pule'i mo Fakalalaka 'o e Toutai	272,800	-85,470	142,330	115,532	81
Va'a Saienisi	1,198,500	73,316	1,271,816	1,110,148	87
Va'a Muimui'i e Lao	295,000	42,969	337,969		90
Fakakatoa	2,808,000	218,600	3,026,600	2,571,357	85

* Fakamatala: Pa'anga tokoni makehe ki he Patiseti \$218,600.

Tepile 7: Fakamole mo e anga hono leva'i 'o e Pa'anga Fakalalaka ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Fakalalaka	Katoa 'o e Patiseti kamata (T\$)	Pa'anga fe'aveaki	Patiseti he Faka'osinga 'o e ta'u	Lahi e Patiseti na'e vahe'i ki he Ola ngaue	Peseti na'e ngaue'aki
Polokalama 1					
'Ofisi 'o e 'Eiki Minisita mo e Pule Ngaue	317,847	17,704	335,551	154,823	46
Va'a Ngaue Faka'ofisi	80,118		80,118	63,850	80
Polokalama 2					
Va'a ngaue ki he Palani mo e Pule'i mo Fakalalaka 'o e Toutai					
Va'a Saienisi	153,303	91,084	244,387	98,528	40
Va'a ki hono Muimui'i e Lao	97,339	65,605	162,944	78,631	48
Fakakatoa	648,607	174,393	923,000	395,832	48

5.1.2 TANAKI PA'ANGA

Ko e katoa 'o e lipooti ki he pa'anga tanaki, na'e fe'unga mo e **\$2,721,795** 'a ia ko e **\$1,626,542 (59.8%)** na'e ma'u mei he pa'anga Talite Toutai mo 'Amelika; **\$215,321 (7.9%)** na'e tanaki mei he ngaahi laiseni toutai, **\$830,221 (30.5%)** na'e tanaki mei he ngaahi totongi toutai pea ko e **1.8%** mei hono fakatau atu 'a e ngaahi koloa toutai.

Tepile 8: Tanaki pa'anga mo e ma'u'anga pa'anga ki he Ta'u Fakapa'anga 2015/16 -2016/17

Ma'u'anga Pa'anga	Ta'u Fakapa'anga 2015/16	Ta'u Fakapa'anga 2016/17	Kehekehe
Ma'u'anga Pa'anga	1,048,204	1,048,200	-4
Fakatau atu 'o e ngaahi koloa toutai	58,026	73,192	15,166
Talite Toutai mo 'Amelika	1,622,699	1,069,386	-553,313
Totongi ngaue'aki 'o e	208,374	485,115	276,741

naunau toutai			
Laiseni	216,018	213,938	2,080
Katoa	2,105,117	1,841,631	-263,486
Ngaahi ma'u'anga pa'anga kehe			
Tukuhau fakatau	48,322	90,864	42,542
Ponite Pa ika	1,700	1,100	-600
Ngaahi poloseki fakalalakala	175,056	120,147	-54,909
Katoa	225,078	212,111	-12,967
Fakakatoa	2,330,195	2,053,742	-276,453

5.2 TAFa'AKI TOKANGA'I 'O E KAU NGAUE

Puipuitu'a

Ko e tafa'aki ngaue koeni 'oku ne tokangaekina 'a e fakalalakala 'o e vā fakangaue pea mo e ako ki he kau ngaue.

Kau ngaue

'I he tafa'aki ngaue'ni 'oku 'i ai 'a e kau ngaue 'e toko nima, hange koia 'oku ha atu 'i he **Tepile 9**;

Tepile 9: Kau ngaue 'i he ta'afa'aki Tokanga'I 'o e Kau Ngaue ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mrs. Makeleta Mahe	'Ofisa Tekinikale Kalasi 2
Mrs Ruby Kolo	Toutai Akoako
Ms. 'Ana 'Akau'ola	Toutai Akoako (pekia 'i 'Epeleli 2017)
Mr. 'Uluaki Vaipuna	Faka'uli
Mr. Lui Makaafi	Lau'aho

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue eni na'e lava 'i he ta'u fakapa'anga koeni;

5.2.1 PALANI TA'U TOLU, PALANI PULE'I FAKATA'U PEA MO E LIPOOTI FAKATA'U

Ko e timi ngaue 'a e tafa'aki ngaue ki hono Tokanga'I 'o e Kau Ngaue, na'a nau fakahu atu 'a e Palani Fakata'u Tolu mo e Palani Pule Fakata'u 'a e Potungaué 'o fakatatau ki he taimi kuo tukupau ki ai mei he Potungaué Pa'anga mo e Palani Fakafonua. Ko e ngaue ni na'e malava ia 'i hono tanaki mo fakatahataha'i 'e he timi ngaue ni 'a e ngaahi ngaue fakava'a ki he takitaha va'a 'o fakatatau ki he'enau kongá 'i he Palani Fakata'u Tolu mo e Palani Pule Fakakata'u 'o fakatatau ki he Patiseti kuo fokotu'u ki ai. Ko e Lipooti Fakata'u 'o e Ta'u Fakapa'anga 2015/16 na'e 'osi maau 'a e ngaue ki ai 'i Sune 2017 pea fakahu atu ki he Kapineti mo e Falealea 'i Siulai 2017.

5.2.2 FE'UNUAKI 'A E KAU NGAUE

'I he lipooti 'o e ta'u fakapa'anga ko eni na'e 'i ai 'a e fe'unu'aki 'i he kau ngaue lolotonga 'a ia 'oku ha atu 'i he **Tepile 10**;

Tepile 10: Fe’unuaki ‘i he kau ngaue mei Siulai 2016 ki Sune 2017

Hingoa	Lakanga	Lakanga ‘oku ‘alu hake kiai
Mele ‘Atuekaho	Tokoni Pule Ngaue	hiki hake
Poasi Ngaluafe	Tokoni Pule Ngaue	hiki hake
Sisimata’itohi Mafile’o	‘Ofisa Toutai	Hiki mai mei he Komisoni ‘a e kau Ngaue Fakapule’anga
Makeleta Mahe	‘Ofisa Toutai	hiki hake
Ruby K ‘Onesi	‘Ofisa Teknikale Kalasi 2	hiki hake
Tonga Tuiano	‘Ofisa Teknikale Kalasi 2	hiki hake
Viliami Fatongiatau	Toutai Tokoni Ma’olunga	hiki hake
Alice Helu	‘Ofisa Toutai Ma’olunga	hu fo’ou
Hulita Fa’anunu	‘Ofisa Toutai	hu fo’ou
Siaosi Vi	Toutai Tokoni Ma’olunga	hu fo’ou
Frank Taufua	Toutai Tokoni Ma’olunga	hu fo’ou
‘Elaona Vea Kava	‘Ofisa Teknikale Kalasi 2	fakafisi
Katalina Tonga Fifita	‘Ofisa Teknikale Kalasi 2	vahenga malolo
‘Ana Tapu Tavake	Toutai Tokoni Ma’olunga	poaki malōlō
‘Ana ‘Akau’ola	Toutai Akoako	pekia
Siosifa Fisi’ipeau	Toutai Tokoni Ma’olunga	pekia

5.2.3 POLOKALAMA AKO TAIMI LOLOA

Lolotonga ‘a e lipooti fakata’u ko eni ko Mr. Martin Finau (‘Ofisa Toutai) pea mo Mrs. Losilini Loto’ahia (‘Ofisa Toutai), ‘oku na lolotonga mavahe atu ‘o ako. Ko Martin Finau ‘oku lolotonga ako ki hono mata’itohi Masitā ‘i he Saienisi ki hono Fakatolonga ‘o e Me’atahi ‘i he ‘Univesiti ‘o Vikatolia ‘i Uelingatoni, Nu’usila ‘o kamata ‘i Sanuali 2017; Na’e kamata atu foki mo e ako ‘a Losilini Loto’ahia ki hono Masitā ‘i he mala’e ‘o e Pule Ngaue ‘i he ‘Univesiti ‘o Massey ‘i Nu’usila ‘o kamata mei Sune 2017.

5.2.4 NGAHI AKO TAIMI NOUNOU, FAKATAHA FAKALOTO-FONU MO TU’APULE’ANGA

‘Oku kei hokohoko atu pe ‘a e ma’u faingamalie ‘a e kau ngaue’ mei he ngaahi ako taimi nounou mo e ngaahi fakataha ‘a ia ‘oku fakapa’anga mai mei Tu’apule’anga. ‘I he Fakalahi 2, ‘oku ha ai ‘a e fakaikiiki ki he ngaahi fakataha mo e ako na’e fakahoko ‘i tu’apule’anga, ‘oku tokoni eni ki hono fakalalaka’i ‘a e ‘ilo mo e poto’i ngaue ‘a e kau ngaue ‘i he ngaahi tafa’aki kehekehe.

5.2.5 KAU NGAUE

Ko e Potungae Toutai 'oku 'i ai 'a e kau ngaue tu'uma'u 'e toko 56 'a ia na'e tali eni 'ehe patiseti 2016/17. 'I he lolotonga 'a e Ta'u Fakapa'anga ni na'e malava ke fakakakato 'a e 'u lakanga tu'uma'u. Ko e kau ngaue lau'aho 'e toko 8 na'e fakangaue'i 'i he konga faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga 2016/17 tupu eni mei he tokosi'i 'a e kau ngaue 'i he Potungae. Ko e fakaikiiki 'o e ngaahi lakanga ne tali 'i he 2016/17 'oku ha 'i he **Tepile 11**;

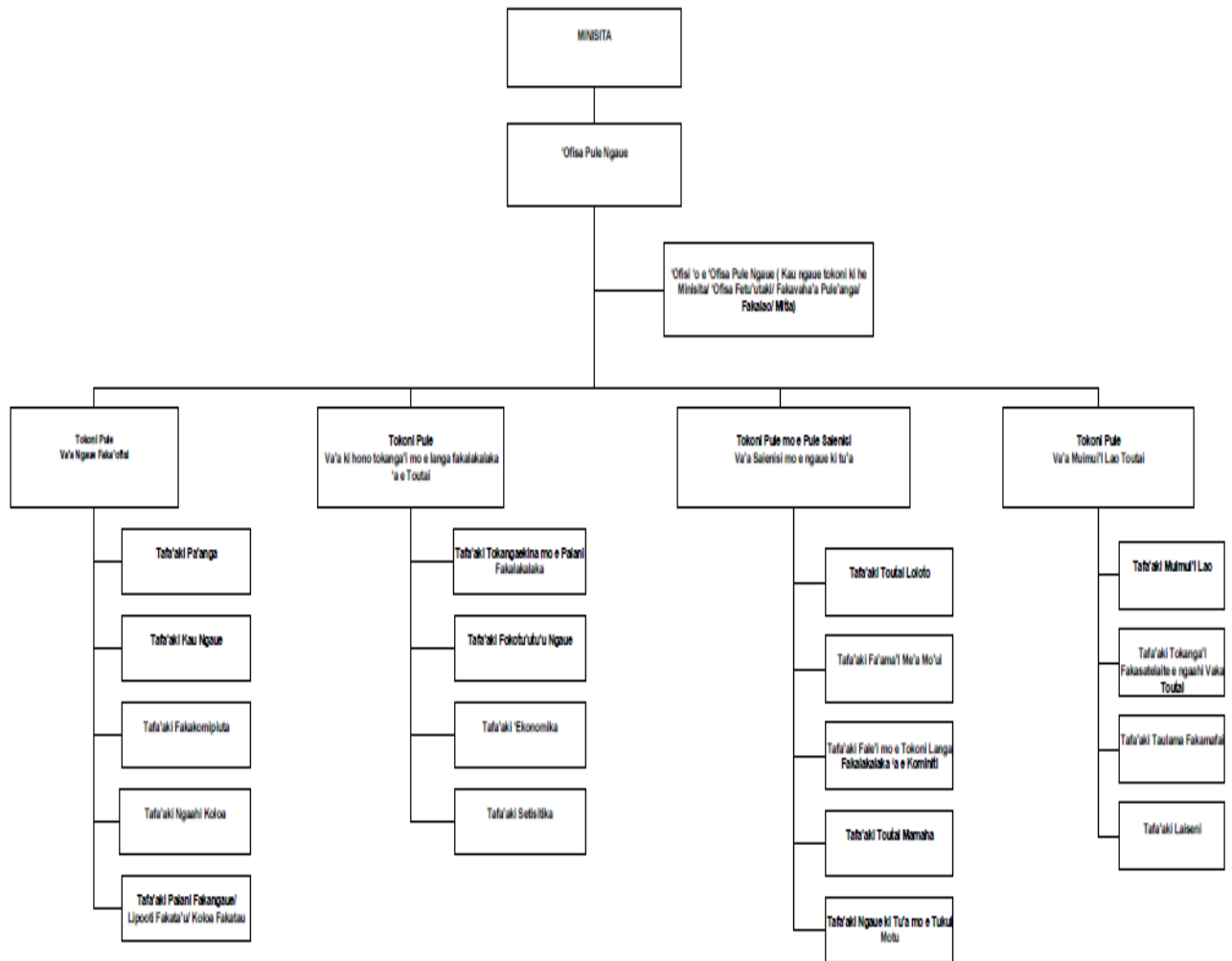
Tepile 11: Ngaahi lakanga tu'uma'u 'i he'ene a'u mai ki he 30 Sune 2017.

Kalasi	Hingoa 'o e Lakanga	Fakanounou 'o e hingoa 'o e Lakanga	Lahi e lakanga kuo fakafonu	lahi e lakanga 'ata
E	'Ofisa Pule Ngaue	CEO	1	
G (2) H (3)	Tokoni Pule Ngaue	DCEO	3	2
I (3)	'Ofisa 'Akauniteni Pule 'Ofisa Toutai Pule 'Ofisa Lao	PAO PFO LO	3	
J (3)	'Ofisa Toutai Pule	PFO		3
K (9)	2 x 'Ofisa Toutai Ma'olunga 4 x 'Ofisa Toutai 'Ofisa Fa'u Polokalama Komipiuta 'Ofisa Tekinikale Ma'olunga 'Ofisa Laiseni mo Setifikeiti	SFO FO CP STO LCO	6	2 1
L (10)	8 x 'Ofisa Toutai 'Akauniteni 'Ofisa Tekinikale Kalasi 1	FO AO TOGr.I	5	4 1
M (11)	'Ofisa Tekinikale Kalasi II Tokoni 'Ofisa Fakatotolo	TOGr.II ARO	10	1
N (4)	Toutai Tokoni Ma'olunga	SFA	3	1
Q (5)	2 x Toutai Tokoni Ma'olunga 2 x Toutai Tokoni Tokoni Komipiuta	SFA FA CA	5	
R (8)	3 x Toutai Tokoni 4 x Toutai Akoako Faka'uli	FA FT Faka'uli	8	
S (4)	Toutai Akoako	FT	4	
Katoa			48	15
Fakakatoa			<u>63</u>	

5.2.6 FA'UNGA 'O E POTUNGAUE

Ko e Fa'unga 'o e Potunga Toutai ki he ta'u fakapa'anga 2016/17 'a ia 'oku ha atu 'i he Fika 1 'i lalo.

Fika 1: Fa’unga ‘o e Potungae Toutai ‘i he Ta’u Fakapa’anga 2016/17

5.3 Tafa’aki Ngaue ki he Fakamatala mo e Fetu’utaki Tekinolosia

Puipuitu’a

Na'e kei hokohoko lelei ai pe 'a e fakahokofatongia 'a e tafa'aki ni ki hono ngaue'i 'a 'ene taumu'a ngaue ki hono fakafaingamalie'i 'a e ngaahi ngaue 'a e Potungae 'o tatau ai pe pe ko e ngaue'aki 'a e komipiuta, ngaahi naunau mo e polokalama ngaue fakanetiueka pea pehe ki he ngaahi fakahoko fatongia 'o ngaue'aki 'a e ngaahi tekinolosia faka'initaneti hange ko e 'imeili, peesi uepisaiti mo e teitapeisi ki he ngaue fakalotofonua mo fakatu'apule'anga. 'Oku kau heni 'a hono tauhi mo tokanga'i 'a e ngaahi lekooti mo e ngaahi tauhi'anga fakamatala faka'elekitulonika kotoa pe 'a e Potungae ke malava 'o ngaue'aki 'i he kaha'u. 'Ikai ngata ai ka ko hono tufaki atu 'o e ngaahi fakamatala toutai ki he ngaahi komiuniti toutai mo e kakai 'o e fonua, pea kau ki ai mo hono tufaki atu ki he ngaahi kupu fekau'aki 'i tu'apule'anga. 'Oku kau foki pea mo e tefito'i ngaue 'a e tafa'aki ni ko hono fakapapau'i 'oku pulusi atu 'a e ngaahi ongoongo mo e ngaahi ngaue fakalalaka 'a e Potungae 'i he peesi uepisaiti pea mo e mitia fakasosiale (facebook) 'a e Potungae.

Kau ngaue

Ko e kau ngaue 'a e tafa'aki ni 'oku ha atu 'i he **Tepile 12;**

Tepile 12: Kau ngaue 'i he tafa'aki Ma'u'anga Fakamatala mo e Tekinolosia ki he 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mrs Lavinia Vaipuna	'Ofisa Fa'u-Polokalama Komipiuta
Mr Ofa ki Navuso Faletau	'Ofisa Toutai (Netiueka)

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue ne lava 'o fakahoko 'i he vaha'a taimi 'o e lipooti:

5.3.1 NGAUE FAKANETIUEKA/NGAUE FAKAKOMIPIUTA

Ko e netiueka fakalotofale 'a e Potungaue 'oku fakalele ia 'e he seeva 'e 4, mo e ngaahi komipiuta mo e ngaahi lepitopu. Neongo e ngaahi fakafe'atungia 'i he lolotonga 'o e ta'u, ka na'e kei malava pe 'a e tafa'aki ni 'o fua 'a e mamafa 'o e ngaahi ngaue ki hono tokanga'i mo tauhi ke kei lele lelei ai pe 'a e ngaahi fetu'utaki fakatekinolosia 'a e Potungaue.

Ko e ngaahi ngaue fakakomipiuta 'oku kau ai 'a e: (i) tauhi mo tokanga'i 'o e seeva 'e 4 'a e Potungaue, (ii) tauhi mo tokanga'i 'o e ngaahi naunau komipiuta mo e ngaahi polokalama fakakomipiuta; (iii) tauhi mo tokanga'i 'a e 'initaneti, fetohi'aki faka'elekitulonika mo e peesi 'i he 'initaneti; (iv) fa'u mo tokanga'i e ngaahi teitapeisi 'e fiema'u ke tokoni ki he ngaahi palani mo e fokotu'utu'u 'a e Potungaue; mo e (v) ako'i e kau ngaue ki hono ngaue'aki 'a e ngaahi polokalama fakakomipiuta. Ko e ngaue fakakomipiuta 'oku fakahoko ki he kotoa 'o e kau ngaue 'a e Potungaue 'i Tongatapu, Vava'u, Ha'apai mo 'Eua.

5.3.2 'INITANETI/PEESI 'I HE INITANETI/FETOHI'AKI FAKA'ELEKITULONIKA

Ko e ngaahi ngaue fakafetu'utaki fakalotofale, fakalotofonua mo fakavaha'a pule'anga 'a e Potungaue 'oku malava ia 'i he 'initaneti, peesi 'a e Potungaue 'i he 'initaneti pea mo e fetohi'aki faka'elekitulonika. Na'e malava 'o fokotu'u ha sevesi fo'ou 'a e Potungaue 'i he mitia fakasosiale (facebook) - "Potunaue Toutai 'a Tonga" pea 'oku 'i ai mo e ni'ihi 'o e kau ngaue 'oku nau hoko ko e kau 'etimini ki hono tu'uaki atu ki mamani 'a e ngaahi ngaue fakalalaka faka'aho 'a e Potungaue. Ko e ngaue ki he fetohi'aki faka'elekitulonika 'oku malava ai 'a e kau ngaue' ke nau fetu'utaki ai 'i he fa'ahinga taimi pe. Pea 'oku kei tokanga'i pe 'e he Potungaue 'a e peesi 'i he 'initaneti ko e www.tongafish.gov.to

5.3.3 NGAUE KI HE LAIPELI FAKA'ELEKITULONIKA

'I he vaha'a taimi 'o e lipooti ni, na'e 'ikai ke to e fakahoko 'a e ngaue' ni. Neongo 'oku kei hoko atu pe 'a e ngaue ki he Laipeli faka'elekitulonika ka 'oku 'i ai 'a e 'u tohi mo e ngaahi lipooti kuo pulusi ke tanaki atu ki he ngaahi lekooti ke fakakau he 'initaneti. 'Oku fai 'a hono fakakaukau'i 'a e hoko atu 'o e ngaue ni koe'uhi ko hono mahu'inga. 'Oku fai 'a e faka'amu ke fa'u ha poloseki ke kole ki ha tokoni fakapa'anga ki hono fakahoko 'a e ngaue' ni 'i he kaha'u.

5.4 TAFI'AKI NGAUE KI HE NAUNAU MO E 'ENISINIA

Puipuitu'a

Ko e tafa'aki ngaue ki he ngaahi naunau, 'oku ne lekooti pea mo siofi 'a e ngaahi koloa 'a e Pule'anga 'oku 'i he malumalu 'o e Potungaue Toutai, siofi 'a e ngaahi koloa 'oku 'ikai ke toe ngaue'aki pea tukuatu ke fakatau ki tu'a mo tohi tu'u, fakahoko 'a e lau koloa 'i he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga kotoa. 'I he tafa'aki 'Enisinia 'oku tokanga taha ia ki hono siofi, monomono pea mo tauhi 'a e ngaahi misini vaka, misini 'aisi, me'alele pea mo e ngaahi langa 'a e Potungaue.

Kau ngaue

Ko e tafa'aki ngaue ki he Naunau mo e 'Enisinia 'oku 'i ai 'a e kau ngaue 'e toko ua 'a ia 'oku ha 'I he **Tepile 13;**

Tepile 13: Kau ngaue 'a e tafa'aki ki he Naunau mo e 'Enisinia ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/2017

Hingoa	Lakanga
Mr Sioeli Pasikala	'Ofisa Toutai
Mr Pala'a Mausia	Toutai Tokoni Ma'olunga

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue 'eni na'e lava fakahoko lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2016/17

- Tauhi mo monomono 'a e ngaahi saliate misini mo e misini vaka fakapipiki 'a e Potungaue.
- Tokoni ki hono fa'u mo hono fakamahu'inga 'a e fakamole ki he kongha hono ua ki hono fakalelei'i 'o e maketi ika Tu'imatamoana ('aisi, feitu'u tauhi'anga ika pea mo e misini ta poloka)
- Kakato hono fakalelei'i 'a e 'ulu'i 'ofisi 'a e Potungaue Toutai.
- 'Ave 'a e vaka faipa 'e 2 taki fute 'e 23 pea mo e misini vaka fakapipiki 'e 2 taki Hp 'e 40 ki Niuatoputapu and Niuafou'ou
- Holoki 'a e fale ngaue faka'enisinia motu'a 'i he 'ulu'i 'ofisi
- Fakafo'ou 'a e 'a 'a e Potungaue

Tepile 14: Lekooti 'o e 'u saliate misini 'oku kei ngaue lolotonga 'a e Ta'u Fakapa'anga 2016/17.

Ta'u Fakatau	Fika Lesisita	Kalasi Me'alele	Feitu'u	Tu'unga	Fakapa'anga	Ngaahi me'a kehe
1994	P 1026	Toyota Hiace	Sopu	'ikai ngaue'aki	PDF	* Fiema'u ke tohi tu'u
1997	P 1120	Toyota Hilux	Sopu	'ikai ngaue'aki	JICA	* fiema'u ke tohi tu'u
1997	P 152	Toyota Hilux	Sopu	Kei ngaue'aki kaku fu'u motu'a	PDF	* fiema'u ke tohi tu'u
2004	P 1351	Toyota Hiace	Sopu	Kei ngaue'aki kaku fu'u motu'a	PDF	* fiema'u ke fetongi
2007	P 1497	Toyota Hilux	Vava'u	Kei lelei pe	TFP	
2013	P 1774	Toyota Hiace	Sopu	Kei lelei pe	FD	
2013	P 1775	Toyota Hiace	Sopu	Kei lelei pe	FD	

2013	P 1776	Toyota Truck 2Ton	Sopu	Kei lelei pe	FD	
2007	P 1478	Toyota Hilux	Sopu	Kei ngaue'aki kaku fu'u motu'a	TFP	
2013	P 1736	Toyota Hilux	Pangai Hp	faka'ofu'ofa 'aupito	PDF	Me'alele fo'ou

**Fakamatala: 'Oku 'I ai 'a e ngaahi saliate misini 'a e Potungaue kuo laka hake 'i he ta'u 'e 10 'ene fakahoko fatongia. 'I he tu'unga koia 'oku fakamole pa'anga hono toutou ngaahi mo fetongi e kongokonga, ko e fokotu'u ke fetongi pea tukuatu ki tu'a.*

5.5 PALANI TA'U TOLU, LIPOOTI FAKATA'U MO E FAKATAU FAKAPULE'ANGA

Puipuitu'a

Ko e fatongia ki he Palani ta'u tolu, Lipooti Fakata'u mo e Fakatau Fakapule'anga 'i he ta'u fakapa'anga 2016/17, na'e fakahoko pe 'e he tafa'aki Tokanga'i 'o e kau ngaue pea ko e taha eni ha fiema'u vivili ke fakakakato 'i he ta'u fakapa'anga 2017/18.

6 VA'A FAKAHOKO NGAUE KI HONO PULE'I MO FAKALAKALAKA E NGAHI TOUTAI

Puipuitu'a

Ko e Va'a Fakahoko Ngaue ki hono Pule'i mo Fakalalakaka e Ngaahi Toutai óku tataki ia é he Tokoni Pule Ngaue ko Mele Toá Átuekaho. Óku í ai foki mo e ngaahi tafa'aki fakahoko ngaue iiki é 4 í he Va'a Fakahoko Ngaue ni: Ko e tafa'aki ki he Pule'i mo e Palani Fakalalakaka, tafa'aki ki hono fa'u 'o e ngaahi Tu'utu'uni, tafa'a 'Ekonomika, tafa'aki Sitetisitika.

Ko e Va'a Fakahoko Ngaue ki hono Pule'i mo Fakalalakaka e Ngaahi Toutai 'oku tokanga'i 'a hono fakahoko 'a e polokalama ngaue á e Potungaue ki hono fa'u e ngaahi Palani ki hono Pule'i mo e Fakalalakaka, ngaahi tu'utu'uni ki hono faama'i e ika mou'i, toutai mamaha mo e toutai loloto. Ko e ngaahi tefito'i fatongia ia ó e va'a ni óku ne taki 'a e polokalama ngaue ki hono muimui ki he ngaahi palani mo e ngaahi polokalama fakasaenisi.

Ko e ngaahi tefito'i fatongia leva eni ó e va'a Ngaue ki hono Pule'i mo Fakalalakaka e Ngaahi Toutai;

- Fa'u mo toutou vakai'i e ngaahi Palani Pule ki hono Pule'i mo fakalalakaka e ngaahi toutai
- Fa'u mo toutou vakai'i e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakatoutai
- Vakai'i e ngaahi tu'unga faka'ekonomika ó e toutai
- Lipooti fakamaketi mo e fefakatau'aki
- Sitetisitika
- Pule'i 'o e tanaki fakamatala
- Siofi pea mo hono lipooti 'o e ngaahi poloseki

6.1 TAFÁ'AKI PULE'I MO E PALANI FAKALAKALAKA

Puipuituá

Óku ómai é he Kupu 7 ó e Lao ki hono Puleí e Toutai 2002 á e fatongia ó e tafa'aki ngaue ni á ia "ko hono teuteuí mo toutou vakaií e ngaahi Palani Pule ki hono fakatolonga, puleí, toutaií fakapotopoto mo fakalalakaka ó e toutai í he kongá tahi ó Tonga ni pea fakapapaiú foki 'oku fakahoko e ngaahi palani ni". Ko e ngaahi palani ko eni óku hoko ia ko e makatuúnga ki hono puleí mo e fakalalakaka ó e toutai í Tonga ni. Óku toe hoko pe ngaahi palani ni ke faú mei ai e ngaahi lao ki hono fakatolonga mo hono puleí e meá mouí í óseni.

Ko e tefitoí fatongia leva ó e tafa'aki Pule'i mo e Palani Fakalalakaká, ko hono faú mo toutou vakaií mo fakahoko e ngaahi palani ki hono puleí mo fakalalakaka hono faamaí e ika mouí, palani ki he ngaahi toutai mamaha mo e toutai loloto. Ko e ngaahi palani foki koeni óku toe faú mei ai e ngaahi lao ki hono fakatolonga mo puleí ó e ngaahi meá mouí í 'oseni. Ko e ngaahi ngaue leva eni óku fakahoko í he faú ó e ngaahi Palani Pule ni;

- Vakaií e tukunga óku í ai e lahi óe faáhinga ika óku fiamáu ke faú hono Palani Pule
- Fokotuú ha ngaahi founga puleí ó e toutai ke fakahu ki he palani
- Fokotu'ú ha ngaahi fokotuú foóu ki hono puleí e ngaahi toutai
- Fokotuú ha ngaahi fakangatangata ki hono toutaií e faáhinga toutai í he palani
- Fokotuú ha ngaahi Komiti Pule ki he toutai óku faú hono palani

Kau ngaue

Ko e tafa'aki fakahoko ngaue koeni óku í ai e kau ngaue é toko ua á ia óku ha atu í he **Tepile 15**;

Tepile 15: Kau ngaue í he tafa'aki Pule'i mo e Palani Fakalalakaka ki he Taú Fakapaánga 2016/2017

Hingoa	Lakanga
Mrs. Mele 'Atuekaho	Tokoni Pule Ngaue
Ms. Sisimata'itohi Mafile'o	Ófisa Toutai

Í he Taú fakapaánga 2016/17, naé hokohoko atu ai pe hono fakahoko e ngaahi ngaue mo e poloseki í he malumalu e Palani Pule á Tonga ki hono toutaií e valu 2015 – 2017, pea pehe ki he ngaahi ngaue mo e poloseki í he Palani Pule á Tonga ki he toutai palu 2017 – 2019. Ne fa'u mo e palani foóu ki hono Puleí e Toutai Sipoti 2018 – 2022. Na'e fakahoko foki mo hono to e vakaií mo fa'u fo'ou mo e Palani Pule é 4 á ia ko e Palani Pule ki hono puleí hono hu atu e ika mouí, Palani Pule ki hono puleí mo e fakalalakaka hono faamaí e meá mouí, Palani fakafonua 'a Tonga ki hono maluí e ánga. Ne lava foki ke kamata hono vakaií mo fakafou'ou ó e Palani Pule ki hono maluí ó e toutai valu.

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue na'e lava hono fakahoko í he Taú Fakapaánga 2016/17, óku ha atu í lalo:

6.1.1 PALANI PULE 'A TONGA KI HONO PULE'I MO FAKALAKALAKA E TOUTAI VALU 2015 - 2017

Ko e Palani Pule ki hono puleí mo fakalalakaka e toutai valu ko e tu'utuúni fakatoutai ia ki hono puleí, toutai fakapotopotoí mo e fakatolonga ó e toutai valu í Tonga' ni. Óku ómai foki í he palani ko eni e ngaahi taumuá á e puleánga ki he toutai valu ke fakapapaiú óku tupu á e toutai valu kae kei mahino pe óku muimui ki he ngaahi tefitoí lao fakalotofonua. Óku ómai foki é he Lao ki hono Puleí e toutai 2002 ki he sekelitali ó e Potungau ke faú mo toutou vakaií á e ngaahi palani ki hono fakatolonga, puleí, ngaueáki fakapotopotoí mo fakalalakaka ó e toutai í he kongá tahi ó Tonga.

Na'e fakahoko foki 'e he Potungaue Toutai 'a e ngaahi ngaue 'i he Palani Pule ki hono pule'i mo fakalakalaka e toutai valu 2015 – 2017. Ko e Palani Pule ki hono pule'i mo fakalakalaka e toutai valu 2015 – 2017 'oku 'i ai 'a e poloseki 'e 37, 'oku fakataumu'a ke 'ausia ai e ngaahi taumu'a na'e fa'u ai e palani ni. Ko e taimi na'e fokotu'u ki he 'osi e ngaahi ngaue ne kehekehe pe tupu mei he natula 'o e ngaahi poloseki, 'a ia 'oku 'i ai e ngaahi ngaue hange ko e ako, tanaki e ngaahi fakamatata mo hono lipooti 'a ia 'oku hokohoko 'i he ta'u kotoa pe. Ko e ngaue leva na'e lava hono fakahoko ko hono to e siofi mo vakai'i e ngaahi tu'utu'uni ngaue mo e ngaahi lao mo e pule'i 'o e fakamatata pea mo hono ngaue ki hono muimui'i, pule'i mo siofi (MCS) lolotonga 'oku 'i ai 'a e ngaahi poloseki felave'i mo e fakalakalaka 'o e toutai na'e toloi.

Ko e ngaahi tu'utu'uni fakatoutai na'e fa'u pea tali 'i he Taú Fakapa'anga 2016/17 óku óatu í lalo. Ko e tuúnga óku í ai e fakahoko ó e ngaahi poloseki kehe í he palani ni óku lipooti pe é he ngaahi váa fakahoko ngaue óku nau fakahoko; Va'a Muimui'i Lao mo e Va'a Saienisi.

- (i) Na'e tali á e tuútu'uni fakatoutai ki he no vaka ke ne óatu e ngaahi fakahinohino ki he kau toutai te nau fie kau mai ki he no vaka. 'E toe hoko foki e tu'utu'uni fakatoutai ko eni ke 'oatu mei ai ha ngaahi tu'utu'uni ki hono liliu e lao toutai lolotonga ke malava ke fakakakato 'i he lao e ngaahi fiema'u ki he ngaahi vaka toutai 'oku nau fie kau mai ki he no vaka.
- (ii) Na'e to e fai foki mo hono liliu 'o e fakangatangata ki he lahi 'o e vaka toutai valu 'oku ma'u ngofua ke toutai 'i he potu tahi 'o Tonga. Ko e vaka toutai muli foki 'e 6 na'e laiseni ke toutai 'i he tahi 'o Tonga. 'I he taimi tatau 'oku sio 'a e pule'anga ki he ngaahi mahaki 'ikai ke pipihi (NCD) ko e taha ia e tupu'anga lahi taha ia 'a e mate 'a e kakai 'i Tonga ni. Na'e fiema'u foki 'e he Potungaue Toutai ke nau kau atu ki he teke 'o e mo'ui lelei, fakataha mo e ngaahi Potungaue kehe 'a e pule'anga. Ko ia na'e hiki hake 'a e fakangatangata 'o e lahi e vaka laiseni muli 'oku ngofua ke toutai he kongatahi 'o Tonga mei he 6 ki he 7 ke malava ke fakalahi mai hono 'omai e ika ma'ae kakai 'o e fonua.

Ko e taumu'a foki 'o e liliu 'o e tu'utu'uni ki he vaka toutai muli ke malava ke toe lahi ange e ika 'oku fakahifo mai ki he maketi fakalotofonua ke ne feau 'a e fiema'u 'a e kakai mo faka'ai'ai 'a e mo'ui lelei 'a e kakai 'o Tonga. Na'e fakamo'oni foki e Potungaue Toutai he aleapau mo e tokotaha 'oku ne fakafongonga'i e ngaahi vaka toutai muli 'i Tonga ni 'i he totongi 'e ngaue'aki ki he fakatau 'o e ika ma'ama'a 'oku 'omai 'e he ngaahi vakatoutai muli ke fakatau atu 'e he Potungaue 'i he maketi fakalotofonua pea pehee ki hono tufaki atu ki he ngaahi kolo.

Na'e kamata hono fakahoko e tu'utu'uni ngaue fakatoutai koeni 'i he ta'u fakapa'anga ko eni. Ko e toni fakalukufua 'e 16 na'e fakatau atu 'i he polokalama ni 'i he ta'u fakapa'anga ko eni 'a ia 'oku fakafuofua hono mahu'inga ki he T\$133,976.08.

6.1.2 PALANI PULE 'A TONGA KI HONO PULE'I MO FAKALAKALAKA 'O E TOUTAI PALU, 2017 - 2019

Na'e lava foki hono to e vakai'i mo fakafo'ou e Palani Pule ki hono pule'i 'o e toutai palu 'a ia ne fakahoko 'i ha ngaahi fakataha mo e kau toutai ki hano fokotu'u ha ngaahi founga pule ki hono pule'i e toutai palu 'o fakahu ki he palani fo'ou. Na'e lava ke lototaha Potungaue mo e kau toutai ki he ngaahi founga pule na'e fokotu'u pea fakahu atu 'o tali 'e he 'Eiki Minisita 'o e Potungaue ke kamata hono fakahoko.

'E hoko foki e Plani Pule 'a Tonga ki hono Pule'i mo Fakalalakaka 'o e toutai Palu 2017 – 2019 ko eni ko hono tataki hono pule'i mo fakalalakaka 'o e toutai palu 'i he kongatahi 'o Tonga 'i he ta'u 'e 3. Ko e Palani Pule 'a Tonga ki hono Pule'i mo Fakalalakaka 'o e toutai Palu 2017 – 2019 ko palani ia hono 3 'a ia na'e fa'u mei he Palani Pule 'a Tonga ki hono Pule'i mo Fakalalakaka 'o e toutai Palu 2014-2016, pea mo e Palani Pule ki he toutai palu 'o e 2007. Ko e palani foki ko eni na'e fa'u 'i he fengau'e'aki fakataha mo e ngaahi kupu fekau'aki.

6.1.3 PALANI PULE 'A TONGA KI HE PULE'I MO FAKALAKALAKA 'O E SIPOTI TOUTAI FAKAKOMESIALE, 2018 - 2022

Ko e Sipoti Toutai fakakomesiale ko e taha ia ha sekitoa mahu'inga ma'ae takimamata 'i Tonga ni. 'Oku fakahoko e he Pule'anga 'o fakafou mai 'i he Potungaue Toutai 'a ia ko honau fatongia ko e fakatolonga, pule'i, toutai'i fakapotopoto mo fakalalakaka e toutai 'i Tonga ni 'a hono fakapapau'i 'e tu'uloa 'a e Sipoti Toutai fakakomesiale 'i Tonga ni.

Ko e Sipoti Toutai Fakakomesiale na'e 'ikai ma'opo'opo pea 'ikai ha founa pule ki hono fakahoko. Ko ia na'e fakahoko leva 'e he Potungaue hano fa'u ha Palani Pule ma'ae Sipoti Toutai Fakakomesiale, ke hoko ia ko e tuhulu ki he Potungaue pea mo e ngaahi kupu fekau'aki ke fakapapau'i ko e toutai ko eni 'oku ne 'oatu e ngaahi lelei faka'ekonomika mo sosiale ma'ae fonua mo e kakai 'i he fa'ahinga toutai ni.

Ko e 'uluaki palani fakaangaanga ki hono pule'i mo fakalalakaka 'o e Sipoti Toutai Fakakomesiale 2018 – 2022 ne 'osi lava hono fakakakato pea pehe ki he 'uluaki fakataha mo e kau toutai mo e ngaahi kupu fekau'aki 'a ia ne fakahoko ia 'i Vava'u 'i 'Epeleli 2017.

6.1.4 PALANI PULE 'A TONGA KI HONO PULE'I MO FAKALAKALAKA 'O E IKA MO'UI, 2017 – 2021

Ko e toutai 'o e ika mo'ui na'e kamata hono fakalalakaka 'i he ta'u 'e 25 kuohili, 'one 'omai e ngaahi lelei faka'ekonomika mo e fakasosiale 'i he fefakataua'aki mo e faingamalie ngaue ki he kakai 'o e Fonua. Ko e ika mo'ui 'oku kau ki ai 'a e kalasi kehekehe 'o e ika teuteu, feo, me'a mo'ui 'ikai hano hui tu'a, makamo'ui 'a ia 'oku ma'u 'i he ngaahi hakau 'o e kongatahi 'o Tonga ni.

Ko hono vakai'i 'o e Palani Pule ki he toutai ika mo'ui 'o e 2008, na'e lava hono fakakakato 'i he tokoni mai 'a e Komuniti 'o e Pasifiki mo e Potungaue ki he ngaahi ngaue 'a Nu'usila (MPI) pea na'e tali 'e he 'Eiki Minisita 'i Ma'asi 2017. Ko e Palani Pule foki ko eni 'o e 2017 – 2021 ko e palani ia hono ua kuo fa'u ma'ae toutai ko eni 'o makatu'unga mei he Palani Pule 'o e ika mo'ui 2008. Na'e lava hono fa'u 'o e palani ko eni mei he fengau'e'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki 'o e toutai pehe ki he ngaahi Potungaue 'a e pule'ange 'o hange koia 'oku 'omai 'e he Kupu 7 'o e Lao ki he Pule'i e Toutai 2002.

Ko e Palani ki hono Pule'i mo Fakalalakaka e Toutai ika mo'ui 2017 – 2021, te ne tataki hono pule'i e toutai ko e ni 'i he ta'u 'e 5 ka hoko mai.

6.1.5 PALANI FAKAFONUUA 'A TONGA KI HONO MALU'I 'O E 'ANGA, 2018 – 2022

Ko e palani fakafonua 'a Tonga ki hono malu'i 'o e 'anga 2018 – 2022, ko e palani ia hono ua kuo fa'u 'e he Potungaue 'i he tokoni mai 'a e Kautaha Toutai 'a e Pasifiki 'a ia 'oku ne fa'u 'a e tu'utu'uni 'o fakataumu'a ki hono tataki 'a e founa ngaue 'a e Potungaue ki hono fakatolonga mo pule'i 'o e 'anga 'i he potu tahi 'o Tonga ni. Ko e ngaue ko eni ki hono malu'i 'o e 'anga 'oku fenapasi ia mo e ngaahi tu'utu'uni mei he kau taki 'o e Pasifiki ki hono faka'ai'ai ke tu'uloa e me'a mo'ui 'o 'oseni mo fakapapau'i 'oku ma'u 'e he fonua 'a e lelei taha faka'ekonomika mei he'enau koloa 'i 'oseni.

'Oku 'i ai e fiema'u ki Tonga ke 'i ai ha'anau palani fakafonua ki hono malu'i 'o e 'anga ke ne lava 'o tataki mo pule'i e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'i he toutai valu 'a ia 'oku nau toutai'i ai e 'anga ko e konga 'o 'enau ika 'oku ma'u. 'E malava foki ke hoko hono ma'u 'o e 'anga 'i he toutai valu ke to e lahi ange 'o ka 'ikai ke tokanga'i pea te ne uesia e fakalalakala 'o e toutai'i e tuna 'e he ngaahi vaka Tonga 'i he kaha'u. 'I he ta'u fakapa'anga 2016/17 na'e to e vakai'i ai mo fakafo'ou e palani ki he 'anga 'o maau pea ko e to e pe ke fakahu atu ke fakapaasi kae hoko atu ki hono fakahoko.

6.2 TAF'A'AKI TU'UTU'UNI

Puipuitu'a

Ko e fatongia foki 'e taha 'o e Va'a Ngaue ki ho Pule'i mo Fakalalakala 'o e ngaahi toutai ko hono fa'u, toutou vakai'i mo fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni fakatoutai ke fakapapau'i e tolonga hono pule'i mo fakalalakala 'o e ngaahi koloa 'i 'oseni.

Kau ngaue

Ko e tafa'aki Tu'utu'uni 'oku 'i ai e kau ngaue 'e toko 2 'o hange koia 'oku ha 'i lalo he **Tepile 16**. Ko e kau ngaue pe foki 'i he tafa'aki ngaue ko 'eni 'oku na toe fakahoko mo e ngaue 'i he tafa'aki Pule'i mo e Palani Fakalalakala.

Tepile 16: Kau ngaue 'a e tafa'aki Tu'utu'uni ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mrs. Mele 'Atuekaho	Tokoni Pule Ngaue
Ms. Sisimata'itohi Mafile'o	'Ofisa Toutai

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue na'e lava ó fakahoko é he Vaá Ngaue ni óku ha atu í lalo. Fakamatala: Ko e tu'utu'uni ke fakapapau'i 'oku pule'i mo fakalalakala 'a e me'a mo'ui 'o 'oseni.

6.2.1 TU'UTU'UNI NGAUE FAKATOUTAI KI HE FOUNA NO VAKA TOUTAI

Ko e tu'utu'uni ngaue fakatoutai ki he no vaka, ko e taha ia e ngaahi fakakaukau fo'ou á e potungaue ki hono faka'ai'ai ó e fakalalakala ó e kau toutai valu fakalotofonua á Tonga. Ko e taha eni ha 'elia mahu'inga 'i he ngaue ki hono fa'u 'o e Palani Pule á Tonga ki hono Pule'i ó e toutai valu 2012 – 2015. Na'e kole tokoni ai á Tonga ki he Kautaha Toutai 'a e Pasifiki ke nau tokoni mai í hono fa'u ó e tu'utu'uni fakatoutai ko eni mo e liliu e lao ke ne poupou'i hono fakahoko ó e tu'utu'uni ni ke ne lava ó

tokoni ki hono fakaáíái ke langa hake ‘a e kau toutai fakalotofonua ki hono toutai’i ‘o e valu. Na’e tali á e tuútuúni í ‘Okatopa ó e 2016.

Ko e taumuá ó e tu’utuúni ni, ke ne tataki e kau nō vaka ki he founa totonu hono fakahoko ‘o e no vaka ke toutai í he konga tahi ó Tonga. Ko e tu’utuúni ai pe foki ko eni te ne tataki hono liliu ó e Lao Toutai ke tokoni ki hono fakahoko ‘a e taumu’a ki he no vaka.

Ko e tuútu’uni ko eni ki he no vaka óku ne to e ómai foki ke laveí é he kakai e fonua ki he founa ki hono puleí e ngaahi alea ki he no vaka pehe ki he lisi pe fengaue’aki fakataha ki hono fakalele ha pisinisi toutai mo e kakai muli í Tonga ni. Óku to e malava foki é he tuútuúni, ke ne fakaáíái ‘a e founa ngaue totonu mo fakalao ‘a ia ‘oku fakahoko fakafeitu’u mo fakavaha’a pule’anga ke ne poupou’i ‘a e fakalalakaka ó e toutai fakafonua.

6.3 TAFKA’AKI ‘EKONOMIKA MO E SITESITIKA

Puipuituá

Ko e fatongia é taha ó e Vaá Fakahoko Ngaue ki hono Puleí mo Fakalalakaka é toutai ko hono óatu e ngaahi ánalaiso fakaékonomika ki he tupu mo e fakalalakaka ó e ngaahi kautaha toutai pea pehe ki he tokoni fakataú á e sekitoa toutai ki he ékonomika fakalukufua á e fonua. Tupu mei he tokosi’i ‘a e kau ngaue, ko e tafa’aki ko eni na’e fakataha’i ia mo e tafa’aki Sitetisitika. Ko e tafa’aki Sitetisitika na’e fakakau ai mo e fatongia fakamaketi.

Kau ngaue

Ko e tafa’aki ‘Ekonomika mo e Sitetisitika óku í ai ‘a e kau ngaue é toko 2 óku ha atu í he **Tepile 17**;

Tepile 17: Kaungaúe á e tafa’aki ‘Ekonomika mo e Sitetisitika ki he Ta’u Fakapa’anga 2016/17

HIngoa	Lakanga
Mr. Samuela Pohiva	‘Ofisa Toutai (Sitetisitika)
Mr. Fotuika Vailea	‘ Ófisa Toutai (Fakamaketi)

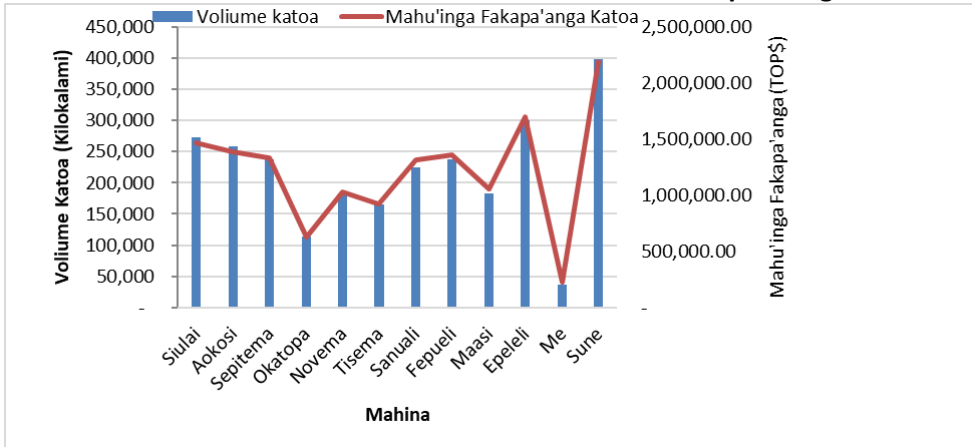
Ngaahi ngaue na’e lava

Ko e ngaahi ngaue na’e lava ‘o fakahoko ‘oku ha atu ‘i lalo.

6.3.1 KO HONO HU ATU E KOLOA MEI ‘OSENÍ KI TU’APULE’ANGA

Ko e lahi e koloa mei ‘oseni na’e hu atu ki tu’apule’anga (‘ikai kau ai ‘a e ika mo’ui) ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni ko e metuliki toni ‘e 2,611. Ko e hiki ‘aki ia e 50% mei he lahi e koloa mei ‘oseni ne hu atu ki tu’apule’anga he ta’u fakapa’anga kuo ‘osi ‘a ia ko e valu’ e lahi taha e me’a mo’ui mei ‘oseni na’e hu atu ki tu’apule’anga. Ko e mahu’inga fakapa’anga katoa e me’a mo’ui mei ‘oseni na’e hu atu ki tu’apule’anga ko e TOP\$15 miliona ‘a ia ko e hiki ‘aki ia e 46% mei he mahu’inga fakapa’anga ‘o e ika na’e hu atu ki tu’apule’anga he ta’u fakapa’anga ki mu’a.

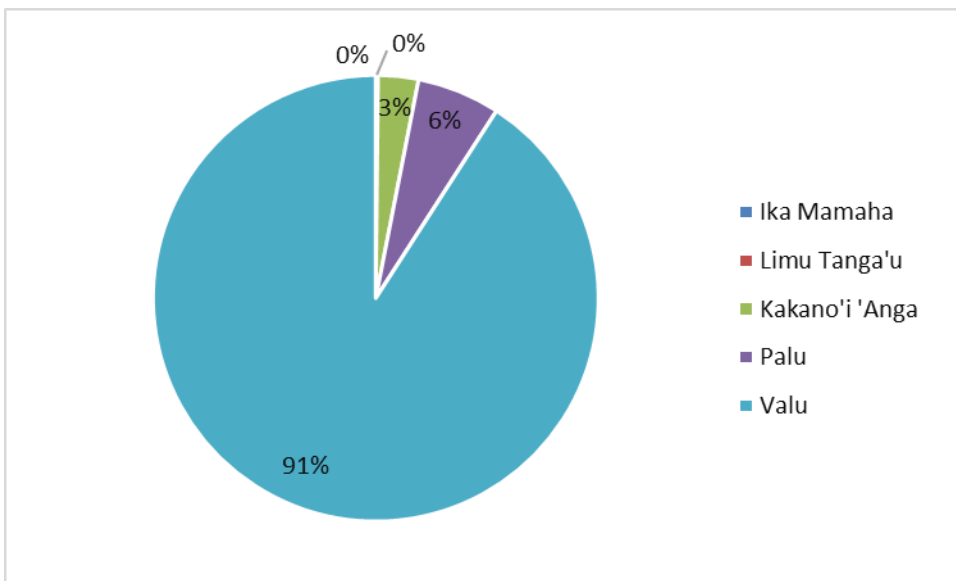
Fika 2: Lahi fakakatoa e koloa mei 'oseni na'e hu atu ki tu'apule'anga mei Siulai 2016 ki Sune 2017

6.3.2 TOUTAI VALU

Ko e metiluki toni fakalukufua 'e 2,372 'o e valu na'e hu atu ki tu'apule'anga 'i he ta'u fakapa'anga ko eni 'a ia ko e hiki 'aki ia 'e 55% mei he ta'u fakapa'anga kuo hili. Ko e valu na'e lahi taha 'i he fakakatoa 'o e koloa mei 'oseni na'e hu atu ki tu'apule'anga 'a ia ko e 91% he ta'u fakapa'anga ko eni.

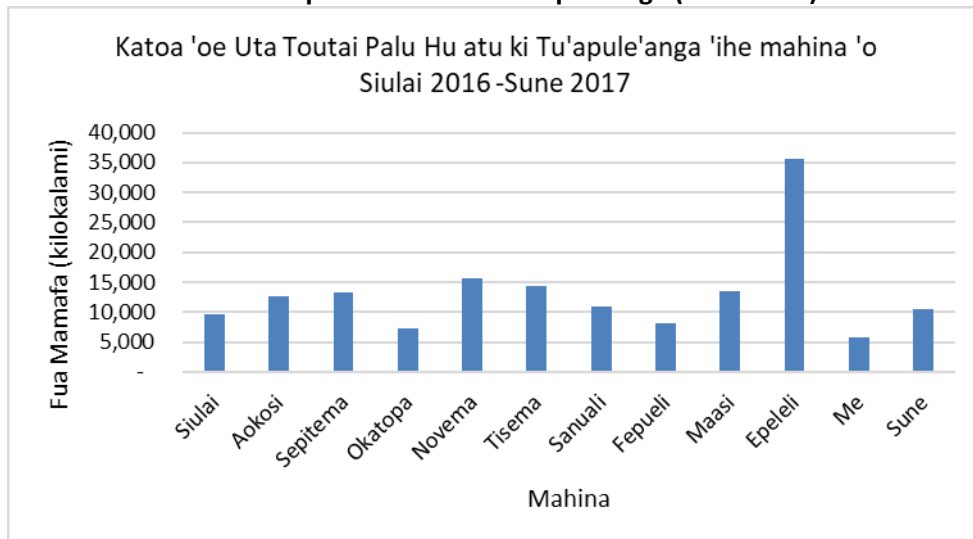
Fika 3: Lahi fakakatoa (mamafa) e valu ne hu atu ki tu'apule'anga (kilokalami), Siulai 2016 ki Sune 2017

6.3.3 TOUTAI PALU

Ko e metuliki toni fakakatoa 'e 157 'o e palu na'e hu atu ki tu'apule'anga 'i he ta'u fakapa'anga ko eni, 'a ia ko e hiki 'aki ia 'a e 65% mei he ta'u fakapa'anga kuo hili 'a ia 'oku ne 'omai 'a e peseti'e 6 ki he lahi fakakatoa 'o e me'atahi na'e hu atu ki tu'apule'anga. Ko e mahu'inga fakapa'anga 'o e lahi e palu ne hu atu ki tu'apule'anga 'i he ta'u fakapa'anga ko eni ko e pa'anga 'e \$1.02 million 'a ia ko e hiki 'aki ia 'a e 59% mei he ta'u fakapa'anga kuo'osi. Ko e palu tavake na'e lahi taha hono hu atu ki tu'apule'anga.

Fika 4: Lahi faka katoa e palu ne hu atu ki tuápuleánga (kilokalami) 'i Siulai 2016 ki Sune 2017

6.3.4 TOUTAI MOKOHUNU

Ko e taimi tapuni fakataú ó hono toutaií mo hu atu ki tuápuleánga ó e mokohunu ko e áho 1 ó Ókatopa ki he áho 31 ó Máasi ó e taú kotoa pe. Na'e fokotuú atu mei he Potungae Toutai ki he kapineti ke tapuni fakataimi í ha taú é 5 á hono toutaií mo hono hu atu ki tuápuleánga ó e mokohunu tupu mei hano ánalaiso á e tukunga óku í ai 'a e lahi 'o e mokohunu 'i 'oseni (stock). Na'e tali ai é he kau Minista ó e Kapineti ke tapuni á e toutai mokohunu ó kamata mei Ókatopa 2015. Ko ia óku lolotonga tapuni á e toutai mokohunu í he taimi ni.

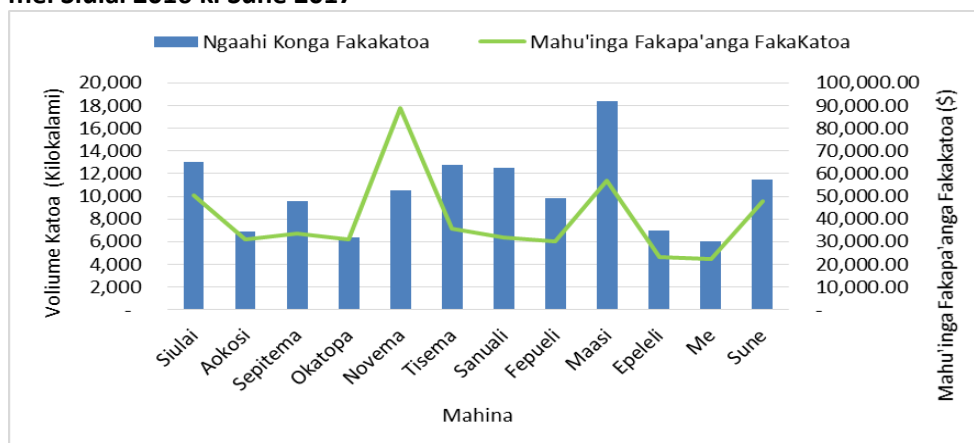
6.3.5 TOUTAI 'O E IKA MO'UI

Ko hono lau fakatautaha ó e lahi 'o e me'a moúí na'e hu atu ki tuápuleánga í he táu fakapaánga ko eni, na'e fe'unga 124,383 á ia óku fakafuofua hono fakamahuínga ki he pa'anga \$0.48 miliona. Ko e holo áki ía e 14% e lahi e me'a moúí na'e hu atu ki tuápuleánga pea holo áki 'a e 8% í he mahuínga fakapaánga, í he taimi tatau pe ó e taú fakapaánga ki muá. Ko e me'a moúí na'e hu atu ki tuápuleánga na'e lahi taha ai ko e me'a mo'ui 'ikai hano hui tu'a á ia óku maóllalo hono totongi he maketi pea hange ko ia óku ási atu he tepile í lalo. Ko e maketi lahi taha ki hono hu atu ki tuápuleánga ó e me'a moúí ko Ámelika.

Fika 5: Lahi ó e me'a moúí na'e hu atu ki tuápuleánga í Siulai 2016 ki Sune 2017

Fa'ahinga Kalasi 'o e Toutai	Siulai	Aokosi	Sepitema	Okatopa	Novema	Tisema	Sanuali	Fepueli	Ma'asi	Epeleli	Me	Siune	Fakakatoa
Ta'ehuitu'a	6380	2812	5051	3092	5005	8247	8163	5890	11004	4014	3087	5120	67793
Feo Mo'ui	2808	1769	1788	1558	2949	2123	1666	1839	3254	1728	1375	2914	25771
Ika Mo'ui	1166	731	1366	449	619	749	890	428	2001	134	419	1045	9997
Fingota	466	40	40	160	431	111	245	280	-	-	-	200	1973
Feo Molu	2283	1541	1369	1091	1476	1559	1564	1358	2124	1124	1168	2192	18849
Ngaahi Konga Fakaktoa	13031	6893	9614	6350	10480	12789	12528	9795	18383	7000	6049	11471	124383

Fika 6: Lahi e me'a mou'i na'e hu atu ki tuápuleánga í hono lau fakataau taha mo hono mahuínga, mei Siulai 2016 ki Sune 2017

6.3.6 SAVEA'I 'O E MAKETI FAKATAU IKA FAKALOTOFONUA

Na'e fakahoko foki hono savea'i ó e maketi ika fakalotofonua í Tongá ni tuótaha í he uike kotoa pe, 'o fakataumuá ke tanaki e ngaahi fakamatala fekauáki mo e mahuínga mo e lahi ó e meá tahi 'oku fakatau atu he maketi fakalotofonua. Ko e savea ni foki óku fakahoko ia í Vavaú, Haápai pea pehe ki he tefito'i fakatau'anga ika 'e 4 'i Tongatapu.

Ko e metuliki toni fakakatoa é 109 ó e meá tahi na'e fakatau atu he maketi fakalotofonua he taú fakapa'anga koeni pea óku fakafuofua ia ki he mahuínga fakapa'anga é T\$886,309.70. Ko e hiki áki éni e 42% mei he lahi ó e koloa mei óseni ne fakatau atu he maketi fakalotofonua mei he ta'u fakapa'anga kimu'a.

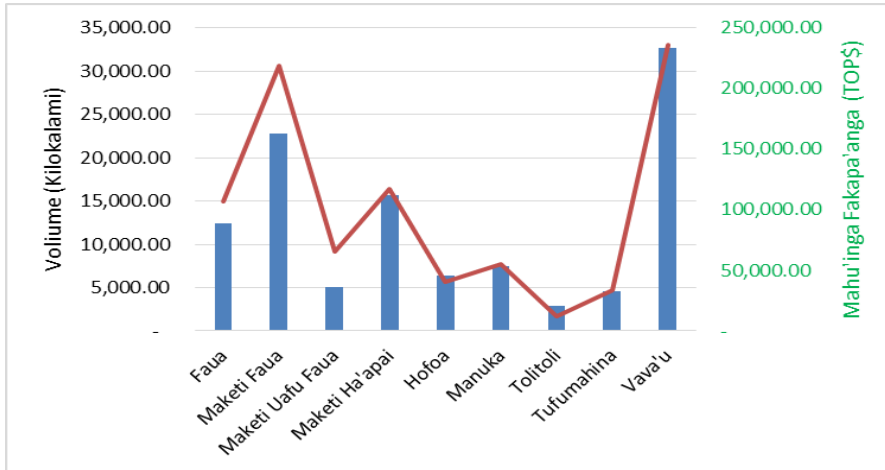
Ko e 'avalisi ki he totongi e ika, naé \$3 ki he \$4 ki he kilo pea fakatau atu í he totongi ko e \$20, \$30, \$50 pea áu ki he \$60 mo e \$70 ki he milemila. Ko e mahu'inga 'o e ngaahi meá tahi kehe 'i he maketi, naé makatu'unga pe ia mei he lahi ó e me'a tahi 'i he me'a tahi 'i he maketi 'i he taimi ko ia. Na'e hoko foki e kau hali ke nau uesia ai e totongi e ika kae tautautefito pe ki he maketi í Faua.

Ko e lahi ó e ika óku fakatau atu he ngaahi maketi fakafonua, óku lahi taha, pe á e maketi í Faua pea hoko ki ai á e maketi 'i Vava'u. Í he ta'u ki muá na'e ko Vava'u na'e lahi taha ai 'a e ika na'e fakatau atu 'I he maketi fakalotofonua. Ko e fakamatala toutai mei he toutai mamaha pe.

Tepile 18: Ko e ola ó hono savea'i ó e maketi fakalotofonua mei Siulai 2016 ki Sune 2017

Maketi	Voliume (kilokalami)	Mahu'inga Fakapa'anga Fakakatoa (TOP\$)
Faua	12,396.00	107,253.00
Maketi Faua	22,766.10	218,548.00
Maketi Uafu Faua	5,098.54	65,595.00
Maketi Ha'apai	15,712.60	116,848.60
Hofoa	6,408.80	40,870.00
Manuka	7,435.60	55,255.00
Tolitoli	2,838.80	12,105.00
Tufumahina	4,583.70	33,710.00
Vava'u	32,753.00	236,125.10
Fakakatoa	109,993.14	886,309.70

Fika 7: Savea í ó e maketi fakalotofonua mei Siulai 2016 ki Sune 2017

6.3.7 POLOKALAMA KI HONO TO'O E TUTE MO E TUKUHAU NGAUE'AKI

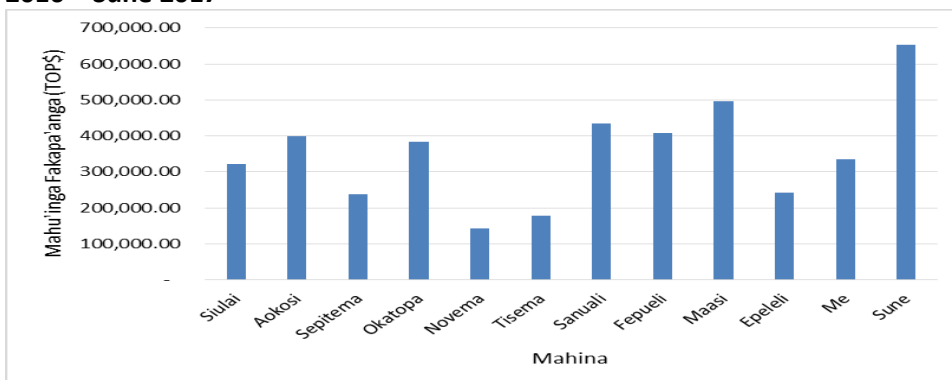
Na'e fokotu'u e polokalama ko eni na'e fokotu'u 'o fakataumu'a ke tokoni ki he kau toutai 'I hono fakalalaka 'o e sekitoa toutai. 'I he polokalama ko eni na'e to'o 'a e tute mo e tukuhau ngaue'aki mei he lolo, mounu mo e 'u naunau toutai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni na'e tali 'e he Kapineti.

Na'e fakafuofua ko e TOP\$4.2miliona 'I he pa'anga humai 'a e pule'anga na'e ikai lava 'o tanaki í he polokala ni 'i he taú fakapa'anga ko eni, 'a ia ko e 95% mei he tukuhau ngaue'aki kae 5% ki he tute. Ko e 86% ó e lahi fakakatoa ó e toó e tute mo e tukuhau ngaue'aki na'e ma'u ia mei he lolo pea ko e 14% ko e naunau toutai ia mo e mounu.

Ko e vakatouati fakakatoa é 43 na'e nau kau mai ki he polokalama ko eni á ia na'e lahi taha pe ki he vaka toutai valu mo e palu. Ko e mahuinga fakakatoa na'e hiki áki e 40% mei he taú fakapa'anga kuo hili, á ia ko e tupu eni mei he toe hiki hake 'a e lahi ó e vakatoutai mei he 39 ki he 43 í he taú fakapa'anga koeni.

Ko e kalafi í lalo óku na'e óatu 'a e lahi e pa'anga na'e 'ikai tanaki 'i he mahina mei he polokalama koeni ki he ta'u fakapa'anga koeni.

Fika 8: Fakakatoa 'o e pa'anga na'e to'o 'I he tute mo e tukuhau ngaue'aki 'I he mahina mei Siulai 2016 – Sune 2017

6.3.8 TAFĀ'AKI FAKAMAKETI

Na'e fakahu mai foki é he Potungaue Toutai ha 'ofisa fakamaketi foóu ke tokoni ki hono fakavaveí e ngaahi fekumi mo fakamatala maketi ki he kau toutai. Kuo lava ai hono faú ha palani fakamaketi maáe toutai palu 'e he ófisa fakamaketi. Ko e palani fakaangaanga foki ko éni óku lolotonga teuteuí ke fakahu atu ke tali kimu'a pea toki lava ke fakahoko.

7 VA'A SAIENISI

Puipuitu'a

Ko e va'a ki he Saienisi 'a e Potungaue'oku tokanga'i ia 'e he tokoni Pule Ngaue ko Dr Siola'a Malimali. 'I he va'a ngaue' ni, 'oku 'i ai hono tafa'aki ngaue 'e 5; Toutai loloto, Faama'i 'o e me'a mo'ui, Fakalalakaka mo e fale'i ki he ngaahi kolo matatahi, Toutai mamaha pea mo e tafa'aki ngaue ki tu'a mo e ngaahi motu (ongó Niua, Vava'u, Ha'apai mo Eua).

7.1 TAFĀ'AKI TOUTAI LOLOTO

Puipuitu'a

Ko e tafa'aki Toutai loloto 'oku taumu'a ia ki hono siofi e tu'unga 'o hono ngaue'aki mo e 'ikai ngaue'aki 'a e ngaahi me'a mo'ui 'oku ma'u mei he toutai loloto (nofo taha pe ki he valu mo e fa'ahinga 'o e palu) pea mo fale'i ki he kau pule 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e lahi 'o e ika, ka e pehe ki hono malu'i 'o e ngaahi me'a mo'ui fakataata ki he founga pule mo hono fakalalakaka. Ko e tefito'i toutai loloto fakakomesiale 'e 2 'i Tonga ni 'a ia ko e toutai valu mo e toutai palu.

Kau ngaue

Ko e kau ngaue 'e toko fa (4) 'oku ngaue 'i he tafa'aki ni 'o hange ko ia 'oku ha 'i he **Tepile 19**;

Tepile 19: Kau ngaue ki he tafa'aki Toutai Loloto ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mr Martin Finau	'Ofisa Toutai
Mr Sione Uasike	Toutai Tokoni
Mr Mafi Havea	Toutai Tokoni
Mr Peni Faleako	Toutai Akoako

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue eni na'e lava fakatahataha'i 'i he vaha'a taimi lipooti ko eni;

7.1.1 TOUTAI VALU

Ko e toutai valu 'i Tonga ni 'oku 'ikai ke lahi. Ko e ngaahi vaka toutai valu 'i Tonga' ni 'oku nau ngaue'aki 'a e founga toutai longolaine pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi vaka toutai muli mo e vaka toutai fakalotofonua. 'I he 2016-2017, ko e vaka toutai valu 'e 5 'oku nau fuka Tonga, pea vaka 'e 8 'oku nau fuka muli ka 'oku nau laiseni ke toutai 'i he kongá tahi toutai'anga faka'ekonomika 'o Tonga.

7.1.1.1 VAKA TOUTAI FAKALOTOFONUA

7.1.1.1.1 Ola fakakatoa 'o e Toutai ki he fa'ahinga 'oku fakataumu'a ki ai

'I he 2016-17, na'e fakafuofua ki he ola fakakatoa e toutai mo e ivi toutai ki he fa'ahinga 'oku fakataumu'a ki ai e toutai valu ki he vaka toutai Tonga 'i he potutahi 'o Tonga 'oku ha he **Tepile 20** 'i lalo. Ko e fa'ahinga 'o e valu 'oku fakataumu'a ki ai e toutai valu 'oku 'uhinga ia ki he fa'ahinga tefito 'o e valu 'a ia ko e 'alapakoa, piki'ai, takuo mo e 'atu, mo e fa'ahinga 'e 4 'o e hakula, 'a ia ko e hakula pulū, hakula 'uliuli, hakula matohitohi, mo e hakula puaka. Ko e ola fakatoa e toutai ki he ngaahi fa'ahinga tefito 'o e valu mo e hakula ko e metuliki toni e 556 (Tepile 20).

Tepile 20: Ko e ola 'o e Toutai (mt) pea mo e ivi toutai (mata'u, lahi 'o e vaka toutai mo e lahi 'o e toutai na'e fakahoko) fakafuofua ki he vaka toutai fakalotofonua (vaka toutai loloto fuka Tonga) ki he fa'ahinga tefito, Siulai 2016 ki Sune 2017.

Ta'u	Mahina	Vaka	Lahi 'aho 'I tahi	Lahi e toutai	100s mata'u	Lahi 'o e ika na'e ma'u (metuliki toni)								
						ALB	BET	YFT	SKJ	BLM	BUM	MLS	SWO	TOTAL
2016	Jul	4	78	16	1021	6	3	14	0	2	2	1	1	30
	Aug	4	89	18	1142	5	1	21	2	1	2	1	2	36
	Sep	4	71	14	853	2	1	10	0	0	4	1	1	19
	Oct	4	90	18	1254	2	2	13	0	2	5	5	10	40
	Nov	4	88	18	1319	4	2	23	1	2	8	2	6	48
	Dec	4	66	14	1030	5	2	22	1	0	5	0	7	42
2017	Jan	5	89	22	1273	2	2	116	0		8	0	3	132
	Feb	5	83	26	1250	3	2	60	0	1	5	0	2	72
	Mar	5	116	22	1743	3	7	24	0	2	6	0	4	46
	Apr	5	79	17	1231	2	2	21	0	1	5	0	1	32
	May	4	62	15	1018	1	1	17	1	0	1	0	1	23
	Jun	5	77	15	1292	2	1	28	2	1	2		1	37
Katoa			988	215	14426	36	26	369	7	12	54	11	39	556

Ko e ola 'o e toutai valu na'e lahitaha ki he takuo 66%, ko e 'alapakoa 7%, piki'ai 5%, pea mo e 'atu 1%. Ki he fa'ahinga kehe 'o e valu; hakula puaka 7%, hakula pulu na'e 10%, hakula 'uli'uli na'e 2% mo e hakula matohi na'e 2% (Tepile 20).

7.1.1.1.2 Fakafuofua 'o e ola 'o e toutai fakata'u ki he fa'ahinga 'o e valu na'e 'ikai ke taketi ki ai e toutai 'o fakatatau ki he fa'ahinga

Ko e fakafuofua ki he ika kehe na'e ma'u he toutai valu ki he ngaahi vakatoutai longolaine fakalotofonua 'oku ha he **Tepile 21**. Ko e ola 'o e toutai fakafa'ahinga 'o e ngaahi ika kehe na'e ma'u he toutai valu ko e mahimahi ko e metuliki toni 'e 125, hoko ai e kalasi 'o e 'anga 'oku ui ko e mako ko e metuliki toni 'e 19, valu louniu ko e metuliki toni 'e 14, hakula la metuliki toni 'e 7 pea mo e hakula totao ko e metuliki toni 'e 4.

Ko e ngaahi ika kehe na'e ma'u he toutai valu na'e tanaki e ngaahi fakamatala mei he tohi 'a e vaka pea mo e lekooti 'a e Taulama Fakamafai pea pehe ki he kau tanaki fakamatala toutai fakahifo 'i uafu. Ko e fakamatala 'a e kau Taulama Fakamafai 'oku mahu'inga ia ki hono fakafuofua e lahi e ola

'o e toutai 'o e fa'ahinga 'o e ika 'oku ma'ulalo hono mahu'inga fakapa'anga 'a ia 'oku 'ikai ke fa'a fakaheka pe lekooti. 'Oku ma'olunga 'aupito 'a e fika 'oku lipooti 'e he Taulama Fakamafai 'a ia 'oku faka'aonga'i 'i he fa'ahinga tefito 'o e valu 'oku ma'u he toutai 'o kau ai 'a e ika 'oku li'aki ko e'uhi ko e maumau'i 'e he 'anga. 'Oku ma'olunga foki mo e ika 'oku faka'aonga'i hange ko e valu tonga, mahimahi, sifisifi mo e hakula 'a ia 'oku tauhi 'i he 'aisi he 'oku ma'olunga honau mahu'inga 'i he maketi fakalotofonua.

Tepile 21: Ko e fakafuofua e lahi 'o e ola e toutai (mt) 'o e fa'ahinga 'o e ika na'e 'ikai taketi ki ai e toutai, kau ai e 'anga, ki he vakatoutai longolaine Tonga, 'i he potutahi 'o Tonga ki he ta'u 2016/17 TF

Ika 'ikai taumu'a kai toutai	2016						2017						Katoa
	Siu	Ak	Sep	Ok	Nov	Ti	San	Fep	Ma	Ep	Me	Su	
'Ono	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	0	6
Mahimahi	19	21	10	13	16	6	8	7	10	5	3	8	125
Mako 'anga	3	4	2	3	1	1	0	0	1	1	1	2	19
Hakula la						0	1	1	1	0	0	1	4
Hakula totao	2	2	1	1	1	0	0		0	0	0	0	7
Valu louniu	1	1	1	1	2	2	3	1	1	1	0	1	14
Ika kehe	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	6
Katoa	26	28	14	19	22	11	13	10	14	8	5	11	181

7.1.1.2 **NGAAHI VAKA MULI**

7.1.1.2.1 Ko e ola fakakatoa 'o e toutai ki he fa'ahinga tefito 'o e valu

'Oku ha 'i e Tepile 22 mo e Tepile 23 'a e fakamatala ki he ola 'o e toutai mo e ivi toutai (lahi 'o e mata'u mo e vaka toutai) ki he vaka toutai muli 'oku laiseni ke toutai 'i he potutahi 'o Tonga ki he ta'u 2016/17. Ko e lahi fakakatoa 'o e ola 'o e toutai ki he fa'ahinga tefito 'o e valu mo e fa'ahinga 'oku 'ikai ke taketi ki ai 'a e toutai na'e fe'unga mo e metuliki toni 'e 2,453. Ko e vaka laiseni muli kotoa pe ke toutai 'i he potu tahi 'o Tonga kuo pau ke fakahifo kakato 'ene ola toutai 'i ha taulanga fakamafai 'o Tonga.

Tepile 22: Ola e toutai (metuliki toni) mo e ivi toutai (mata'u) 'o e fa'ahinga tefito 'o e valu he vaka toutai muli na'e laiseni mei Siulai 2016 ki Sune 2017

Ta'u	Mahina	Vaka	Lahi e toutai	Lahi e 'aho toutai	100s 'o e mata'u	Ola e toutai (metuliki toni)								Katoa
						ALB	BET	YFT	SKJ	BLM	BUM	MLS	SWO	
2016	Siu	6	10	137	3,743	178.2	16.7	50.0	4.7	0.1	5.1	1.4	0.7	257
	Ak	7	9	162	4,397	172.9	11.0	137.1	2.4	0.4	5.3	1.1	2.2	332
	Sep	8	9	196	5,099	100.5	12.2	37.5	1.4	2.4	4.5	1.2	1.5	161
	Ok	8	11	184	4,909	76.5	11.6	38.5	2.7	0.9	5.5	1.2	2.3	139
	Nov	9	9	207	5,722	102.3	14.7	42.7	1.7	0.1	6.1	4.1	1.7	174
	Ti	8	9	218	6,220	190.1	15.0	51.2	4.1	0.2	9.4	4.0	5.8	280
2017	San	9	14	176	4,812	88.8	10.5	60.0	1.0	0.6	10.0	0.4	2.8	174
	Fep	8	9	182	4,635	74.2	10.5	48.3	1.3		8.7	0.1	1.8	145
	Ma	10	15	167	4,179	51.1	11.0	39.9	1.2	0.2	6.4		1.2	111
	'Ep	9	10	220	5,900	85.3	14.9	52.4	1.6	0.3	5.9	0.4	1.8	163

	Me	7	8	176	4,793	132.9	14.7	62.2	1.1	0.1	7.6	0.1	0.4	219
	Sun	6	11	138	3,654	176.3	9.2	100.6	8.0	0.1	3.0	0.4	1.0	298
Katoa			124	2,163	58,063	1,429	152	720	31	5	78	14	23	2,453

‘Oku ngaue’aki ‘e he ngaahi vaka toutai muli ‘a e ngaahi ‘aisi tuku’anga ika te ne lava ke tauhi e tu’unga lelei ‘o e mata’i ika ki he loloa e folau toutai. Ko e fa’ahinga ‘o e ‘alakoana na’e lahi taha hono ma’u ko e 1,429mt (ko e peseti ‘e 58% ‘o e fa’ahinga tefito ‘o e valu na’e toutai’i fakakatoa) hoko ai e takuo 720mt mo e piki’ai 152mt. Ko e ola ‘o e toutai ki he fa’ahinga ne ‘ikai taketi ki ai e toutai, na’e lahi taha ‘a e valu louniu 74mt hoko ai ‘a e fakahinga ‘o e ‘anga pulū 361mt mo e ki’i kongas si’isi’i ‘o e fa’ahinga ika kehekehe pe hange ko ia ‘oku ha ‘i he Tepile 23.

Tepile 23: Ola ‘o e toutai (metuliki toni) ki he fa’ahinga ika na’e ‘ikai taketi ki ai e toutai he ngaahi vaka toutai muli ki Siulai 2016 – Sune 2017.

Ika ‘ikai taumu’a kiai toutai	2016						2017						Katoa
	Siu	Ak	Sep	Ok	Nov	Ti	San	Fep	Ma	‘Ep	Me	Sun	
‘Ono				0	1	0	1	1	1	0	1	1	6
Mahimahi	2	2	2	1	2	1	1	1	1	1	1	2	17
Mako ‘anga	3	6	4	2	2	2	2	0	0	1	1	1	25
‘Anga pulū	4	3	2	1	3	4	4	5	3	4	2	2	36
Sifisifi	1	0		0		0	0		0	0	0	0	2
Hakula lā	2	2	2	1	1	1	1	0	0	0	1	1	12
Hakula totao	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	5
Valu louniu	6	8	7	8	7	8	7	4	3	3	6	5	74
ESCOLAR					1	1	1	0	0	1	1	0	5
OILFISH	3	4	3	5	4	4	2	2	2	3	2	2	
Ika kehe		0		0	1	5	1	1	1	2	0	0	
Katoa	21	26	19	19	23	26	20	15	11	15	17	16	183

7.1.1.2.2 **Ola e toutai fakakatoa ki he fa’ahinga tefito ‘o e valu**

Ko e ola e toutai ki he fa’ahinga tefito ‘o e valu mei he ngaahi vaka toutai ‘i he potutahi ‘o Tonga ki Siulai 2016 – Sune 2017 ko e 3,009mt. Ko e lakahake ko ia he ola e toutai ‘o e fa’ahinga tefito ‘o e valu ‘oku makatu’unga he lahi ange ‘a e ivi toutai ‘i he lahi ‘o e vaka toutai mo e lahi ‘o e mata’u na’e ngaue’aki.

7.1.1.2.3 **Ola fakakatoa ‘o e toutai ki he fa’ahinga ika na’e ‘ikai taketi ki ai**

Ko e ola fakakatoa ‘o e fa’ahinga na’e ‘ikai taketi ki ‘a e toutai valu mei he ngaahi vaka longolaine na’e toutai ‘i hotau potutahi mei Siulai 2016– Sune 2017 ko e 364mt.

7.1.1.3 **OLA ‘O E TOUTAI FAKATATAU KI HE FUKA ‘O E VAKA TOUTAI**

Ko e ola toutai fakatatau ki he fuka ‘o e vaka-toutai mei Siulai 2016 ki Sune 2017 na’e lahi taha ‘a e vaka toutai mo e fuka muli ‘a ia ko e peseti ‘e 78, pea peseti ‘e 22 ‘a e ola ki he vaka toutai na’e fuka Tonga.

7.1.1.4 **IVI TOUTAI – LAHI ‘O E MATA’U**

Ko e lahi ‘o e mata’u na’e ngaue’aki he potu tahi ‘o Tonga he taimi ‘o Siulai 2016 – Sune 2017 ko e mata’u ‘e 72,489 ko e lahitaha mei he vaka toutai muli ko e peseti ‘e 80 pea peseti ‘e 20 ‘a e vaka toutai Tonga.

7.1.2 **TOUTAI KI HE FA’AHINGA ‘O E PALU**

Ko e lahi ‘o e ola ‘o e toutai ki he fa’ahinga ‘o e Palu ki Siulai 2016 – Sune 2017 ko e metuliki toni 'e 278.2 (Tepile 24). Ko e ola toutai na'e lahi taha ai 'a e palu tavake ko e peseti 'e 40, hoko ai 'a e palu mutumu peseti 'e 9, palu malau 8%, palu hina mo e palu sio'ata ko e peseta 'e 7, pea toki hoko 'a e palu Polosi ko e peseti 'e 5%. Ko e palu tavake ‘a e fa’ahinga ‘oku fakataumu’a ki ai ‘a e toutai faka-komesiale pea konga si’isi’i pe ‘o e palu malau mo e palu hina. ‘Oku ‘i ai ‘a e faingamalie ki he fa’ahinga kehe pe, ‘o kau ai ‘a e palu mutumutu, palu polosi mo e fa’ahinga kehe pe he taimi ‘e ma’u ai ha maketi ki he fa’ahinga ko’eni.

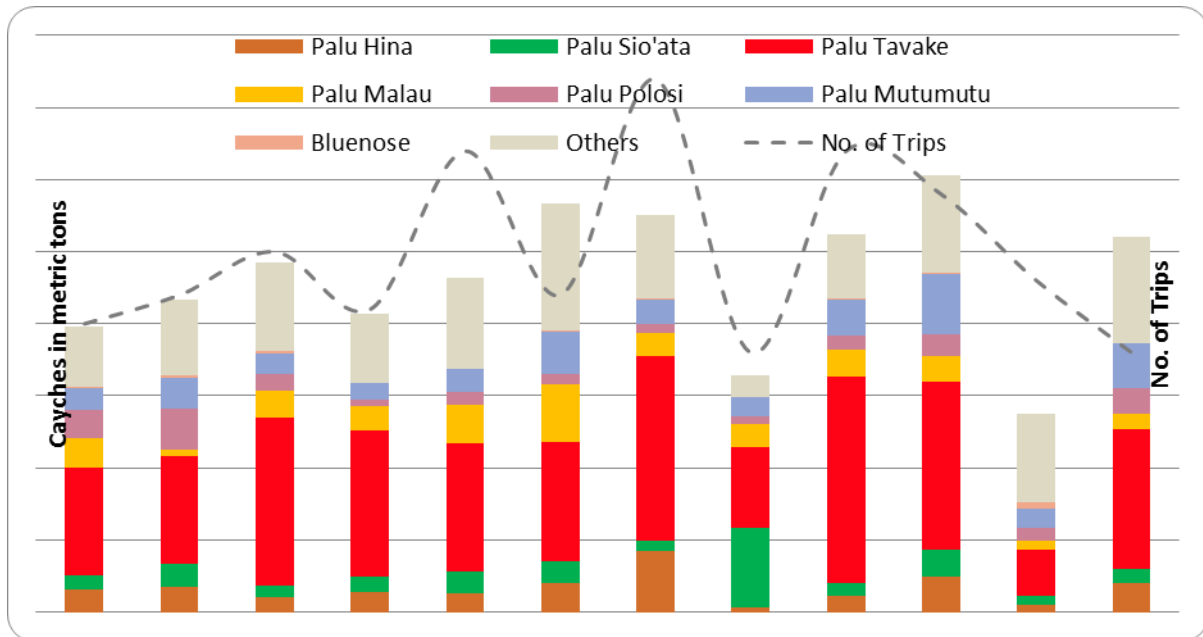
7.1.2.1 **KO E ‘AHI’AHI KI HE FA’AHINGA ‘O E IHUMOANA**

Ko e toutai ‘ahi’ahi ko ia ki he ihumoana, ‘i he tokoni ‘a e poloseki Kautaha Fakafonua ki he Vai mo e ‘Etimosifia ‘oku hokohoko lelei pe ke feinga ke ma’u e fakafuofua ki he lahi ‘o e fa’ahinga ika ni ‘i he tafa’aki faka-tonga ‘o e potu tahi ‘o Tonga, mo vakai’i hono faingamalie ki he maketi faka-komesiale. Na'e fe'unga mo e peseti 'e 0.4 'a e lahi 'o e toni ihumoana na'e fakahifo 'i he 2016-17.

Tepile 24: Ola fakamahina ki he toutai palu, fa’ahinga tefito ‘o e Palu, mei Siulai 2016 ki Sune 2017. Ko e fa’ahinga ika kehe na’e fakakau pe he “ika kehe”.

Ta’u	Mahina	Lahi e toutai	Palu Hina	Palu Sio'ata	Palu Tavake	Palu Malau	Palu Polosi	Palu Mutumutu	Ihumoana	Fa’ahinga kehe	Katoa
2016	Siu	20	1.6	0.9	7.5	2.1	2.0	1.5	0.0	4.3	19.8
	Ak	22	1.8	1.6	7.4	0.4	2.9	2.2	0.1	5.3	21.7
	Sep	25	1.0	0.8	11.7	1.9	1.2	1.4	0.2	6.1	24.2
	Ok	21	1.4	1.1	10.1	1.7	0.4	1.2	0.0	4.8	20.7
	Nov	32	1.3	1.5	8.9	2.7	0.9	1.6	0.0	6.3	23.2
	Ti	22	2.0	1.5	8.3	4.0	0.7	3.0	0.1	8.8	28.3
2017	San	37	4.2	0.8	12.8	1.6	0.6	1.7	0.0	5.8	27.6
	Fep	18	0.4	5.5	5.6	1.6	0.5	1.3	0.0	1.5	16.4
	Ma	32	1.1	0.9	14.3	1.9	1.0	2.5	0.1	4.4	26.2
	‘Ep	29	2.5	1.9	11.7	1.8	1.5	4.2	0.0	6.8	30.3
	Me	23	0.5	0.6	3.2	0.6	0.9	1.4	0.4	6.2	13.8
	Sun	18	2.0	1.0	9.7	1.0	1.8	3.2	0.0	7.4	26.1
Katoa e fa’ahinga ‘o e ika			19.7	18.1	111.1	21.3	14.2	25.1	1.1	67.6	278.2

Figure 9: Ola fakakatoa 'o e toutai he mahina (metuliki toni) ki he fa'ahinga tefito 'o e palu mo e lahi 'o e folau toutai ki he mahina mei Siulai 2016 ki Sune 2017.

7.2 Tafa'aki ki he faama ika

Puipuitu'a

Ko e ola ngaue 'a e tafa'aki ki he faama ika, ke hiki'i hake 'a e ngaahi fekumi 'oku felave'i mo e faama ika mo fakalalakaka ai 'a e tafa'aki ni ke tokoni'i hono langa hake 'a e sekitoa toutai.

Kau ngaue

Ko e kau ngaue ki he tafa'aki ko'eni 'oku ha he lisi 'i he **Tepile 25** 'i lalo.

Tepile 25: Kau ngaue ki he tafa'aki Faama ika ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Name	Post
Mrs Tracy 'Aisea	'Ofisa Toutai
Mr Tonga Tuiano	'Ofisa Tekinikale Kalasi II
Mr Siaso Vi	Toutai Tokoni Ma'olunga
Mr Siaso Fonua	Toutai Akoako
Mr Tevita Havea	Ngaue lau'aho
Mr Sitaleki Mafi	Ngaue lau'aho

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi fakamatala ki he ngaahi ola kuo ma'u ki he ngaahi faama mo e fakatotolo kehekehe 'oku fakahoko 'e he tafa'aki ni, 'o kau ai 'a e tofe, vasuva, limu, tukumisi, mokohunu, takaniko mo e kaloa'a.

7.2.1 TOFE MATA'ITOFE

- Na'e hiki hake 'a e tokolahi 'o e kau faama mata'itofe 'I Vava'u mei he 8 ki he 11, ko Ha'apai na'e hiki hake mei he 2 ki he 3, ko Tongatapu na'e faama tofe pe 'e 3.
- Na'e malava ke ma'u ha fanga ki'i tofe iiki 'e 200,000, 'a ia na'e fakaili 'i he tauhi'anga pulopula tofe 'a e potungaue 'i tahi.
- Na'e tufa atu ki he kau faama tofe ha fo'i tofe 'e 5,400 ('i he lalahi ko e mahina 'e 1 – 3) mo e fo'i tofe 'e 4,345 ('i he lalahi ko e mahina 'e 12 -16) mei he ola 'o e fakafanau ko ia 'o e ta'u 2015-16.
- Na'e fakafuofua ki he fo'i mata'itofe 'e 500 ne fakatau atu 'e he kau faama tofe 'i he ngaahi maketi fakalotofonua 'o fakafuofua ki he mahu'inga ko e TOP\$150 – 800.
- Na'e lava foki ke pulusi mo ha tohi fakahinohino ki he faama'i ko ia 'o e Tofe 'i he lea fakapapalangi mo e faka-tonga.

7.2.2 VASUVA

- Na'e lava lelei ke fakahoko hono fakafanau e fa'ahinga 'o e vasuva ko e kukukuku. Na'e fakafuofua ki he fua'i vasuva 'e 6 miliona na'e ma'u ke fakaili, pea 'e ofi ki he peseti 'e 10 – 30 'e mo'ui.
- 'Oku fakafuofua ko e fo'i kukukuku 'e 130 , fo'i Tokanoa 'e 609, pea mo e fo'i matahele 'e 53 'oku tauhi 'i he faama vasuva 'i he motu ko Fafa .
- Ko e fo'i Tokanoa 'e 544, matahele 'e 69, kukukuku 'e 2,560 na'e fakatau atu ki he ngaahi kautaha uta ika mo'ui 'a ia ko hono mahu'inga ko e \$11,749.
- Ko e fo'i tokanoa 'e 100 iiki na'e tufa atu ki he ngaahi kolo Feitu'u Pule'i Makehe 'o Fafa, Taunga pea mo Ovaka.

7.2.3 LIMU

Na'e lahi e Limu 'i he faama Limu na'e mole pe maumau'i 'i he matangi ko ia ko Winston fakataha mo hono kai 'e he ika. Kuo tokoni mai 'a e Komiuniti 'o e Pasifiki ke to e fakalalakaka e faama limu 'i Tonga ni. Ko e faama limu 'oku fakatefito pe 'i Vava'u.

7.2.4 FANGA KI'I LIMU IIKI – FAFANGA

- Na'e lava lelei hono faama'i e fafanga ko'eni 'o ngaue 'a e ngaahi hina mili lita 'e 250 'i fale pea hiki ki he lita 'e 5,000 'i tu'a.
- Na'e lava lelei e ngaue ko'eni tupu mei he tokoni 'a e kau ngaue 'i he ako na'e fakahoko 'e he mataotao mei Siapani mei he fakafofonga ngaue 'a Siapani.
- 'Oku kau 'i he fakalalakaka 'o e ngaue ni 'i he lava ke faama'i e kalasi kehekehe '3, 'a ia ko e hiki hake mei he fa'ahinga 'e taha he kuo hili.

7.2.5 TUKUMISI

- Na'e lava foki ke ola lelei mo hono fakafanau 'o e Tukumisi. Na'e fakafuofua ki he fo'i fua 'e 500,000 pea 'avalisi ki he peseti 'e 25 ne mo'ui 'o a'u ki he lalahi ko e milimita 'e 10 'a ia ne tauhi 'i he ngaahi tangike 'i tu'a 'i he senita faama ika 'a e pule'anga.

7.2.6 MOKOHUNU

- Na'e lava lelei hono fakafanau e fa'ahinga 'o e mokohunu 'oku 'iloa ko e nga'ito 'o fakafuofua ki he fanga ki'i nga'ito valevale 'e 500,000. Na'e tukuange ki tahi 'i he lava e mahina 'e 8 hono tauhi.

7.2.7 TAKANIKO

- 'Oku fakafuofua ki he fanga ki'i takaniko iiki 'e 1,000 'i he lalahi ko e milimita 'e 5 na'e tauhi 'i he senita ki he faama 'a e potungauae mei he ola 'o e fakafanau 'i Fepueli, 2017.

7.2.8 KALOA'A MO E TO'O

- Na'e lava lelei ke fakafanau 'a e kaloa'a mo e to'o, pea fakafuofua ne ma'u ha fanga ki'i fingota iiki 'e 500,000 pea mo'ui ha peseti 'e 10-25%. Na'e tauhi pe fanga ki'i fingota iiki 'i he potungaue.

7.3 TAF'A'AKI FAKALAKALAKA MO E FALE'I KI HE NGA'HI KOLO MATATAHI

Puipuitu'a

Ko e taumu'a ngaue 'o e tafa'aki ki hono fakalalakaka mo e fale'i ki he nga'hi kolo matatahi, ko hono tokangaekina 'a e lele 'o e Polokalama Feitu'u Pule'i Makehe 'i Tonga ni. Ko Siulai 2016 ki Sune 2017, na'e fokotu'u ai ha Kolo Feitu'u Pule'i Makehe fo'ou 'e 17 'i Tonga ni, 'i he fengau'e'aki vaofi 'a e Potungaue pea mo e nga'hi va'a tokoni kehekehe 'o hange ko ia 'oku ha atu 'i he **Tepile 27**;

Kau Ngaue

Ko e kau ngaue 'e 2 'i he tafa'aki ni 'o hange ko ia 'oku lisi atu 'i lalo he **Tepile 26**.

Tepile 26: Kau Ngaue ki he tafa'aki ni ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Tu'unga
Mr Latu 'Aisea	'Ofisa Toutai
Mr Sione Mailau	'Ofisa Fakatotolo Tokoni

Ola 'o e ngaue na'e lava

Ko e ola 'o e ngaue kuo lava 'oku haa atu 'i lalo:

7.3.1 NGA'HI NGAUE KI TU'A MO E NGA'HI 'OTU MOTU KI TAHI

'Oku 'i ai nga'hi kolo matatahi mo e nga'hi faama tokolahi 'oku fai 'a e fengau'e'aki vaofi mo kinautolu fakatatau ki he lisi 'oku haa atu 'i lalo. Ko e fengau'e'aki vaofi ni, 'oku fakahoko ia ki he nga'hi kolo mo e nga'hi faama 'o makatu'unga 'i he Polokalama Feitu'u Pule'i Makehe, nga'hi ngaue felave'i mo hono faama'i me'a mo'ui 'i tahi kae pehe ki he maa'imoa faka'ali'ali ngoue mo e toutai 'o hange ko ia 'oku lisi atu 'i lalo.

- Ko e nga'hi Feitu'u Pule'i makehe 'e 28 (vakai ki he Tepile 27 mo e 28). Ko e nga'hi ngaue ni 'oku kau kiai nga'hi fakataha mo e nga'hi kolo, mo e nga'hi ako mo e nga'hi tafa'aki kehekehe 'o e toutai.

- Ko e faama tofe 17 na'e fakahoko kia nautolu 'a e ngaahi ako pe fakataukei, tokoni fakatekinikale ki hono tokanagaekina mo malu'i 'enau faama pea pehe foki ki hono fakataukei kinautolu 'i he tafa'aki fakamaketi.
- Fengaue'aki vaofi mo e ngaahi kolo kae pehe ki he kau faama 'i hono faka'ai'ai ke nau kau mai ki he ngaahi fe'auhi 'o e Maa'imoa Faka'aliali Ngoue mo e Toutai

Tepile 27: Ngaahi Kolo Feitu'u Pule'i Makehe fo'u na'e fokotu'u

Ngaahi motu	Ngaahi kolo 'oku fokotu'u atu ke nau kau he Polokalama Feitu'u pule'i makehe fakapa'anga he poloseki	Fakapa'anga	Tukunga
Vava'u	Hunga	ADB poloseki	Fokotu'u
	'Utungake		
	Falevai		
	Talihau		
	Lape		
	Útulei		
	Ofu		
	Koloa	Tonga Health Project	Fokotu'u
	Eueiki Is. Resort		Fokotu'u
Tongatapu	Holonga	R2R Project	Fokotu'u
	Lapaha		
	Nukuleka		
	Ha'atafu	Tonga Health Project	Fokotu'u
	Pangaimotu Is. Resort		Fokotu'u
Ha'apai	Matuku	Tonga Health Project	Fokotu'u
	Fonoi		
	Mango		

Tepile 28 : Ngaahi Kolo Feitu'u Pule'i Makehe

Island Groups	Existing SMAs	Status
Vava'u	Ovaka (2008)	Fakalao'i mo muimui'i
	Taunga (2013)	Muimui'i
Ha'apai	'O'ua (2006)	Fakalao'i
	Felemea (2008)	Fakalao'i
	Ha'afeva (2007)	Fakalao'i
	Nomuka (Kelelesia and Tonumea) (2011)	Muimui'i
	Kotu (2015)	Muimui'i
Tongatapu	'Atata (2008)	Fakalao'i
	'Eueiki (2008)	Fakalao'i
	Fafa Island (2014)	Fakalao'i
	Kolonga (2015)	Muimui'i

*Fakamatala: lolotonga hono muimui'i ngaahi ngaue ko ia ki he ngaahi kolo kuo nau kau ki he Polokalama Feitu'u Pule'i Makehe 'o tatau pe ngaahi kolo motu'a mo e fo'ou, 'oku 'i ai ngaahi kolo matatahi tokolahi kuo nau fakahoko mai ki he Potungaue 'a 'enau fie kau ki he Polokalama Feitu'u Pule'i Makehe.

Ko e ngaahi 'ata 'i lalo, ko e lolotonga ia hono fakahoko 'a e ngaahi fakataha mo e ngaahi kolo fekau'aki mo e Polokalama Feitu'u Pule'i Makehe.

Tepile 29: Ngaahi Kolo Matatahi kuo nau fakahaa 'a 'enua fiekau mai ki he Polokalama Feitu'u Pule'i Makehe

Vahe Fonua	Ngaahi Kolo Matatahi	Ta'u
Vava'u	'Eueiki	2015
	Kapa	2016
	Vaipua	2016
	Makave	2016
	Koloa	2016
Ha'apai	Mo'unga'one	2009
	'Uiha	2011
	Ha'ano	2011
	Fakakai	2011
	Pukotala	2012
	Muitoa	2012
	Faleloa	2012
	Tungua	2012
Tongatapu	Lofanga	2013
	'Eua	2014

7.3.2 POLOKALAMA POE TAUHELE IKA 'I TONGA NI

Ko hono ngaue'aki 'o e Poe Tauhele Ika, ko e fakataumu'a ke holoki 'a e ivi toutai 'i he ngaahi funga hakau pe 'elia mamaha pea mo e ngaahi matafanga kae pehe foki ki hono fakalalakaka'i 'o e ma'u'anga mo'ui mei tahi. Ko e palani ngaue ki he Polokalama Poe Tauhele Ika, na'e kau ai 'a hono laku 'o e ngaahi poe, pea mo hono ako'i mo fakataukei'i 'o e kau toutai ki he founga toutai 'i he poe. ka ko e fo'i poe tauhele ika pe 'e 2 na'e lava ke laku 'i he ta'u fakapa'anga 2016-17 ko e tupu mei he nounou fakapa'anga mo e uesia 'i he saikolone. Ko e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Polokalama Tauhele Ika 'oku fakatatau ia ki he Tepile 30 'oku haa atu 'i lalo.

Tepile 30: Tu'unga 'o e Ngaahi Poe Tauhele Ika na'e 'osi laku mo hono ngaahi feitu'u

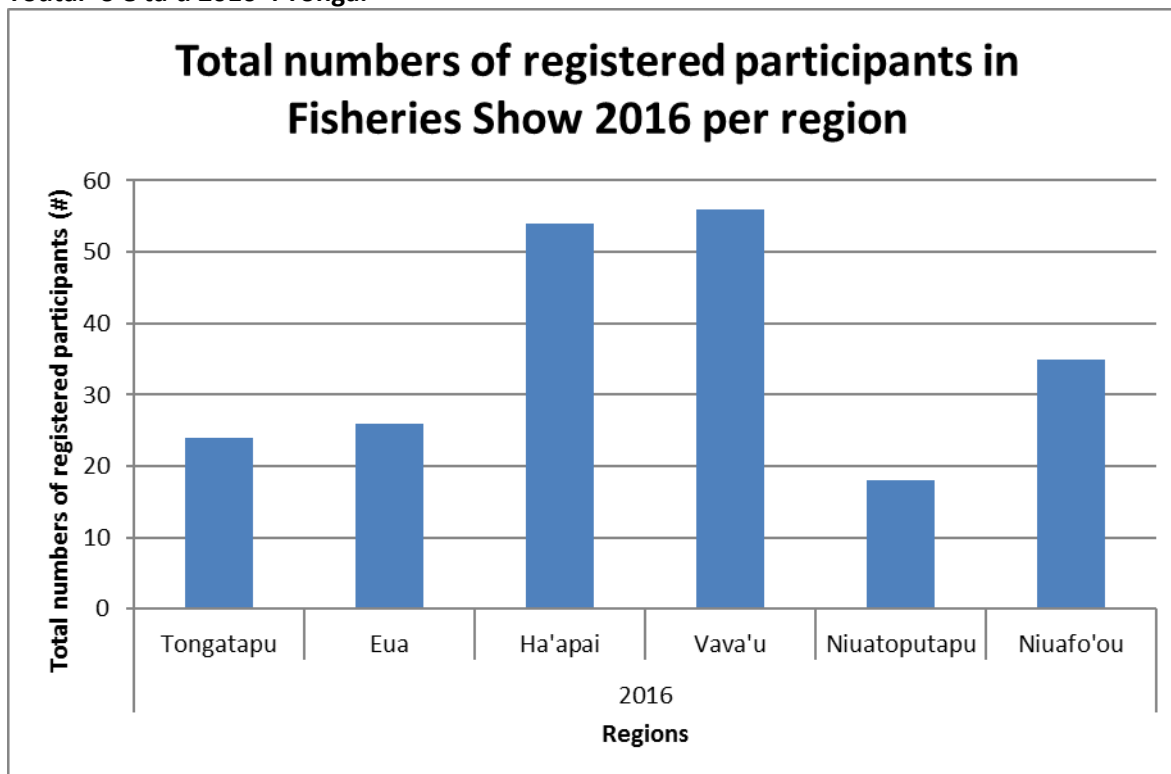
'Aho na'e laku ai	Latitute	Longitute	Tu'unga
20/09/2016 Atata	21 02 34.8'S	175 18 34.3'W	Maumau'l 'e he tofua'a
20/09/2016 Atata	21 02 03.9'S	175 17 31.6'W	Kei ngaue

7.3.3 MAA'IMOA FAKA'ALI'ALI NGOUE, TOUTAI MO E NGAahi NGAUE'ANGA 2016

'I he ta'u 2016, na'e fakahoko 'a e Maa'imoa Faka'ali'ali Ngoue mo e Toutai 'o kamata ia 'i Siulai 'aho 26 'i Niuatoputapu, 'aho 27 Siulai 'i Niuafou, 'aho 29 Siulai 'i Vava'u, 'aho 3 'Aokosi 'i Ha'apai, 'aho

8 ‘Aokosi ‘i ‘Eua pea faka’osi ki Tongatapu ‘i he ‘aho 12 mo e 13 ‘o ‘Aokosi 2016. Ko e taumu’a ‘o e Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue mo e Toutai 2016 ko e “Tonga Mo’ui Lelei mo Fiefia”. Ko e fika 10, ‘oku ha atu ‘i lalo ‘oku ne ‘oatu ai ‘a kinautolu na’a nau lesisita ki he ngaahi fe’auhi ‘o e Sekitoa Toutai ‘i he Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue mo e Toutai ‘o e ta’u 2016.

Fika 10: Tokolahi ‘o kinautolu na’e lesisita ki he ngaahi fe’auhi ‘o e Maa’imoa Faka’ali’ali Ngoue mo Toutai ‘o e ta’u 2016 ‘i Tonga.

7.4 Tafa’aki Toutai Mamaha

Puipuitu’a

Ko e ngaue e tafa’aki ni, ‘oku fakatefito ia he ngaahi savea ki he tu’unga lolotonga ‘o e me’a mo’ui ‘i he ngaahi ‘elia Feitu’u Pule’i Makehe kae pehe ki he savea mokohunu.

Kau Ngaue

Ko e kau ngaue ki he tafa’aki ni ‘oku ha he **Tepile 31**;

Tepile 31: Kau ngaue ‘a e tafa’aki Toutai Mamaha ki he Ta’u Fakapa’anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Miss Hulita Fa’anunu	‘Ofisa Toutai
Mr Viliami Fatongiatau	Toutai Tokoni Ma’olunga

Ngaahi ngaue na’e lava

Ngaahi ngaue na’e lava pea mo fakama’opo’opo ki he lipooti ni.

7.4.1 SAVEA HE 'ELIA FEITU'U PULE'I MAKEHE

Ko e savea ni 'oku taha ia ha ngaue 'oku mahu'inga 'aupito ki he Potungaue ki hono muimui'i tonu e tu'unga lolotonga 'oku 'i ai e me'amo'ui he tahi mamaha. Na'e lava ke fakahoko e savea ni he kolo Feitu'u Pule'i Makehe 'e 7 'i Vava'u 'a ia na'e fakapa'anga ia he poloseki 'a e Pangike Fakalakalaka 'a 'Esia. 'I he hili e ngaahi savea ko 'eni pea 'oku lava ke ma'u mai e ngaahi fakamatala hange ko e tu'unga mo'ui lelei 'o e hakau, kalasi kehekehe 'o e ika pehe ki he fingota 'oku ma'u he 'elia takitaha pea 'e malava ke hoko e ngaahi fakamatala koia ke ngaue'aki 'e he Potungaue ke tokoni kihe faitu'utu'uni pe ko e fa'u e lao ke pule'i 'aki e toutai.

7.4.2 SAVEA MOKOHUNU

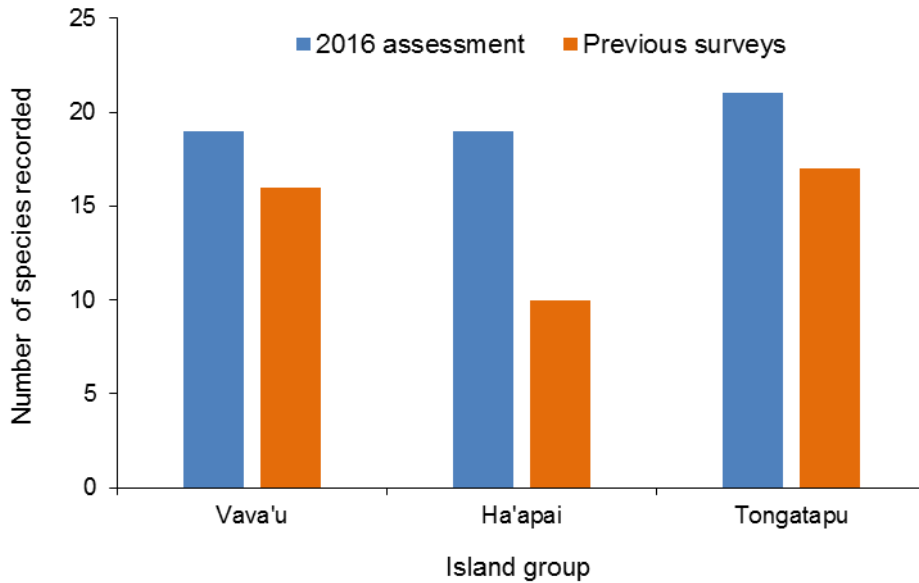
Na'e lava 'o fakahoko foki 'i 'Okatopa ki Novema 2016 e savea mokohunu 'i Vava'u, Ha'apai pea mo Tongatapu makatu'unga 'i hono siofi e tu'unga lolotonga 'oku 'i ai e mokohunu. Na'e mahino mai mei he ola 'o e savea ko eni 'a e holoa e tu'unga lahi 'oku 'i ai e mokohunu he vahefonua takitaha. 'I he ngaahi vahefonua takitaha na'e meimei ko e mokohunu pe 'oku ma'ama'a ange hono tu'unga fakapa'anga he maketi na'e 'ikai ke fu'u toutai'i hange ko e loli pea faka'au pe ke 'osi mo e holomumu, loli pingiki, te'epupulu, lomu pea mo e mula. Na'e tataitaha ke toe 'asi e kalasi e mokohunu 'oku mahu'inga mo ma'olunga hono totongi he maketi. Ko e fakakatoa, 'i he tu'unga mo'ui lelei 'o e mokohunu 'oku tu'u 'i he tu'unga fakatu'utamaki. Ko e fakaikiiki 'o e savea ko eni 'oku ha atu 'i he Tepile 32 pea mo e kalafi fika 11 ko e fakahoa ia e ola savea 2016 ki he ngaahi savea kimu'a.

Tepile 32: Lahi fakakatoa 'o e mokohunu mei he kalasi takitaha 'i he vahefonua he ta'u 2016. Ko e fakapeseti 'o e lahi e mokohunu 'oku ha atu ia 'i he kolomu fika 2 ki he to'omata'u.

Hingoa 'oe mokohunu	Vava'u		Ha'apai		Tongatapu		Katoa	
	Open	SMA	Open	SMA	Open	SMA	n	%
Loli	7,399	2,890	1,105	5,473	6,336	234	23,437	77.48
Loli pingiki	1,440	98	7	74	897	136	2,652	8.77
Holomumu	616	345	471	268	246	292	2,238	7.40
Mula	223	257	6	52	85	3	626	2.07
Te'epupulu	304	13	4	36	71	19	447	1.48
Matamata	90	26	31	21	43	8	219	0.72
Lomu	64	7	0	3	59	40	173	0.57
Mokohunu saianiti	49	15	42	3	21	11	141	0.47
'Elefanite	29	6	14	9	32	12	102	0.34
Matamata	21	0	0	0	12	14	47	0.16
Nga'ito	9	0	0	4	30	1	44	0.15
Lomu	25	0	1	2	4	0	32	0.11
Telehea Kula	14	0	0	1	0	5	20	0.07
Pulukalia	3	2	6	2	2	2	17	0.06
Huhuvalu hinehina	1	1	3	3	4	4	16	0.05
Huhuvalu 'uli'uli	7	0	1	4	3	1	16	0.05
Telehea loloto	0	3	0	0	2	0	5	0.02
Telehea loloto	0	0	0	1	0	4	5	0.02

Spotted-worm sea cucumber	2	0	0	0	2	1	5	0.02
Telehea maka	0	0	0	1	2	0	3	0.01
Lolo fulufulu	2	0	0	1	0	0	3	0.01
Finemotu'a	0	0	0	0	1	0	1	<0.01
Flowerfish	0	0	1	0	0	0	1	<0.01
Fakakatoa	10298	3663	1692	5958	7852	787	30,250	100

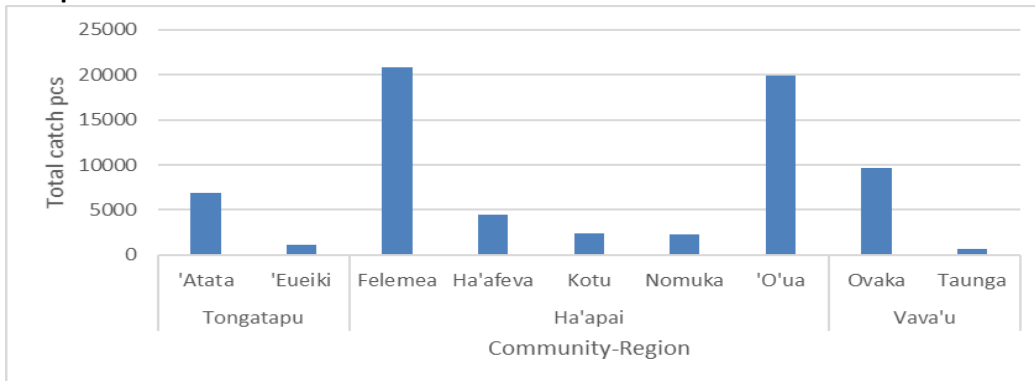
Fika 11: Ola 'o e mokohunu na'e lekooti he savea 2016 'o fakahoa ki he savea ne fakahoko he 2013

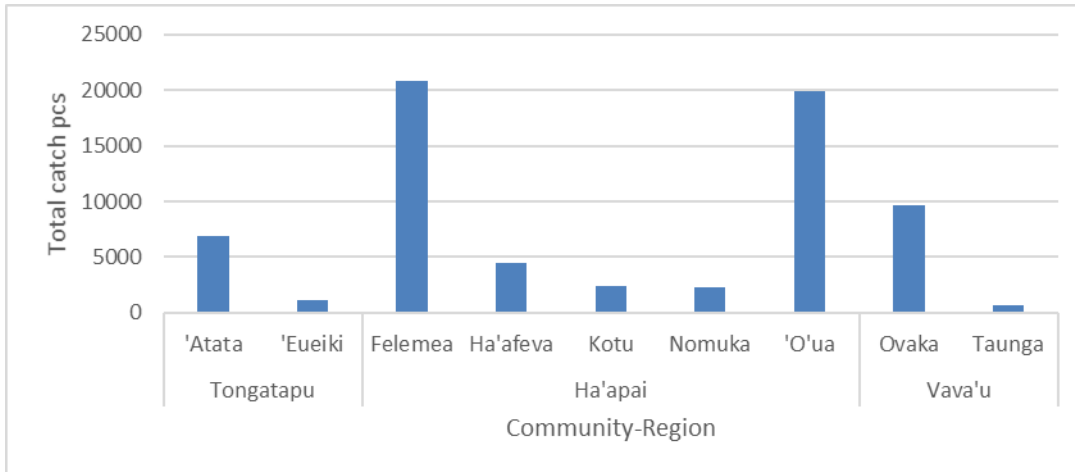

7.4.3 MUIMUI'I 'O E LEKOOTI OLA TOUTAI

Ko e taha e tefito'i ngaue kolo kotoa pe ku kau ki he Feitu'u Pule'i Makehe ko hono tanaki mo lekooti e ola 'e nau toutai 'o lipooti mai ki he Potungae. Ko e ngaue eni e malava ke muimui'i ai e tu'unga tene lava ke uesia e fakalalakaka 'a e polokalama Feitu'u Pule'i Makehe pea pehe ki he tu'unga malava ke pule'l 'a e komiuniti.

Fika 12: Ola fakakatoa 'o e ika 'oku toutai'i he kolo Feitu'u Pule'i Makehe 'i Vava'u, Tongatapu mo Ha'apai ki he 2016-2017

7.4.4 SAVEA KI HE TU'UNGA 'O E ME'A MO'UI 'I FANGA'UTA

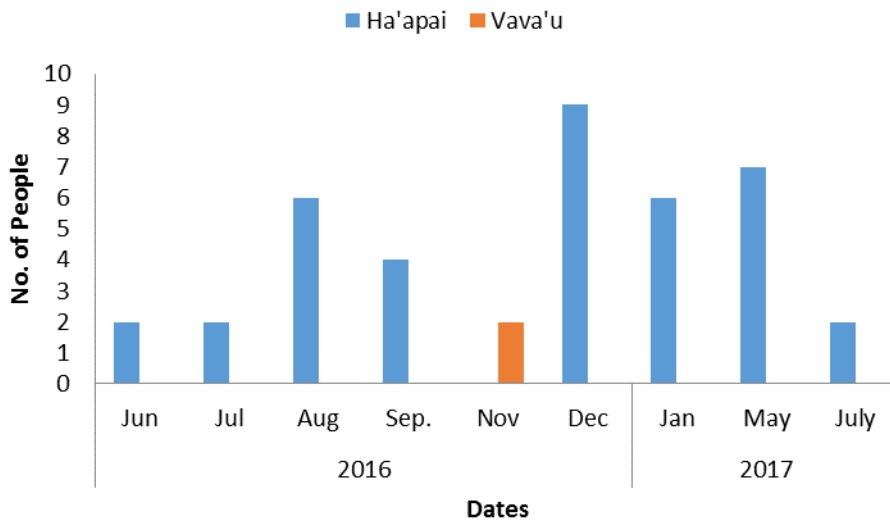
Ko e taumu'a 'o e savea ko eni 'oku makatu'unga ia he fiema'u ke sio ki ha founa ke lava ke toe lelei ange ai e tu'unga 'o e me'amo'ui he kongatahi 'o Fanga'uta' ki he kau toutai 'oku nau ma'u mo'ui he 'elia ko eni. Ko e savea ko eni 'oku fiema'u ke kei hokohoko atu pe ke malava ke 'ilo 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e feitu'u ni. Na'e mahino mei he ola e savea ni 'oku holo 'aupio e tu'unga 'oku 'i ai 'a e me'a mo'ui 'i Fanga'uta.

7.4.5 MUIMUI'I MO LIPOOTI E LAHI E KONA HE IKA

'Oku hokohoko e lahi 'a e lipooti ku ma'u 'e he Potungaue fekau'aki mo e kona he ika. Na'e ngaue leva e va'a ni ki hono tanaki e fakamatala ki he tokolahi e kakai 'oku kona he ika he mahina kotoa pe. Na'e lava heni ke ngaue'aki ngaahi fakamatala ko eni ke 'analaiso ke sio kihe tokolahi e kona he ika he vahefonua mo sivi'i pe ko e ha hono tupu'anga. 'I he kalafi fika 13 'i lalo 'oku ha ai e tokolahi e kau kona he ika he tau 2016-2017.'Oku mahino mei he kalafi koeni ko e lahi taha e kona 'oku hoko ia 'i Ha'apai.

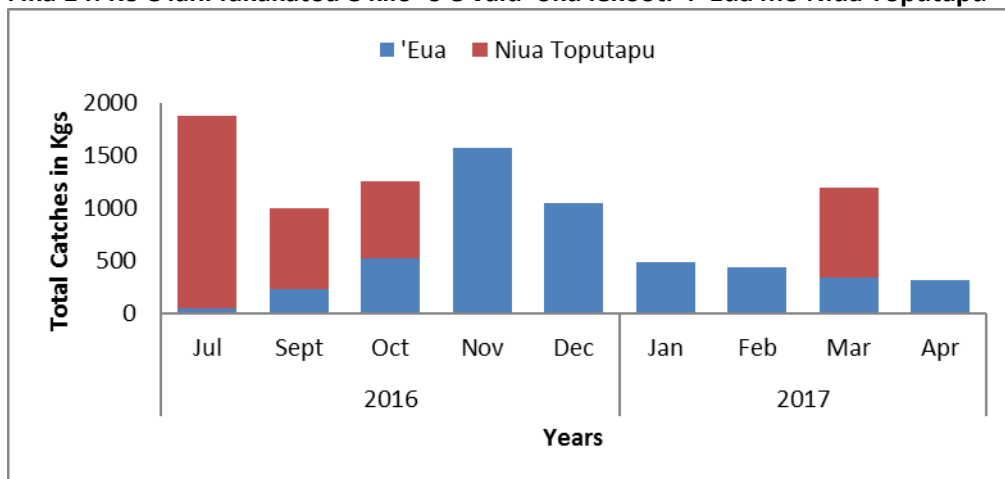
Fika 13: Tokolahi fakakatoa e kau kona he ika 'i Vava'u mo Ha'apai.

7.4.6 TANAKI E OLA TOUTAI 'O E TUNA FAKATAUMU'A KI HE MA'U ME'ATOKONI MO E FAKAKOMESIALE

Ko e toutai ni ko e taha ia ha founga toutai 'oku mahu'inga ki he Potungae. 'Oku fakahoko pe ia he fanga ki'i vaka iiki pea 'oku fiema'u ke lekooti e lahi 'e nau toutai'i e tuna ke tokoni ki hono pule'i lelei e toutai 'i Tonga' ni. Ko e toutai ni 'oku fakahoko pe ia 'i Vava'u mo Ha'apai pea 'oku lele lelei 'aupito 'a e ngaue ni.

Fika 14: Ko e lahi fakakatoa e kilo 'o e valu 'oku lekooti 'i 'Eua mo Niuva Toputapu

7.4.7 SAVEA FAKASOSIALE MO 'EKONOMIKA 'I HE 'ELIA FEITU'U PULE'I MAKEHE

Ko e savea sosiale mo e 'ekonomika 'oku kau ia he ngaue lalahi 'i hono fokotu'u 'o e Feitu'u Pule'i Makehe kotoa pe. Ko e ngaue ni 'oku fakahoko ke tanaki mai ai ha ngaahi fakamatala ki he tu'unga ma'u'anga mo'ui 'a e 'api, founga toutai pea mo e ngaahi uesia 'e malava ke hoko hono fokotu'u e Feitu'u Pule'i Makehe. Na'e lava 'o fakahoko e savea ki he kolo 'e 8 'i Vava'u, kolo 3 'i Ha'apai pea mo e 1 'i Nuku'alofa. Ko e ngaahi savea' ni ne fakahoko ia he Potungae ka e fakapa'anga ia he Pangike 'Esia mo e Tonga Health Project

7.5 TAFĀ'AKI NGAUE KI TUA KI HE KAUTOUTAI MO E NGAAHI 'OTU MOTU

Puipuitu'a

Ko e tafa'aki ngaue ki tu'a ki he kau toutai mo e ngaahi 'Otumotu, 'oku nofo taha ia ki hono siofi 'o e ngaahi ngaue kitu'a pea mo tokoni ki he ngaahi 'out motu. 'I he fa'ahi ta'u lipooti ni, na'e 'ikai ke 'iai ha taha 'e ngaue ki he tafa'aki ngaue ni 'i Tongatapu, ko e ngaahi fatongia 'o e tafa'aki ni na'e vahavahe pe 'i he kau ngaue lolotonga 'o kau ki ai mo e Tokoni Pule Ngaue.

7.5.1 'OFISI TOUTAI VAVA'U

Kau ngaue

Ko e 'ofisi 'i Vava'u 'oku 'i ai 'a e kau ngaue 'e 6 'a ia 'oku ha atu 'I he **Tepile 33**;

Tepile 33: Kau ngaue 'o e 'ofisi toutai 'i Vava'u ki he Tau Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mrs Silika Ngahe	'Ofisa Tekinikale Ma'olunga (Pule)
Mrs Silia Soakai	'Ofisa Tekinikale Kalasi I
Mr 'Otinili Fisi'ikava	'Ofisa Tekinikale Kalasi II
Mr Akosita Leakona	Tokoni Komipiuta
Mr Peni Lolohea	Ngaue lau'aho
Mr 'Aisea Vailea	Ngaue lau'aho

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e ngaahi ngaue eni na'e lava fakahoko lolotonga 'a e fa'ahi ta'u lipooti ni.

7.5.1.1 FAAMA'I 'O E NGAAHI KOLOA 'I 'OSENĪ MO E FAKATOTOLO.

Ko e ongo tefito'i ngaue ki hono faama'i 'o e me'a mo'ui 'i 'oseni 'a ia 'oku lolotonga fakahoko ko e tofe mo e limu.

7.5.1.1.1 Faama Tofe

Na'e 'ikai ke to e 'i ai ha faama tofe fo'ou 'e fokotu'u he ta'u 2016/17, kaneongo ia, ko e ngaahi ngaue ki he tofe na'e fakalalakala 'aupito 'o fakataumu'a ke toe fakalalakala 'a hono fakamaket'i 'o e ngaahi koloa 'a e kau faama tofe pea pehe ki hono tauhi 'o e kau faama tofe. 'I he lolotonga ni ko e faama tofe 'e 11 'oku lolotonga fakahoko 'i Vava'u 'a ia ko 'Alamoti Fauvao, Dianne Clarke, 'Esitimoa Hubb, Havea Lolohea, Leonati Fakatava, Pimi Malungahu, Sailosi Hemaloto, Sieli Mafi, Fonokalafi Viailea, Semisi Fa'uvao mo Siokivaha Lolesio, Ko e kau faama tofe ko eni na'a nau fokotu'u 'a e komiti ke tokoni pea kinautolu 'i hono ngaahi ha ngaahi mata'i tofe lelei ki he maketi. Ko e komiti 'oku nau tokanga'i 'a e senita 'i Vava'u.

7.5.1.1.2 Faama Limu:

Na'e 'ikai ke 'i ha tu'unga lelei 'a e limu 'i he kongia ki mui 'o e 2006, tupu mei he ola 'o e Saikolone ko Ula, 'a ia ko e pulopula si'isi'i pe ne mo'ui. Na'e to e kamata hono faama'i 'o e limu 'i Vaipua 'o 'ikai ke fu'u fakapapau'i ha ola 'o hange ko e 'uluaki kamata. Na'e 'i ai ha palopalema na'e ma'u, ko e 'ikai ke mo'ui lelei 'a e limu, pea tupunga mei ai 'a hono liliu 'o e feitu'u ki 'Umuna mo Lekeleka kae ngaue'aki ha founga fo'ou. 'I he kongia kimui 'o Tisema 2016 na'e malava ai ke to ha fu'u limu 'e

3,080 ka 'i he lolotonga 'a e mālōlō kilisimasi na'e 'l ai ha matangi malohi 'o ne tafi'i ai ha konga lahi 'o e pulopula. Na'e to e fakaakeake 'a e faama limu 'o fakataumu'a ki hono to e langa fo'ou mo toe fakalahi 'a e pulopula, pea 'i Sune 2016 na'e ma'u ai ha pulopula limu 'e 540 'i hono to e 'ahi'ahi faama'i ko eni.

7.5.1.2 **FAKA'ALI'ALI NGOUE MO E TOUTAI**

Na'e lava lelei mo kakato 'a e Maa'imoa Faka'ali'ali Ngoue 'i Vava'u, 'l he kau mai 'a e kakai mei he feitu'u kehekehe 'o e sekitoa toutai, pea kau atu kiai mo e kolo 'e 5 pea mo e kau toutai taautaha 'e 56.

Fakamatala: Ko e ola 'o e Maa'imoa Faka'ali'ali Ngoue 'i Vava'u 'oku ha atu 'l he Fakalahi 3.

7.5.1.3 **VAKA TOUTAI PALU LOLOTO**

Ko e vaka toutai loloto 'e 1 na'e laiseni 'i he Ta'u Fakapa'anga ko eni. Ko e vaka ni 'oku ne uta atu 'ene ika ki tu'apule'anga pea mo fakatau 'l he maketi fakalotofonua. Ko e toenga 'o e 'u vaka toutai loloto na'e tu'u 'o ngaahi.

Tepile 34: Vaka laiseni toutai Palu loloto 'i Vava'u 2016 – 2017

Hingoa 'o e vaka	Tokotaha ma'uvaka	Fika lesisita.	Fika laiseni.	'aho 'oku 'osi ki ai
Malo'i	'Ulaiasi Vaisima	FV02VV	BT093NK	23/02/2017
				Fakafo'ou 'l 2 nd of Sune 2017

7.5.1.4 **VAKA SIPOTI TOUTAI**

Na'e foaki foki ki he ngaahi vaka 'oku nau kau ki he polokalama' ni ha ngaahi laiseni. Ko e laiseni vaka sipoti toutai 'e 7 na'e foaki atu 'i he ta'u fakapa'anga ko'eni.

7.5.1.5 **LOLO TA'E TUTE**

Ko e vaka toutai pe 'e taha 'oku faingamalie 'i he polokalama ko'eni 'i he vahe fonua Vava'u. Ko e toenga 'o e ngaahi vaka taumata'u loloto 'oku lolotonga maumau pea 'oku 'ikai ke ngaue.

7.5.1.6 **NGAAHI PA IKA**

Ko e laiseni pa ika 'e 9 na'e foaki atu 'i he ta'u fakapa'anga ko'eni.

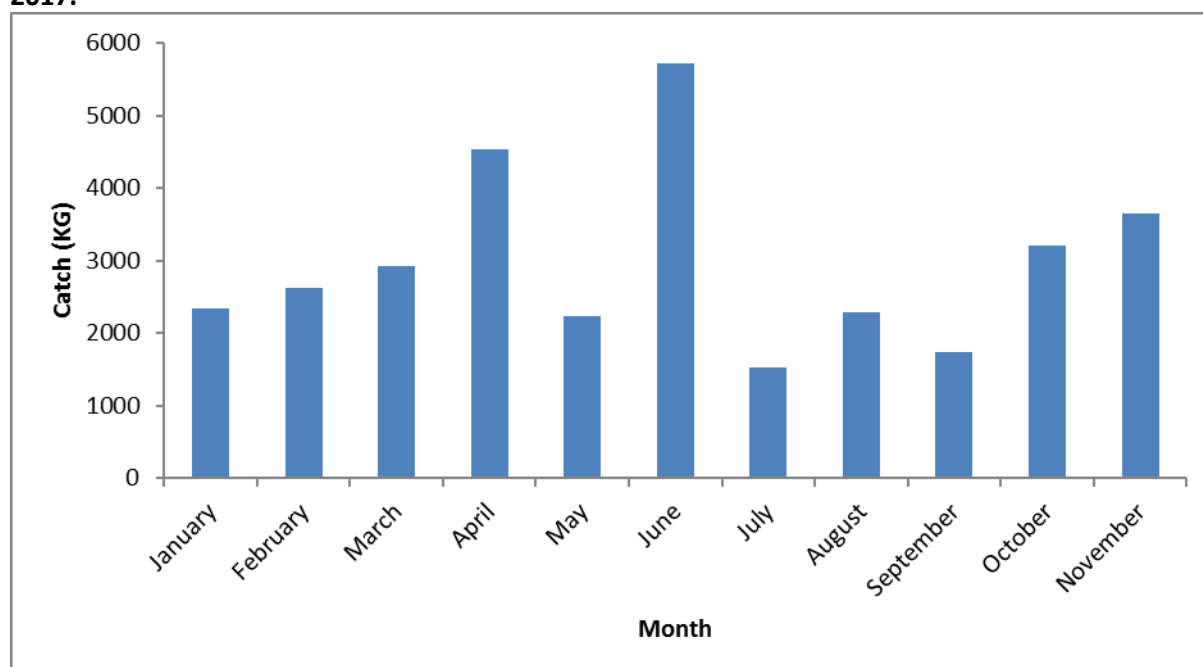
7.5.1.7 **NGAAHI KOLO FEITU’U PULE’I MAKEHE**

Ko e ngaue lahi ‘oku fakahoko ‘i he polokalama ngaue ko ‘eni ko hono muimui’i mo fakahoko ‘a e ngaahi palani pule ‘a e ngaahi kolo Feitu’u Pule’i Makehe, ka e pehe ki hono fokotu’u e ngaahi kolo Feitu’u Pule’i Makehe fo’ou. Ko e kolo Feitu’u Pule’i Makehe fo’ou ‘e 9 na’e fokotu’u ‘i he ta’u fakapa’anga 2016-17. Ko e ngaahi kolo ko’eni ‘oku kau ki ai ‘a Hunga, Lape, Falevai, Tali hau, ‘Utungake, ‘Utulei, Ofu, Koloa pea mo e motu ko ‘Eueiki. Ko e fokotu’u ‘o e ngaahi kolo fo’ou ko’eni ‘oku makatu’unga ia ‘i he tokoni ‘a e Pangike Fakalalaka ‘a ‘Esia mo e poloseki ‘a e Tonga Mo’ui lelei.

7.5.1.8 **TANAKI FAKAMATALA TOUTAI**

Na’e lava ke tanaki e ngaahi fakamatala toutai mei he ngaahi vaka toutai loloto ki he Palu pea ‘ave ki Tongatapu. Na’e lava foki ke tanaki mo e ngaahi fakamatala toutai mei he maketi ika ‘i he uike kotoa pe. Ko e fika 13 ‘oku ‘oatu ai e fakafuofua e lahi e ika na’e fakatau atu ‘i he maketi ‘i Vava’u.

Fika 15: Ko e lahi ‘o e ika na’e fakatau atu ‘i he maketi ika ‘a Vava’u ‘i he Ta’u Fakapa’anga 2016-2017.

7.5.1.9 **AKO**

Na’e fakahoko ha ako felave’i mo e tauhi Lao ki he kau ngaue ‘a e potungaue toutai ‘i he kongia kimu’a ‘o e 2017. Na’e to e fakahoko pe ha polokalama ako tatau ma’a e ngaahi kolo Pule’i Makehe ke tokoni ki he kau memipa ‘o e komiti ke toe mahino ange ‘a e Lao Pule’i ‘o e Toutai 2002, Lao ki he Feitu’u Pule’i Makehe pea mo e ngaahi tu’utu’uni fakahoko ngaue ki he Lao.

7.5.2 **TOUTAI HA’APAI**

Puipuitu’a

Ko e Potungaue Toutai Ha’apai ‘oku nau ngaue fakataumu’a ki he ngaahi ngaue ki hono faama’i e ika, fekumi, muimui’i ‘o e Lao pea pehe ki he Feitu’u Pule’i Makehe.

Kau Ngaue

Ko e kau ngaue 'e toko 5 'oku nau fakahoko fatongia 'i he Toutai Ha'apai 'o kau ai e 'ofisa Nomuka 'o hange ko ia 'oku ha atu 'i he **Tepile 35**;

Tepile 35: Kau ngaue 'a e 'ofisi toutai 'i Ha'apai ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mrs Sosefina Vili	'Ofisa Tekinikale Kalasi II (Pule)
Mr Sailosi 'Alofi	'Ofisa Tekinikale Kalasi II
Mr Tu'atalatau Tonga'onevai	Toutai Tokoni Ma'olunga
Mr Mosese Moala	Toutai Tokoni
Mr 'Ofa Napa'a	Toutai Ako (Ngaue 'i Nomuka)

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko e lisi 'oku ha atu 'i lalo ko e ngaahi ngaue ne lipooti 'i he taimi na'e lava ai:

7.5.2.1 **NGAAHI NGAUE KI HE FAAMA IKA**

Ko e tefito'i ngaue ki tahi 'a Ha'apai, ko e faama'i 'o e tofe. Ko e ngaahi ngaue ko 'eni 'oku lelei 'ene fakalalakaka pea 'oku fakalaka hake mei he faama tofe 'e ua ki he tolu. Ko ia 'oku hoko atu ki hono fakalalakaka'i e ngaue ki he fo'i tofe 'i hano fakahoko ha ngaahi ako mo e kau faama ki hono fakamata 'o e tofe.

7.5.2.2 **POLOKALAMA FEITU'U PULE'I MAKEHE**

Ko e polokalama ki he feitu'u pule'i makehe 'i Ha'apai kuo fakalahi mei he kolo 'e 5 ki he 8. Ko e ngaahi kolo Feitu'u Pule'i Makehe fo'ou, 'oku kau ki ai 'a Matuku, Fonoi mo Mango. Ko tefito'i ngaue ki he polokalama ni ko hono muimui'i mo vakai'i 'a e ngaahi palani pule 'o e ngaahi kolo 'oku nau kau ki he feitu'u pule'i makehe. Tanaki atu kiai, 'oku 'i ai mo e ngaahi kolo 'oku nau fie kau mai ki he polokalama 'o kau ai 'a 'Uiha, Lofanga, Mo'unga'one mo e ngaahi kolo 'o Kauvai.

7.5.2.3 **TANAKI FAKAMATALA (SAVEA MAKETI)**

Ko e fakamatala Toutai 'oku tanaki fakauike ia mei he uafu Taufa'ahau.

7.5.2.4 **FAKA'ALI'ALI NGOUE**

Ko e Maa'imoa Faka'ali'ali Ngoue, na'e lava lelei 'o fakahoko 'i Ha'apai 'o kau mai ki ai 'a e ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e sekitoa toutai 'i Ha'apai.

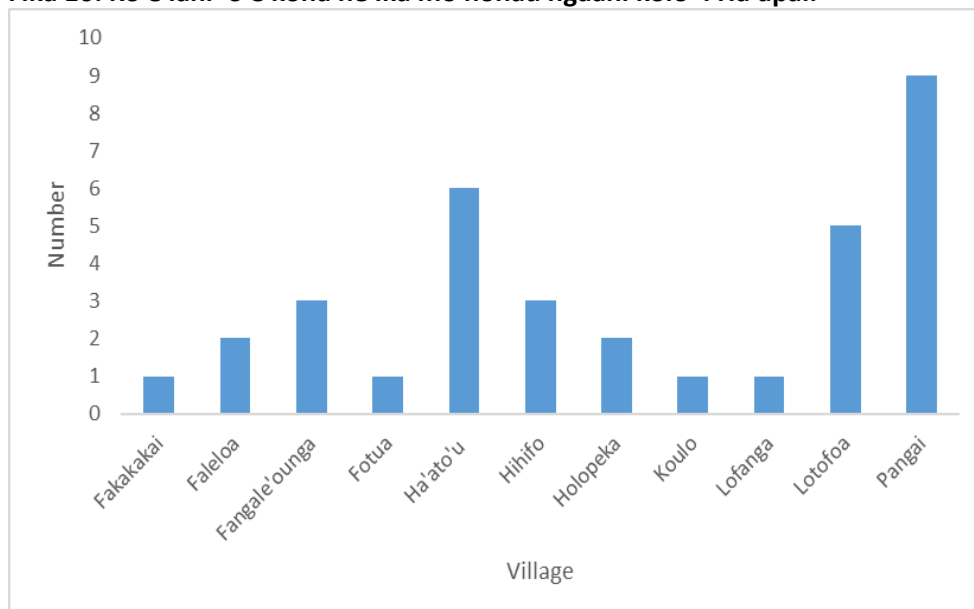

Fakamatala: Ko e ola 'o e Maa'imoa Faka'ali'ali Ngoue 'a Ha'apai 'oku ha atu he Fakalahi 3.

7.5.2.5 **KONA HE IKA**

Ko e konā he ika (sikuatela) ‘oku hokohoko hono lipooti ‘i Ha’apai pea ‘oku ha atu ‘i he fika 15 ‘a e lahi ‘o e ngaahi konā he ika na’e lipooti.

Fika 16: Ko e lahi ‘o e konā he ika mo honau ngaahi kolo ‘i Ha’apai.

7.5.3 **‘OFISI TOUTAI NIUATOPUTAPU**

Puipuitu’a

Ko e tefito’i ngaue ‘a e ‘ofisi toutai ‘i he vahefonua Niuatoputau ko hono tokanga’i e fe’auhi faka’ali’ali ngoue mo e toutai, ka e pehe ki he ngaahi ngaue ki he kau toutai mo e tanaki e ngaahi fakamatala toutai.

Kau ngaue

Ko e ngaahi ngaue ‘i he Vahefonua Niuatoputapu na’e pule’i pe ia ‘e he tokotaha hange koia ‘oku ha ‘i he Tepile 36.

Tepile 36: Tokotaha ngaue ‘i he ‘ofisi toutai ‘i Niuatoputapu ki he Ta’u Fakapa’anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mr ‘Ioane Finau	Toutai Tokoni

Ngaahi ngaue na’e lava

‘Oku ha atu ‘i lalo ‘a e ngaahi ngaue na’e lava ki he taimi lipooti ko eni:

7.5.3.1 **MAA’IMOA FAKA’ALI’ALI NGOUE MO E TOUTAI:**

Na’e lava lelei hono fakahoko ‘a e faka’ali’ali ngoue mo e toutai ‘a Niuatoputapu, pea na’e kau mai ki ai e kakai kehekehe mei he ngaahi kolo. ‘Oku fakafuofua ki he toko 26 ‘a e kakai mo e kolo na’a nau kau mai ki he lesisita mo kau ki he polokalama ni.

Fakamatala: Ko e ola 'o e maa'imoa faka'ali'ali ngoue mo toutai 'a Niuatoputapu 'oku ha atu 'I he Fakalahi 3.

7.5.4 'OFISI TOUTAI 'EUA

Puipuitu'a

Ko e 'ofisi toutai 'o 'Eua 'oku nofo taha pe ia ki he ngaahi ngaue fakatoutai ki tu'a, toutai 'i he poe tauhele ika, muimui'i 'o e Lao, toutai mamaha, maketi ika, tanaki fakamatala pea mo hono tokanga'i 'a e ngaahi ngaue ki he maa'imoa faka'ali'ali ngoue mo toutai. 'Oku fengau'e'aki fakataha foki 'a e 'ofisi toutai 'I 'Eua pea mo e kautaha toutai 'a e kau toutai 'a 'Eua.

Kau ngaue

Ko e 'ofisi toutai 'i 'Eua 'oku tokanga'i pe 'e he 'ofisa 'e taha hange koia 'oku ha atu 'i he **Tepile 37**;

Tepile 37: Tokotaha ngaue 'i he 'ofisi toutai 'i 'Eua ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Hingoa	Lakanga
Mr Siosiuva Vaiangina	Toutai Tokoni

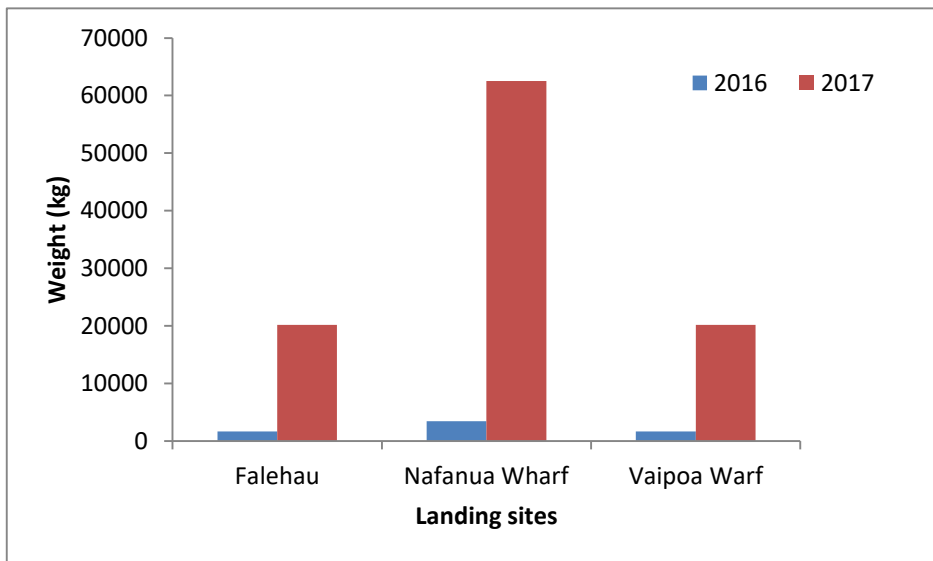
Ngaahi ngaue kuo lava

Ko e ngaahi ngaue na'e lava fakahoko 'i he ta'u fakapa'anga ni 'oku ha atu 'i lalo:

7.5.4.1 TOUTAI HE POE TAUHELE IKA

Ko e poe tauhele ika ko e taha ia 'o e tefito'i toutai 'i 'Eua. Ko e taha foki 'eni 'a e founa toutai 'oku fakahoko ke tokoni ke fakalalakala 'a e toutai 'i 'Eua. 'Oku ha 'i he Fika 17 'i lalo 'a e lahi 'o e ika na'e fakafuofua na'e fakahifo mei he ngaahi vaka toutai 'Eua 'i he ta'u fakapa'anga ni.

Figure 17: Lahi 'o e ika ne fakahifo 'i 'Eua 'i he ta'u fakapa'anga 2016-2017.

7.5.4.2 MAKETI IKA 'A 'EUA

'Oku kei hokohoko lelei pe 'a e fakahoko ngaue 'a e maketi ika 'a 'Eua ki he kau toutai 'a 'Eua tautautefito ki he fiema'u 'aisi. 'I he taimi tatau, 'oku fakahoko mo e ngaue ke faka'ai'ai e kau toutai ke nau faka'aonga'i e maketi ki hono fakatau atu ai e ola 'e nau toutai. 'Oku kau heni 'a e fiema'u ko ia ke to e tokoni'i 'a e ivi toutai 'o e kau taoutai 'i 'Eua.

7.5.4.3 MAA'IMOA FAKA'ALI'ALI NGOUE MO E TOUTAI

Na'e lava lelei 'a e maa'imoa faka'ali'ali ngoue mo e toutai, pea na'e kau mai e kau toutai kehekehe mei he ngaahi feitu'u kehekehe 'o 'Eua, kae pehe foki ki he ngaahi kolo.

Fakamatala: Ko e ola 'o e maa'imoa faka'ali'ali ngoue mo e toutai 'i 'Eua 'oku ha 'i he Fakalahi 3.

8 VA'A MUIMUI'I LAO 'O E TOUTAI

Puipuitu'a

Ko e va'a ki hono Muimui'i Lao 'o e Toutai, 'oku taki ai 'a e tokoni Pule Ngaue ko Poasi Ngaluafe. Ko e va'a ko 'eni 'oku vahevahe ia ki he tafa'aki 'e 4; tafa'aki ki hono muimui'i e Lao mo e Ngaahi tutu'uni, tafa'aki ki hono muimui'i 'o e ngaahi vakatoutai, Taulama fakamafai, pea mo e tafa'aki Laiseni.

Ko e taumu'a ngaue 'a e va'a ko 'eni ki hono Muimui'i Lao 'o e Toutai mo fakapapau'i 'oku mapule'i lelei 'a e ngaahi tu'utu'uni kuo tali 'e he Pule'anga Tonga, kau ki ai mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku 'i ai 'ene kaungatonu ki hotau fatongia fakafeitu'u mo e fakatu'apule'anga, 'oku mahino 'oku muimui'i ofi 'aupito. 'Oku ne kãpui foki heni 'o 'ikai ngata pe he founa tu'ufonua ki hono muimui'i e Lao ka 'oku toe ope atu ki hono to e fa'u ha ngaahi palani mo ha fokotu'utu'u ngaue ke lava ke to e fakamalohi'i'aki e ngaahi tu'utu'uni ngaue ke ne mapule'i lelei 'a e ngaahi Palani Fakafonua ki he ngaahi me'a mo'ui 'i 'oseni.

8.1 TAF'A'AKI KI HONO MUIMUI'I E LAO MO E NGAAHI TU'UTU'UNI

Puipuitu'a

Ko hono muimui'i 'a e Lao mo e ngaahi tu'utu'uni ko e ngaue ia 'oku kaungatonu ke malu mo mapule'i lelei 'a e Toutai pea ko e fatongia mamafa ia 'a e tafa'aki ko 'eni tautau tefito ki ha taimi 'e fakahoko ai 'a e ngaahi ngaue fakasiviliane ki hono le'ohi hotau potutahi pea mo 'uta foki. Ko e ngaahi fatongia ko 'eni, 'oku kau ai foki hono sivi'i mo 'a'ahi ki he ngaahi feitu'u 'oku fakatau ai 'a e ngaahi me'a mo'ui mei 'oseni, ngaahi feitu'u 'oku teuteu ai ngaahi uta ki tu'apule'anga, ngaahi uafu 'oku sivi faka'osi, ngaahi vaka Laiseni ki mu'a pea nau folau atu ki he ngaahi feitu'u toutai'anga, 'o fakatatau pe mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he founa toutai takitaha.

Kau ngaue

Ko e tafa'aki ko 'eni ki hono muimui'i e Lao mo e ngaahi tu'utu'uni, 'oku 'i ai e kau ngaue e toko 3 'a ia 'oku ha 'I he **Tepile 38**;

Tepile 38: Kau ngaue ki he tafa'aki ki hono muimui'i e lao mo e ngaahi tu'utu'uni ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Higoa	Lakanga
Mrs. Losilini Loto'ahea	'Ofisa Toutai
Mr. Uanoa 'Ahoafi	'Ofisa Toutai
Mr. Frank Taufu	Lau'aho

Ngaahi ngaue na'e lava

Ko hono fakatahataha'i 'a e ngaahi ngaue kuo lava 'o fakatatau ki he taimi 'o e Lipooti ni.

8.1.1 NGAAHI NGAUE KUO LAVA KI HE MALU 'O E NGAAHI TAULANGA

Ko e aleapau koia ki he malu 'o e ngaahi taulanga, na'e 'osi fakamo'oni ki ai 'a e Pule'anga Tonga 'i he malumalu 'o e va'a ki hono tokangaekina 'o e me'atokoni 'a e pule'anga Fakataha 'a Mamani. 'I he tu'unga ko ia, na'e fakahoko leva he Potungau Toutai 'a e ngaahi ako mo e ngaahi Potungau fengau'aki fakatefito pe 'eni mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'oku kaungatonu mo e aleapau ko 'eni ki

hono mapule'i lelei 'a e malu ngaahi taulanga fakafonua. Ko e ngaahi ako ko 'ena na'e tokoni mai 'a e Komiti Toutai ki he pasifiki pehē ki he kautaha mei lulope ko e MRAG.

'I he felave'i koia mo e Alepau ki he Malu 'a e Ngaahi Taulanga Fakafonua, na'e fakahoko ai he va'a fakafeitu'u ki hono Pule'i e Toutai (FFA) ha ako fekau'aki mo e hono tauhi e lekooti koia 'oe ola e toutai ki he kau ngaue koia 'a e va'a ko 'eni ki hono Muimui'i e Lao 'oe Toutai tautau tefito ki hono fakalao'i pe ko e founa 'oku malava ke muimui'i ai kamata pe mei hono toutai'i 'o a'u ki hono fakamaketi ki tu'apule'anga.

Ko e va'a Malini pe Tautahi (NAVY) 'a e Tau Malu'i Fonua 'a 'Ene 'Afio 'oku hokohoko lelei pe 'a e ngaue va'ofi pea 'oku 'iai 'a e Alepau 'oku fa'u tautau tefito pe 'eni ki hono muimui'i 'a e ngaahi Laiseni kuo foaki ki he Ngaahi toutai takitaha.

Ko e hiki'i koia 'a e lahi hono sivi'i ngaahi vaka toutai tautau tefito ki he taimi tau mai ki uafa mo e mavahe ki he ngaahi toutai'anga ke fakapapau'i 'oku muimui'ofi ngaahi vaka ki he tu'utu'uni ngaue 'a e laiseni takitaha. Kau heni hono toe fakahoko ha talanoa mo e kau 'Eikivaka ko hono fakamanatu pe 'a e tu'utu'uni 'I he taimi 'oku nau tau mai ki he taulanga.

8.1.2 NGAHI KOLOA TA'EFALAO NA'E PUKE HE POTUNGAUE

Na'e puke he Potungaue 'I he ngaue vaofi mo e Potungaue Polisi 'a e fo'i mokohunu e 2,074 mei Kahana kau ai fo'i 'uo ta'efakalao 'e 10 pe amo e fonu fefine 'e taha.

Ko e ngaue fakalao ki he mokohunu na'e puke na'e kau ai 'a e tohi fakatokanga 'e 2 na'e 'ave ki he tokotaha hia.

8.1.3 NGAHI NGAUE FAKALAO NA'E FAKAHOKO

- Ngaahi tohi fakatokanga e 5 'o kau ai e tohi e 1 ki he vaka toutai na'e toutai ta'e 'iai ha Laiseni pea ko e tohi e 4 na'e 'ave ki he kau toutai na'a nau fakatau 'a e 'uo ta'efakalao.
- Na'e malava ke fakahoko ha sivi e 54 ki he ngaahi vaka Laiseni.
- Ko e sivi pe 'a'ahi e 34 na'e fakahoko ki he ngaahi kautaha uta ika mo'ui.
- Ko e sivi pe 'a'ahi 'e 83 ki he ngaahi kautaha uta ika – valu mo e toutai palu.
- 'Aahi mo sivi e 45 ki he ngaahi feitu'u fakatau ika.
- Ko e savea mo e 'a'ahi e 11 na'e fakahoko ki he ngaahi Pa Ika.

8.2 TAFI'AKI KI HONO MUIMUI'I E NGAHI VAKA TOUTAI

Puipuitu'a

Ko hono muimui ofi 'oe ngaahi vaka toutai 'i 'oseni 'oku fakatefito ia mei hono ngaue'aki 'oe Satelaite mo e naunau tekinolosia 'aki hono fokotu'u ha ki'i me'angaue oku faingofua hono hiki holo ke ne tokoni ki hono tufaki e fakamatala. Ko e tefito'i fatongia 'oe Va'a ko 'eni ko hono siofi 'a e nga'unu holo 'a e vaka toutai Tuna pehe ki he fa'ahinga founa toutai 'oku nau fakahoko'i he potu tahi o Tonga, ke fakapapau'i 'oku nau muimui pau ki he Lao mo e Tu'utu'uni Toutai. 'Oku tokoni lahi 'aupito e ngaahi fakamatala 'oku tanaki mei' he VMS ke muimui'i e toutai ta'efakalao. Ko e tefito'i fatogia 'oe Va'a ni, 'oku ha pe ia 'i he Tu'utu'uni Toutai ki hono Muimui ofi 'oe ngaahi vaka toutai, 2009, pea mo e Tu'utu'uni ki he ngaahi vaka toutai tuna, kuo 'osi fokotu'u ki ai e ki'i me'angaue kuo tali 'e he Kautaha Toutai 'a e Pasifiki kene muimui'i 'a e vaka toutai 'i 'oseni

Kau ngaue

Ko e tokotaha pe 'oku fua fatongia he va'a ni 'a ia oku ha atu he **Tepile 39**;

Table 39: Tokotaha ngaue 'i he tafa'aki Muimui'I e ngaahi vaka Toutai ki he ta'u fakapa'anga 2016/17

Name	Post
Kalolaine Manuopangai	'Ofisa Tekinikale kalasi 2

Ngaahi ngaue na'e lava

Ngaahi ngaue 'i he tafa'aki ngaue ko eni na'e malava ke fakahoko 'i he vaha'a taimi lipooti ni.

8.2.1 NGAHI NGAUE KI HONO MUIMUI'I OFI 'O E NGAHI VAKA

- Ko e polokalama muimui ofi 'oe ngaahi vaka, kehekehe 'e 3 'oku 'osi fokotu'u 'i he 'ulu'i 'ofisi 'oe Potungae Toutai 'i he lolotonga ni. Ko e VMS 'a e Kautaha Toutai 'a e Pasifiki, mo e ngaahi 'Ata ki hono muimui 'oe vaka 'i 'oseni, mo e polokalama muimui ofi 'oe ngaahi vaka toutai 'a e Komisoni Tuna ki he ngaahi fonua 'o e Uesite mo e Pasifiki. 'Oku malava 'e he ngaahi polokalama ko 'eni ke nau muimui ofi 'a e ngaahi vaka toutai muli 'oku nau laiseni ke toutai 'i he potu tahi 'o Tonga, pehe ki hono siofi mo muimui'i e fa'ahinga toutai 'oku nau fakahoko.
- Ko e ngaahi vaka 'eni na'e laiseni ke toutai ho tau potutahi pea lava ke muimui'i 'o ngaue'aki e me'a ngaue kuo tali 'e he Kautaha Toutai 'a e Pasifiki.

1. Fu Ying
2. Jui Hsiang Jie
3. Yu shun
4. Yu Shun No.2
5. Yu Shun No.66
6. Yu Shun No.88
7. Yu Shun No.668
8. Pacific Moon
9. Pacific Sunrise

- 'Oku kei hokohoko atu pe e fengae'aki 'a e tafa'aki' ni mo e ngaahi Potungae felave'I; Taumalu'i Fonua 'a 'ene 'Afio, mo e ngaahi laulapuna oku nau fakahoko hono polisi'i hotau potu tahi.
- 'Oku kei hoko atu pe 'a e tokoni 'a e FFA, 'o tuku mai e polokalama fekumi mo e 'ata ki hono muimui 'oe ngaahi vaka 'i oseni, pea ko e taha 'eni he ngaahi me'angaue lelei mo 'aonga ki hono siofi e ngaahi vaka 'oku nau maumau lao, 'a ia 'oku nau ngaue'aki 'a e polokalama muimui ofi 'o e vaka 'oku 'otometiki pe 'ene tala ha fa'ahinga vaka pe 'oku lele 'i he potu tahi 'o e Pasifiki
- 'Oku malava foki 'e he tafa'aki muimui ofi 'o e ngaahi vaka, ke ne hu 'o ngaue'aki 'a e polokalama VMS 'a e Komisoni Tuna 'o e ngaahi fonua Uesite mo e Pasifiki, 'a ia 'oku nau toutai 'i loto 'i he maile tahi e 100 'o e tahi 'ata, 'o a'u ki he maile tahi 'e 200 laine fakangatangata 'o Tonga.
- Na'e tokoni mai 'a e Kautaha Toutai 'o e Pasifiki ki he polokalama VMS fakafonua a Tonga, 'aki ha US\$10,210 ki hono fakalele 'a e ngaue.

- Na'e fakahoko 'e Ramesh Chand mo Steve Masika ha ako fakalotofale mo e kau ngaue 'o e Potungae kihe anga hono ngaue'aki e me'angaue ki hono muimui'i ofi 'o e ngaahi vaka toutai.
- Na'e kau atu foki 'a Tonga ki hono ngaue'aki 'o e NTSA TXT na'e fakahoko eni lolotonga 'a e lele 'a e polokalama Tui Moana 'I hono vakai'I 'a e sisitemi NTIS.
- Hokohoko lelei atu ai pe hono siofi 'e he tafa'aki VMS 'a e nga'unu mo e ngaue holo 'a e ngaahi vaka toutai 'oku 'i hotau potu tahi
- Ko hono lekooti faka'aho 'a e ngaahi feitu'u toutai'anga 'oe fanga ki'i vaka toutai takitaha, pea lipooti ki he kau ma'u vaka 'o kapau oku tamate'i mai 'e he vaka 'a e ki'i misini muimui ofi 'oe vaka.
- Ko hono lipooti 'i he mahina kotoa 'a e lele'anga 'oe vaka, 'o kapau 'e fiema'u mei he Tau Malu'i fonua 'a 'ene 'Afio.
- Na'e lava lelei e polokama ngaue 'a e Kurukuru mo e Tuimoana he 2016 'i he tokoni 'a e Taumalu'i Fonua 'a 'ene 'Afio

8.3 TAF'A'AKI TAULAMA FAKAMAFAI

Puipuitu'a

Ko e tefito'i fatongia 'o e va'a ko 'eni, ko hono fakaheka atu e kau taulama fakamafai 'i he ngaahi vaka toutai oku laiseni 'i Tonga ni, ke tanaki mai e ngaahi fakamatala toutai, siofi e founga toutai 'oku fakahoko 'i loto vaka, ke mapule'i lelei 'a e naunau toutai fakatekinolosia 'oku ngaue'aki 'e he vaka, ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke fakahoko 'e he vaka ha toutai ta'efakalao, ka nau faipau ki he tu'utu'uni mo e alepau ngaue 'i he laiseni, pea ke ne lekooti e lahi e ika oku toutai'i mai 'e he vaka, mo e ika 'oku li'aki 'i tahi, ke tokoni 'eni ki hono vakai'i e lahi e ika oku toe 'i hotau potu tahi, pehe ki hono fa'u e palani toutai.

Kau ngaue

Ko e tafa'aki Taulama Fakamafai 'oku 'i ai 'a e kau ngaue 'e toko ua. 'Oku tokanga'i pe foki 'a e tafa'aki ni 'e he tokotaha 'oku ne tokanga'i 'a e tafa'aki Muimui'i 'o e 'u vaka Toutai, **Tepile 40**;

Tepile 40: Kau ngaue 'a e tafa'aki Taulama Fakamafai ki he Ta'u Fakapa'anga 2016/17

Name	Post
Kalolaine Manuopangai	'Ofisa Tekinikale Kalasi 2
Malakai Faletau	Toutai Akoako

Ngaahi ngaue na'e lava

Ngaahi ngaue na'e malava ke fakahoko 'e he tafa'aki ngaue ni lolotonga 'a e vaha'a taimi lipooti ni.

8.3.1 NGA'AHU NGAUE 'A E TAF'A'AKI TAULAMA FAKAMAFAI NA'E FAKAHOKO

- Fakamo'oni e Alepau mo e 'Otumotu kuki ke fakaheka 'e tau kau Taulama Fakamafai 'i he'enua ngaahi vaka toutai
- Hokohoko lelei atu pe e fengae'aki mo e Kautaha Toutai e Pasifiki ki hono fakaheka 'etau kau Taulama Fakamafai 'i he vaka Toutai Kupenga 'Amelika

- Hiki vahenga e Taulama Fakamafai mei he \$50 kihe \$70 'i he taimi 'oku nau heka ai he vaka toutai muli 'oku laiseni ke toutai ho tau potu tahi, pea \$50.00 'i he taimi 'oku nau heka ai he vaka toutai fakalotofonua.
- Kamata ngaue e ongo taulama fakamafai 'e ua hili ha'ana kau atu ki he ako ne fakahoko 'i he 'apiako 'alu tahi 'a Vanuatu
- Hokohoko lelei atu pe 'a e fakahoko fatongia ki hono tokanga'i 'o e 'ofisa taulama fakamafai mo hono vakai'i 'a e 'u fakamatala 'oku malava ke tanaki mai
- Ko e kau 'ofisa Taulama Fakamafa'i 'e toko 26 na'e malava ke nau fakahoko fatongia 'i he folau kotoa 'a e 'u vaka 'i he taimi 'o e lipooti ni
- Na'e 'i ai e faingamalie ke heka e kau taulama fakamafai 'i ha fo'i toutai 'e fa 'i he alepau mo e 'otumotu kuki pea valu 'i he vaka talite mo 'Amelika
- Fakangaue'i 'ehe Polokalama Taulama Fakamafai 'a Tonga ha kau Taulama Fakamafai e toko 15
- Fakapa'anga 'e he pa'anga tokoni 'a Siapani 'a e ako Taulama Fakamafai fakalotofonua ne fakahoko 'i Novema 2016 fe'unga mo e US\$24,045.00
- Na'e fakahoko he SPC ha ako uike 3 ki hono to e fakalahi mai e kau Taulama Fakamafai. Ko e toko 9 ne kau mai ki he ako ni (fitu Tonga mo e toko ua mei Palau.)

8.4 TAF'A'AKI LAISENI

Puipuitu'a

Ko e ngaahi fatongia 'o e tafa'aki Laiseni 'oku kau ai hono vakai'i e ngaahi kole laiseni hange ko e vaka toutai muli, vaka toutai fakalotofonua mo e toutai palu, sipoti toutai, ngaahi fale ngaohi'anga ika , toutai tauhi'anga ika mo'ui, pa-ika, mo e ngaahi me'a mo'ui, kau ai hono tanaki 'o e peseti 'e 0.5, peseti 'e 1 mo e peseti 'e 5 he totongi 'o e mahu'inga fakalotofonua 'o e ngaahi me'atahi 'oku uta fakakomesiale ki tu'apule'anga, mo e ngaahi totongi laiseni kehekehe pe. Ko e fatongia kehe 'o e va'a ni 'oku kau ai hono teuteu 'o e ngaahi tohi ngofua ki hono uta ki tu'apule'anga 'a e ngaahi me'atahi kotoa 'oku tu'utu'uni 'i he tefito'i Lao Toutai pe fiema'u 'i he konivesio he fefakatau'aki fakavaha'a pule'anga 'o e fa'ahinga me'atahi 'oku malu'i, mo teuteu mo foaki atu e ngaahi ngofua ki he lolo 'ikai ke tute, 'i he polokalama tokoni 'a e Pule'anga.

Kau Ngaue

Ko e Va'a ki hono Muimui'i 'o e Lao Toutai (FCD) 'oku fai fatongi ai 'a e kau ngaue 'oku ha atu he lisi 'i lalo 'i he tepile 41.

Tepile 41 : Kau Ngaue he Va'a Laiseni 'a e Toutai ki he 2016/17.

Name	Post
Mr. Tevita Ahoafi	'Ofisa Laiseni mo e Sitifikeiti
Mr. 'Amanaki Paea	'Ofisa Tekinikale kalasi 2

Ngaahi ngaue na'e lava

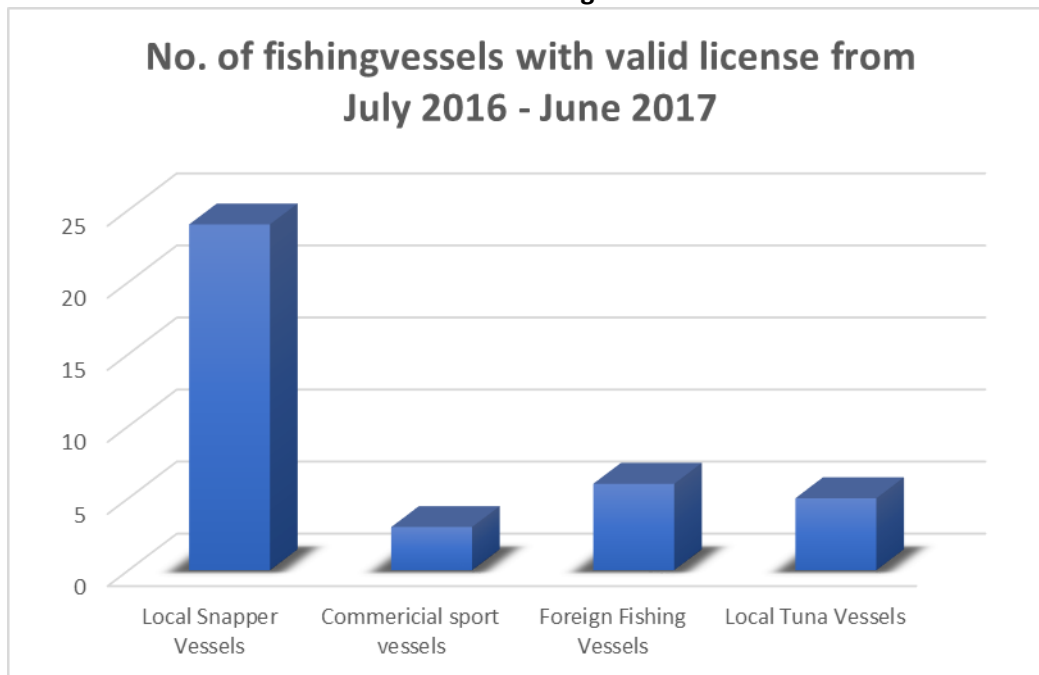
Ko e lisi 'i lalo Ko e ngaahi ngaue ia kuo lava 'o fakatatau ki he piliote 'o e lipooti.

8.4.1 NGA'AHU FATONGIA 'O E TAF'A'AKI LAISENI

Ko e vaka toutai 'e 40 na'e 'i ai 'e nau laiseni ke toutai 'i he potutahi 'o Tonga lolotonga 'a Siulai, 2016 ki Sune, 2017. Na'e 'iai e vaka toutai muli 'e 7, vaka toutai valu fakalotofonua 'e 5, vaka toutai sipoti faka-komesiale 'e 4, mo e vaka toutai palu 'e 24. Lolotonga e piliote 'o e lipooti, ko e vaka toutai

muli 'e taha mo e vaka sipoti toutai faka komesiale 'e taha na'e 'osi 'ena taimi laiseni pea 'ikai toe fakafo'ou.

Fika 18: Lahi 'o e vaka toutai mo 'enau laiseni ngaue mei Siulai 2016 ki Sune 2017.

Lolotonga 'a Siulai 2016 ki Sune 2017, ko e ngaahi laiseni kotoa 'e 76 na'e foaki 'o kau ai e vaka toutai valu fakalotofonua 'e 4, vaka toutai palu 'e 19, vaka toutai muli 'e 7, kautaha uta ika valu/palu/ika mamaha 'e 3, kautaha uta ika ki muli e fa'ahinga ika kehekehe 'e 2, tauhi'anga ika mo'ui 'e 2 mo e laiseni pa-ika 'e 39.

Ko e kautaha uta ika ki tu'apule'anga 'e 10 ne foaki 'enau laiseni, Ko e 4 ki hono uta e valu/palu/ika mamaha, kautaha 'e 4 ki hono uta e fanga ki'i ika mo'ui, 1 ki hono uta 'o e nge'esi vasuva, mo e laiseni 'e 1 ki hono uta ki tu'apule'anga 'a e limu tanga'u.

8.4.2 NGOFUA

Na'e foaki 'i he Va'a ni 'a e ngofua kotoa 'e 17,050 lolotonga 'a Siulai 2016 ki Sune 2017. 'Oku ha atu 'i he lisi 'i lalo 'a e lahi 'o e ngofua na'e foaki lolotonga e piliote lipooti.

- Ngofua 'e 572 ki hono uta ki tu'apule'anga 'a e valu mo e palu;
- Ngofua 'e 147 ki hono uta ki tu'apule'anga 'a e fanga ki'i ika mo'ui;
- Ngofua 'e 10 ki hono uta ki tu'apule'anga 'a e limu tanga'u;
- Ngofua 'e 1 ki hono uta e ika kehe;
- Ngofua 'e 16,320 ki hono uta e ika taumu'a ki he ma'u me'atokoni mo e suvenia 'i mala'e vakapuna mo 'ofisi pea mo hono mahu'inga Ko e \$150,144 (pa'anga tanaki).

8.4.3 FAKA'ATA MEI HE TUTE

Ko e Va'a Laiseni na'e hokohoko 'enau tokoni ki hono fakalalaka 'a e sekitoa toutai fakakomesiale mo tokoni ke to'o e tute, mo e totongi uafu mo e ngaahi sevesi tukuhau.

Lolotonga e piliote 'oku lipooti, ko e vaka folau toutai 'e 395 na'e ma'u 'enau lolo 'ikai ke tute he polokalama tokoni 'a e Pule'anga. 'E faka'ilonga'i 'a e lahi 'o e vaka na'e ngaue 'i he 2016 – 2017, 'oku ma'ulalo he lahi kotoa e vaka toutai na'e lesisita he Potungae Toutai. Ko kinautolu na'e 'ikai ke

nau kau, 'oku makatu'unga 'i he maumau pe ko e 'ikai ke toutai honau vaka lolotonga e piliote ni pea 'ikai kenau kau mo 'iai ha'anau lolo.

Tepile 42: Fakaikiiki 'o e ngaahi vaka toutai he polokalama lolo 'ikai tute mei Siulai 2016 ki Sune 2017

Fa'ahinga Toutai	Lahi 'o e lolo (lita)
Vaka Toutai taumata'u loloto (palu)	262,360
Vaka Toutai Loloto (valu)	877,500
Vaka Toutai Muli	2,362,000
Katoa	3,501,860

9 NGAahi POLE KI HE POTUNGAUE TOUTAI

'I he ta'u fakapa'anga 2016/17 na'e malava ai ke fakatokanga'i 'a e ngaahi faingata'a na'e fehengahangi mo e Potungau'e ni. 'I he ngaahi faingata'a ko eni na'e malava ke fakatokanga'i ha ngaahi faingata'a 'oku malava ke tofuhia katoa ai 'a e ngaahi va'a ngaue 'o kau ki ai 'a e 'ofisi 'o e Pule ngaue:

9.1 NGAahi PALOPALEMA 'OKU TATAU AI 'A E 'U VA'A NGAUE

1. Lolotonga fakahoko 'a e polokalama koia ki hono fua 'o e fakahoko fatongia 'a e tokotaha ngaue (PMS)
2. Tokosi'i 'a e kau ngaue
3. Fakangatangata 'a e Patiseti ngaue
4. Si'isi'i 'a e ngaahi me'angaue fakatekinikale lelei (vaka mo e me'alele)
5. Si'isi'i 'a e ngaahi poloseki fakalalakaka mo e taukei pe 'ilo fakapule.
6. Tononou 'a e fengau'e'aki fakataha mo e ngaahi Potungau'e fekau'aki (MDAs)
7. Si'isi'i 'a e ngaahi ako ke langa hake 'a e tu'unga 'ilo 'a e kau ngaue (ako taimi nounou mo loloa)
8. Si'isi'i 'a e ngaahi me'angaue 'a e Potungau'e hange ko e 'ofisi 'I he ngaahi 'otumotu.

9.2 FAKAVA'A

- Va'a Saienisi
 1. Ke to e longomo'ui ange 'a e lao ki he feitu'u pule'I makehe pea mo e ngaahi toutai fakakomesiale.
 2. Fakalahi 'a e 'elia 'oku fakahoko ai 'a hono fakaili 'o e me'a mo'ui 'o 'oseni kau kiai 'a e 'otumotu ke malava ke fakahoko hano fakafanau ha fa'ahinga me'a mo'ui 'e 2 he taimi 'e taha.
 3. Fakalalakaka 'a hono faama'i 'o e limu mo'ui ke lava ke toe tokolahi ange 'a e lahi 'o e fanga ki'l me'a mo'ui iiki.
 4. Ke toe lahi ange 'a hono fakaili 'o e vasuva ke malava ke feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e maketi.
 5. Muimu'i 'a e tu'unga 'oku 'I ai 'a e 'u feitu'u pule'i makehe 'aki ha ngaahi fakataha.
 6. Hokohoko atu 'a e ngaue ki hono fokotu'u 'o e 'u feitu'u pule'I makehe fo'ou
 7. Ke fakapapau'i 'a e mahu'inga 'o e 'u tanaki fakamatata 'a e Potungau'e 'oku tanaki.
 8. Fakalahi 'a e ngaue ki he ngaahi tauhele ika (FAD).

9. Fakalalakaka ange 'a hono tokoni'i 'a hono ngaahi 'o e tofe, tupu mo e maketi.
 10. Fakalalakaka 'a hono tokoni'i 'a hono faama'i 'o e limu kau ki ai mo e pulopula.
 11. Faka'ilonga'l ha ngaahi ako mo ha ngaahi 'ilo 'e malava ke fakalalakaka'l 'aki 'a e sekitoa toutai 'l he founga pule, taumata'u, fakalele 'o e toutai pea mo e pule'i 'o e pisinisi.
 12. Tomui 'a hono fakahu koia 'o e ngaahi fakatala ki he teitapeisi 'a e Taulama Fakamafai pea fakatupunga mei ai 'a 'ene fa'a matemate mei he SPC (TUBs system and OPM system).
 13. Ma'ulalo 'a e peseti 'o e tanaki fakamatala fakasaienisi ki he palu mo e tuna.
 14. Holo 'a e levolo 'o e tanaki fakamata ki he fanga ki'l toutai iiki mo e toutai mamaha.
 15. Si'isi'i 'a e lahi 'o e savea fakasaienisi (gonads and otoliths) ki he palu ke malava ke fakafuofua 'a e lahi 'o e sitoka.
 16. 'Ikai ha toe savea fakamuimui ki he 'u feitu'u fai'anga toutai 'i loto 'i he feitu'u toutai'anga 'o Tonga (EEZ)
- Va'a muimui'i 'o e lao
 1. Tonounou fakame'angaue ke lava ke muimui'i 'a e ngaahi matafanga (vaka) ke fakahoko 'aki 'a hono muimui'i 'a e toutai ta'e fakalao (fanaika, uku hina kasa pea mo e uku misini etc)
 2. Fiema'u ke 'ofisa fakamafai ke fakahoko fatongia 'i hono sivi mo heka 'i he ngaahi vaka toutai 'l he tahi 'ata
 3. Fiema'u ha tu'utu'uni ngaue longomo'ui ki he 'u feitu'u matafanga.
 4. Fiema'u 'a e tokoni 'a e kakai ki hono lipooti mai koia 'o e 'u toutai ta'e fakalao
 5. Fakapapau'i ko e 'ofisa fakamafai 'oku ne ma'u 'a e taukei ki he heka mo e sivi'l 'o e ngaahi vaka toutai.
 6. Hiki'l hake 'a e tu'unga taukei 'o e kau ngaue 'a e tafa'aki muimui'l 'o e Lao
 7. Fokotu'u ha komiti ngaue ken au fakahoko 'a e ngaue ki he aleapau ki hono ngaue'aki 'o e uafu.
 8. Fa'u ha palani ngaue fakafonua (NPOA) ki he toutai ta'e fakalao (IUU).
 9. Fakamalohi'l 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'oku ha 'l he laiseni ki he 'u vaka toutai, paika, hua atu 'o e tuna ki tu'apule'anga pea mo e kautaha faama.
 10. Fakalahi 'a e va fekaue'aki 'a e tafa'aki muimui'i 'o e 'u vaka toutai (VMS).
 11. Fakapapau'i 'oku toe fai hano siofi pe vakai'l 'a e tu'utu'uni ngaue 'o fakatatau mo e fakahoko ngaue lolotonga.
 12. Fiema'u ke toe lelei ai 'a e fengaue'aki mo e ngaahi Potungaue fekau'aki ki hono fakahoko 'a e tefito'i fatongia 'o e va'a muimui'l 'o e lao ke toe leleiang e mo longomo'ui 'a e fakahoko fatongia.
 13. Taulama fakamafai:
 - a. Ke toe fakatokolahi mo ako'i ha kau 'ofisa taulama fakamafai'i ke malava ke fakakakato 'a e fiema'u 'a e 'u vaka toutai ma'u laiseni ken au toutai 'l he potu tahi 'o Tonga.
 - b. Hokohoko atu 'a e aleapau ngaue taulama fakamafai mo Cook Island.
 - c. Fa'u ha aleapau 'a e Potungaue pea mo e kau 'ofisa taulama fakamafai.
 - d. Kamata 'a hono ngaue'aki 'a e tu'utu'uni ngaue ki he 'ofisa taulama fakamafai.
 - e. Fakahoko ha toe ako fakamanatu ki he kau 'ofisa taulama fakamafai motu'a.
 - f. Ako'l 'a e 'ofisa taulama fakamafai ke ne lava 'o fakahoko fatongia 'l he 'u vaka kupenga 'oku 'l he malumalu 'o e ngaahi fonua melanisia pea mo fakamafai'l ke hoko ko ha 'ofisa taulama fakamafai.

Fakalahi 1: Lea Nounou

- ACIAR Senita Fakavaha'apule'anga 'a Aositelelia 'I he fekumi ki he ngoue
- ADB Pangike Langa Fakalalakaka 'a 'Esia
- CITES Konivesio 'o e Lao Toutai 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha
- CRSP Poloseki ki he feliuliuaki 'o e 'ea
- CMM Konivesion me'afua pule
- CSD Va'a ngaue faka'ofisi
- DWFMP Palani Pule Toutai ki he toutali loloto
- EEZ Konga tahi toutai'anga faka'ekonomika
- EPA Aleapau ki he fengaue'aki faka'ekonomika
- FAD Naunau tauhele ika
- FAO Kautaha me'atokoni mo e ngoue 'a e ngaahi pule'anga fakatahataha
- FCD Va'a muimui'I Lao 'a e Potungaue
- FFA Kautaha Toutai 'a e Pasifiki
- FFC Komiti alealea ki he toutai
- FFV Vaka toutai mei tu'apule'anga
- FMDD Va'a ngaue ki hono pule'I mo fakalalakaka 'a e Potungaue toutai
- FSD Va'a Saienisi 'a e Potungaue toutai
- FY Ta'u fakapa'anga
- HACCP Founga pule'i 'o e tu'unga ma'a mo malu 'a e me'atokoni
- IUCN Kautaha fakamamani lahi ki hono malu'I 'o e 'ataakai
- IUU Toutai ta'efakalao mo 'ikai ke lipooti
- JICA Kautaha fengaue'aki fakava'ahapule'anga 'a Siapani
- MCS Muimui'i malu mo le'ohi
- MTU Me'angaue fakafetu'utaki fe'aveaki
- MPI Potungaue ki he ngaahi ngaue 'a Nu'usila
- NPOA Palaningaue fakalotofonua
- RIMF Fokotu'utu'u fakamamani lahi ki hono tokanga'I 'o e ngaahi fakamatala
- RNZAF Laulapuna 'a Nu'usila
- SMA Feitu'u pule'i makehe
- NPFA Kautaha fakalotofonua ki hono faama'i 'o e tofe
- NTIS Polokalama tauhi'anga fakamatala 'a e talite 'a Niue
- NTSA Talite Aleapau 'a Niue
- NZ Nu'usila
- NIWA Kautaha fakafonua ki he Vai mo e 'Etimosifia
- NCD Mahaki 'ikai ke pipihi
- PC Komuniti 'a e Pasifiki
- PDF Pa'anga Poloseki fakalalakaka
- SPC Sekelitali ki he Komuniti Pasifiki
- SOP Tu'utu'uni ngaue
- TFSP Palani ki he Sekitua Toutai 'a Tonga
- TSDF Palani Fakalalakaka Fakafonua 'a Tonga
- TVM Te Vaka Moana
- TMDP Palani pule'i mo fakalalakaka 'o e Tuna
- TCC Komiti Ngaue Fakatekinikale
- TC Tu'utu'uni ngaue
- UN Pule'anga Fakatahataha

- US ‘Amelika
- VMS Me’angaue ki hono muimui’l ngaahi vaka toutai
- WCPFC Komisoni ki he Uesite mo e Pasifiki

Fakalahi 2: Ngaahi Ako mo e Fakataha ki Tu’apule’anga

‘Oku fiefia ‘a e Potungae Toutai ‘l he ngaahi faingamalie kuo ta’imalie ai ‘a e Potungae ‘l he ngaahi fakataha mo e Ako ko e’uhi ‘oku tokoni ia ki hono fakalalakaka’i ‘a e ‘ilo mo e potol’ ngaue ‘a e kau ngaue pea pehe ki he sekitoa Toutai. ‘l he tepile 5 ‘oku ‘iai ‘a e fakaikiiki ‘o e ngaahi Ako mo e Fakataha ne malava ke kau atu ki ai ‘a e ni’ihi ‘o e kau ngaue lolotonga ‘a e ta’u fakapa’anga koeni.

Tepile 5: Fakaikiiki ‘o e ngaahi ako, fakataha na’e kau atu kiai ‘a e ni’ihi ‘oe kau ngaue lolotonga ‘a e fa’ahi ta’u lipooti ni.

Folau ki Tu’a Pule’anga	
Mahina mo e Loloa	Taumu’a ‘o e folau mo e feitu’u ‘oku nau fakapa’anga.
8 th – 10 th Sune 16	Aleapau mo Tokelau, NADI, FISU
3 rd – 22 th Sune 16	Fakataha fakavaha’apule’anga fekau’aki mo e Limu pea mo e fakalalakaka ‘a e Toutai, SUVA, FISU
20 th – 24 th Sune 16	Fakataha fekau’aki mo e toe alea fekau’aki mo e talite mo ‘Amelika, AUCKLAND, NU’USILA
23 rd – 24 th Sune 16	Ako ke toe fakalalakaka ange ‘a e faitohi, tu’utu’uni ngaue pea mo e palani ki hono pule’l ‘o e Toutai. APIA, SAMOA
4 – 8 Siulai 16	2016 Ako fakafeitu’u lalahi ki hono sitoka ‘o e me’a mo’ui mei ‘oseni, NOUMEA
8 Siulai – 11 ‘Akosi 16	Ako ki he Letio mo e ngaahi founa ‘o e fakamalola lea
4-6 Siulai 16	Fakataha makehe hono 9 ‘a e kau ‘ofisiale ‘o e komiti alealea ki he toutai. Fakataha fakata’u hono 13 ‘a e komiti alealea ki he toutai, VANUATU
11 – 15 Siulai 16	Konifelenisi fakamamani lahi hono 32 fekau’aki mo e toutai COFI – FAO), ROME.
11 – 22 Siulai 16	Konifelenisi ‘a e kautaha toutai ‘a e pasifiki, HONIARA, SOLOMON
9 – 19 Siulai 16 20- 22 Siulai 16 11 – 15 Siulai 16	2016 Ako fakafeitu’u lalahi ki hono sitoka ‘o e me’a mo’ui mei ‘oseni (toe ki’l fakaikiiki ange), Ako ke fakalalakaka ‘a e ‘ilo ki hono malu’l mo muimui’l mo malu’i e mo’ui mo e tu’unga mo’ui lelei ‘a e kakai pea mo e tu’unga faka’ekonomika fakalotofonua, NOUMEA
13 – 2 ‘Akosi 16	Semina ki he ngaahi me’a mo’ui ‘o ‘oseni pea mo e ako fakatekinikale ki he ngaahi fonua langalanga hake, JIANGSU, CHINA
28 – 11 ‘Akosi 16	Fakataha kimu’a ‘a e kautaha toutai ‘a e pasifiki, Fakataha hono 2 ‘a e kautaha toutai ‘a e Pasifiki, fakataha hono 2 ‘a e kulupu ngaue ki he ER-EM pea mo e fakataha hono 12 th ‘a e komiti Saienisi, BALI, INDONESIA
4 – 6 ‘Akosi 16	Toe siofi ‘a e palani ngaue ‘a e Tevaka ki he 2013 – 2018 pea mo e ola ki he fokotu’utu’u ngaue ki he 2013 – 2016 pea mo e fakataha makehe ki ha mea ‘e fakalalakaka ai ‘a e toutai pea mo e fakataha ‘a e kautaha

	ki he ngaahi fonua 'oku 'ikai ke nau memipa 'I he kautaha oku nau tokanga'I 'a e me'amo'ui, Auckland NZ
15 – 19 'Akosi 16	Fakataha fakafeitu'u 'a e Pasifiki fekau'aki mo e teuteu ki he konifelenisi hono 13 'a e paati ki he konivesion ki he talite fakamamani lahi ki he ngaahi me'a mo'ui ku 'ikai ke ngofua hono toutai'i (CITES), SAMOA
29 – 02 Sepitema 16	Fakataha 'a e tafa'aki noate 'o e komisoni ki tuna. Alealea hono 12 ki he va fengae'aki 'I he vaha'a 'oe FFA mo Siapani, JAPAN
12 - 29 Sepitema 16	Fakataha hono 12 'a e komiti ngaue fakatekinikale
12 – 23 Sepitema 16	Polokalama muimui'i 'o e toutai ta'efakalao (Operation Kurukuru), SOLOMON
24 – 05 'Okatopa 16	Fakataha hono 17 'a e konivesio ki he lao toutai 'a e ngaahi pule'anga fakatahataha (CITES COP17), South Africa
4 – 7 'Okatopa 16	Fakataha hono 17 th 'a e komiti laipeli (PIMRIS), SUVA
12 – 14 'Okatopa 16	Fakataha fekau'aki mo hono analaiso 'o e ngaahi fakamatala tanaki (R-Training), AUCKLAND
15- 29 'Okatopa 16	Ako 'a e kau 'Ofisa toutai 'I he pasifiki, VANUATU
14 – 18 'Okatopa 16	Ako ki he fokotu'utu'u ngaue fakamamani lahi ki hono tokanga'I 'o e ngaahi fakamatala, FIJI
26- 04 Novema 16	Kau ki he ngaahi tokotu'utu'u ngaue 'a Tokelau Fakataha mo e ngaahi kupu fekau'aki felave'i Kau ki he fakataha 'a e Tevakamoana Alealea fekau'aki mo e founga pule, HONIARA.
26 – 15 Novema 16	2016 Semina ma'a 'Esia mo e pasifiki fekau'aki mo hono malu'i 'o e ngaahi feitu'u matafanga, CHINA
31- 04 Novema 16	Fakataha fekau'aki mo hono fakatolonga 'o e me'amo'ui 'o 'oseni pea mo fakalalakaka'i 'a e 'ilo 'o e ngaahi fonua 'I he pasifiki, APIA
1 – 21 Novema 16	Semina fekau'aki mo hono muimui'I 'o e lao, CHINA
3- 8 Novema 16	'Analaiso 'a e tahi mo hono ngaahi naunau ke tokoni kihe 'u vaka toutai loloto, HONOLULU
8-19 Novema 16	Fakalele mo ako 'a e lahi 'o e tahi 'I he mokohunu momoa 'i he 'u me'atahi momoa 'i Siaina, China
14-18 Novema 16	1 st fakataha fakafeitu'u fekau'aki mo e fokotu'utu'u ngaue fakamamani lahi ki hono tokanga'I 'o e ngaahi fakamatala, Suva, Fiji
5 – 10 Tisema 16	Fakataha hono 13 'a e komisoni ki he tuna (WCPFC13), Fiji
6 – 8 Tisema 16	Ako ki he kau Taulama fakamafai ke nau ako'i 'a e kau taulama fakamafai fo'ou ki he malu 'o e kau 'ofisa 'I he ngaahi fietu'u 'oku nau 'i ai, BRISBANE
12 -15 Tisema 16	Fakataha hono 10 ki he tanaki fakamatala fekau'aki mo e toutai tuna, NADI, Fiji

24-27 Sanuali 17	Fakataha ki hono faka'ilonga'i hono tukuange 'a e 'anga mate
2 – 3 Fepueli 17	Fakataha 'a e uepisaiti 'a e TVM
6 – 10 Fepueli 17 13 – 15 Fepueli 17	Fakataha hono 17 th 'a e kau pule taulama fakamafai pea mo e ma'u'anga fakamatala (RIMF)
13 – 18 Fepueli 17	Ako ki hono muimui'l 'o e lao
20 – 02 Ma'asi 17	2017 Ako ki he fefakatau'aki, tu'utu'uni pea mo e fakapotopoto 'l he tafa'aki toutai.
24 – 27 Ma'asi 17	Fakataha ki hono faka'ilonga'i hono tukuange 'a e 'anga mate, Workshop, NZ
6 – 10 Ma'asi 17	Fakataha 'a e kau 'ofisa laiseni, Honiara
6 – 8 Ma'asi 17	Fakataha 'a e FFA ki he ngaahi me'afua faka'ekonomika, SUVA
06 – 14 Siulai 17	Ako setifikaiti 'a e kau 'ofisa toutai
7 – 17 Ma'asi 17	Ngaue'aki 'a e me'angaue faka-ICT mo 'elekitulonika.
14 – 17 Ma'asi 17	Fakataha hono 10 'a e kau taki toutai pea mo e 'u poloseki felave'i
12 – 11 Ma'asi 17	Fakalakalaka 'l he 'ilo 'a e sekitoa toutai 'l he'ene fakahoa ki he ngaahi fatongia 'o e fakatoutai
24 Ma'asi – 13 'Epelei 17	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sivi'i fakalotofonua mo analaiso 'a e ngaahi palopalema 27-28 Ma'asi 2. Fakataha fekau'aki mo e talite mo Niue (NTSA), 2 9-31 Ma'asi 3. Fakataha hono 20 'a e komiti ngaue MCS (MCSWG20) 3-7 'Epeleli 4. Fakataha fakafeitu'u hono 3 fekau'aki mo hono tokangaekina 'o e ma'u'anga fakamatala (RIMS3) 8 and 10 'Epeleli 5. Akongaue 'a e tokoni CEO 'o e va'a muimui'l e lao 'a e Potungae Toutai ki he FFA 11 – 13 'Epeleli
29-31 Ma'asi 17	Konifelenisi hono 14 'a e fanga ki'l fonua iiki langalanga hake ki he teuteu ki he fakataha fekau'aki mo 'oseni.
10 – 13 'Epeleli 17	Fakataha fekau'aki mo e ngaahi founa 'e toe leleiange ai hono pule'i 'o e ngaahi matafanga 'i he ngaahi fonua polinisia.
22 – 1 Me 17	Fakataha hono 11 fekau'aki mo e tanaki fakamatala ki he Tuna (TDW-11).
24 – 28 'Epeleli 17	Fakataha fakatekinikale ki he malu 'o e ngaahi me'a mo'ui 'o 'oseni.
24 – 28 'Epeleli 17	Fakataha 'a e 'u fonua 'oku nau kau ki he talite aleapau mo Niue

	(NTIS), Suva, FIJI
24 – 25 ‘Epeleli 17	Fakataha fakafeitu’u ki he ngaahi tokoni fakatoutai
03 - 06 Me 17 08 - 12 Me 17 15 -16 Me 17	Fakataha ki mu’a ‘a e komiti alealea ki he toutai (Aleapau mo Niue, Aleapau mo Tokelau, konivesio fakafeitu’u ki ‘oseni, ngaahi me’angaue ‘i he fanga ki’i fonua iiki kei langalanga hake) Alealea hono 102 ‘a e kau ‘ofisiale toutai (Australia) Fakataha fakata’u ‘a e Tevaka Moana (Auckland)
07 – 29 Sune	Fakataha ki hono toe fakalai e ‘ilo fakatoutai ‘i he ngaahi ngaue’anga
13 – 22 Me 17 20 – 29 Me 17	2017 Fakataha ki he sitoka ‘o e me’amo’ui mei ‘oseni
15- 26 Me 17 29 – 03 Sune 17	Polokalama muimui’i ‘o e toutai ta’e fakalao (Operation Tuimoana 2017) Fakataha lahi fakafeitu’u ki he CITES
23 – 26 Me 17	Ako fekau’aki mo e tu’utu’uni ngaue toutai mo e palani pule’i
26 – 12 Sune	Fakataha fekau’aki mo e paati he 2009 ki he aleapau ‘a e FAO ki he malu ‘o e ngaahi taulanga, Olso, Norway Fakataha ‘a e Pule’anga fakatahataha fekau’aki ke kamata’i ‘a e SDG14
12th – 16th Sune 17	Ako ngaue ki he fakalalakaka ‘o e ngaahi me’a mo’ui ‘o ‘oseni, SPC, Noumea
12 -15 Sune 17	Analaiso ‘a e ngaahi fiema’u vivili ‘a e taulama fakamafai
26 – 28 Sune 17	Ako fakafeitu’u ki he anga hono puke ngaahi toutai ta’e fakalao mo e ngaahi fale’i fakalao, HONIARA
3-6 Siulai 17	Tokelau Arrangement / Special Officials Pre FFC103/ 2017 Annual Ministerial Forum Fisheries Committee Meeting, Brisbane

Fakalahi 3: Faka’ali’ali ngoue mo e Toutai 2016

TONGATAPU

Ngaahi fe’auhi mo e kau ma’u pale ‘i he Fe’auhi show ‘a Tongatapu ki he 2016.

Ngaahi fe’auhi	Tokolahi ‘o e kau fe’auhi	Hingoa ‘o e kau ma’u pale	Kolo	Mahu’inga ‘o e pale
Taumata’u vaka iiki	3	1. Lopeti Presscot 2. Meleane Kaufusi	Sopu Sopu	500.00 400.00 300.00

Toutai fakatele	2	1. Mosese Taunaholo 2. Sinipata Muli	'Atata 'Eueiki	500.00 400.00 300.00
Vaka taumata'u loloto fakahifo lahitaha ki he fakatau fakalotofonua	3	1. FV Denisiola 2. FV Lady Sekina 3. FV North Star		500.00 300.00 200.00
Vaka taumata'u loloto fakahifo lahitaha ki he fakatau ki tu'apule'anga	3	1. FV Denisiola 2. FV Lady Sekina 3. FV North Star		500.00 300.00 200.00
Palepale toutai mamaha taautaha	2	1. Owen Katoa 2. Pasiaka Toki	Manuka Fangaloto	1,200.00 1,000.00 800.00
Palepale toutai loloto	2	1. 'Atunaisa Falase 2. Sione Mila Falase	Ngele'ia Ngele'ia	1,200.00 1,000.00 800.00
Palepale fakakolo/Kulupu	3	1. Manuka 2. Sopo Fisheries Association 3. Kolo ko Satisi mei Sia'atoutai		1,500.00 1,200.00 1,000.00
Palepale kolo SMA	2	1. 'Atata 2. 'Eueiki		1,500.00 1,200.00 1,000.00

VAVA'U

Ngaahi fe'auhi mo e ma'u pale ki he fe'auhi Faka'ali'ali ngoue 'a Vava'ui ki he 2016.

Ngaahi fe'auhi	Hingoa 'o e kau ma'u pale
Taumata'u vaka iiki	1. 'Okusitino Falemaka 2. Pauli Fangufangu 3. 'isime'eli Loloma
Toutai fakatele	1. 'Okusitino Falemaka 2. Molitoni Havea 3. 'Isime'eli Loloma
Taumata'u fanau iiki	1. Petelo Loloma 2. Samiuela Loloma 3. Mana-mei-langi Loloma
Toutai Vili Valo	1. Laukau Tukuafu. 2. Tipiloma 'Alamoni 3. Saimone Tulikihakau
Palepale toutai mamaha taautaha	1. 'Isime'eli Loloma 2. Pasiaka Toki 3. Palu Tutoe
Palepale toutai loloto	1. Tavake Fisheries
Palepale fakakolo	1. Lape
Palepale kolo SMA	Ovaka
Palepale suvenia lelei taha ngaohi mei he tofe	1. Dianne Clarke 2. 'Alamoti Fuavao 3. Havea Lolohea
Palepale me'atokoni mei 'oseni ngaue 'aki founga fakatolonga	1. Pasiaka Toki 2. 'isime'eli Loloma 3. Sione Pahulu
Kato Kahi	1. Palu Tutoe

	2. Sione Pahulu
Kato Tava'amanu	1. Palu Tutone
Faama Tofe lelei taha	1. Dianne Clarke 2. Sioeli Mafi 3. 'Alamoti Fuavao
Vaka toutai loloto tanaki data lelei taha	1. MV Malo'i
Kolo SMA tanaki data lelei taha	1. Ovaka 2. Taunga
Pisinisi fkmaketi ika tanaki data lelei taha	1. 'Isime'eli Loloma 2. Fe'ofa'aki Fifita 3. Saia 'Eliesa
Vaka float fkofoofa taha	1. 'Isime'eli Loloma 2. Sione Pahulu

HA'APAI

Ngaahi fe'auhi mo e ma'u pale ki he fe'auhi Faka'ali'ali ngoue 'a Ha'apai ki he 2016.

Fe'auhi	Hingoa 'o e kau ma'upale
1.1 Taumata'u Vakaiiki	1. Afu Taumo epeau 2. Maka Taulango 3. Siola'a Liuaki
1.2 Toutai Fakatele	1. Mele'elenga Vaikona 2. Siola'a Liuaki 3. Sione Sikalu
1.1 Taumata'u Vakaiiki	1. Sione Mafi 2. 'Eva Nehoa 3. Soakai Fekau
1.2 Toutai Fakatele	1. 'Esau Finau 2. Soakai Fekau 3. 'Eva Nehoa
2.2 Palepale taautaha, toutai mamaha leleitaha 'i he kalasi kehekehe 'o e me'atokoni mei 'oseni kae faka'aonga'i ki he ma'u me'atokoni	1. Pasiaka Toki 2. Koaneti Si'ulua 3. Sione Masima
2.1 Palepale taautaha, toutai loloto leleitaha he kalasi kehekehe 'o e me'atokoni mei 'oseni kae faka'aonga'i ki he ma'u me'atokoni	1. Moana Si'ulua 2. Tevita Vaikona 3. Siola'a Liuaki
2.3 Palepale Taau Taha Ngaue'aki 'a e Founga Fakatolonga Tu'u Fonua	1. Kaloni 'Aholelei 2. Kalaka Si'ulua 3. Ikuna He Lotu Toki
2.4 Palepale Fakakolo pe Kulupu Lelei Taha	1. Ha'a Fakahenga 2. Faleloa 3. Felemea
2.5 Palepale Fakakolo pe Kulupu 'a e ngaahi Kolo Kau he Polokalama Feitu'u Pule'i Makaeha (SMA)	1. Felemea 2. 'O'ua 3. Ha'afeva
2.6 Palepale Fakakolo pe Kulupu Lelei Taha Ngaue'aki 'a e Founga Fakatolonga Tu'u Fonua	1. Felemea 2. Mango 3. Fono

NIUATOPUTAPU

Ngaahi fe'auhi mo e kau ma'upale ki he fe'auhi faka'ali'ali ngoue 'a Niuatoputapu ki he 2016.

Ngaahi fe'auhi	Hingoa 'o e kau ma'u pale
-----------------------	----------------------------------

Taumata'u vaka iiki	1. Vili Limoni 2. Viliami Maea 3. Iasinito Tauvaka
Toutai fakatele	1. Viliami Maea 2. Iasinito Tauvaka 3. Vili Limoni
Taumata'u fanau iiki	1. Felise Po'uli 2. Poiti Talakai 3. 'Iliati Limoni
Toutai Vili Valo	1. Lakalaka Lefai 2. Metui Afa 3. Lomano Losalu
Ta Kahi	1. Kakala 'Onesi 2. Lomano Losalu 3. Laukau Faka'osi
Tau Hapi	1. Metui Afa 2. Kolio Afa 3. Hiole Faka'osi
Palepale toutai taautaha	1. Leone Kivalu 2. Lomano Losalu 3. Muli Vaoahi
Palepale fakakolo	1. Falehau 2. Vaipoa 3. Hihifo
Palepale fakakulupu	1. Vai ko Niutoua 2. Samaletani Lelei 3. Mahina Fekite; Nukuseilala
Palepale me'atokoni mei 'oseni ngaue 'aki founa fakatolonga 'e 3	1. Luseane Moka Pongi Jr. 2. Losaline Pongi 3. Lomano Losalu
Kato fingota lelei taha	1. Setaika Vaoahi 2. Pene Talakai 3. Fisi'ihangale Vea
Tisi Me'atahi ngaohi mei he Ika	1. Fe'ofa'aki Fe'ao 2. Kakala 'Onesi 3. 'Onesi Lino
Tisi me'atahi ngaohi mei he Feke	1. Fe'ofa'aki Fe'ao 2. Losaline Pongi
Tisi me'atahi ngaohi mei he 'U'u pe ko e 'Uo	1. Fe'ofa'aki Fe'ao 2. Simione Lino
Naunau toutai tu'u fonua	1. Kakala 'Onesi 2. Kelepi Liongitau 3. Telua Pongi

NIUAFO'OU

Ngaahi fe'auhi mo e kau ma'upale ki he fe'auhi faka'ali'ali ngoue 'a Niuafou ki he 2016.

Ngaahi fe'auhi	Hingoa 'o e kau ma'u pale
-----------------------	----------------------------------

Taumata'u vaka iiki	1. Saia Leua 2. 'Alani Tonga 3. Namea Folau
Toutai fakatele	1. Saia Leua 2. 'Alani Tonga 3. Namea Folau
Palepale toutai taautaha leleitaha	1. Fatui Finau 2. 'Epalahame Tau'ataina 3. Seli Kata 4. Saia Leua
Palepale toutai leleitaha fakakolo	1. Fatui Finau 2. 'Epalahame Tau'ataina 3. Seli Kata 4. Saia Leua
Fa'ahinga founa fakatolonga 'e 3 ki he ika 'o 'oua e toe si'i hifo he me'atahi 'e 3 mei he fa'ahinga takitaha. 'ikai kau ai 'a e 'aisi	1. Sisipeli Kata 2. Lina Tamale 3. Viliami Tamale
Founa Toutai tu'ufonua- Toutai lelei taha mo ma'u taha 'i hono ngaue'aki founa toutai tu'u fonua 'o 'ikai si'i hifo 'i he founa toutai tu'ufonua 'e 3.	1. Noa Tonga 2. Maleko Kivalu 3. Sosefo 'Ulupano
Tisi me'atahi fakafuofua ki he ma'u me'atokoni e toko 6 ngaahi mei he ika.	1. Mateaki Tau'ataina 2. Manusi Kata 3. Sisipeli Kata
Tisi me'atahi fakafuofua ki he ma'u me'atokoni e toko 6 ngaahi mei he 'io pe 'u'u.	1. Mateaki Tau'ataina 2. Manusi Kata 3. Paea Kata
Tisi me'atahi fakafuofua ki he ma'u me'atokoni e toko 6 ngaahi mei he Lapila.	1. Mateaki Tau'ataina 2. Manusi Kata 3. Sofia Kata
Ngaahi naunau toutai tu'u fonua kalasi kehekehe lahi taha 'oua 'e toe si'i hifo 'i he naunau toutai 'e 3.	1. Mokofisi Tonga 2. Finepani Tonga 3. Sela Tonga

'EUA

Ngaahi fe'auhi mo e kau ma'upale ki he fe'auhi faka'ali'ali ngoue 'a 'Eua ki he 2016.

Fe'auhi	Hingoa 'o e kau ma'upale
1. Fe'auhi Taumata'u (item 1.1)	1-Senee Falemaka- Angaha-94kg 2-Kulupu Nasili 3-Viniseni Falemaka
2. Fe'auhi Fakatele (item 1.2)	1. Malakai Pani-179kg 2. Viniseni Falemaka (Angaha)-40kg 3. Senee Falemaka- Angaha-8kg
3. Vaka toutai lelei taha he tanaki fakamatala toutai. (item 1.3)	1-Senee Falemaka-Arabon 2-Viniseni Falemaka-Time Out 3-Malakai Pani-Family